

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРСЬКИЙ, ПЕДАГОГІЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

10-11

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 10-11 (295-96), October-November, 1972, Vol. XXV

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

ЗМІНА УМОВ ПЕРЕДПЛАТИ »В. Ш.« НА 1973 РІК

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1973 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	12,50 дол.	7 дол.	3,60 дол.	1,25 дол.
Австрія	270 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	27 шіл.
Аргентина	30 н. пезів	16 н. пезів	9 н. пезів	3 н. пезів
Бельгія	540 б. фр.	280 б. фр.	150 б. фр.	54 б. фр.
В. Британія	5 ф.	2,75 ф.	1,40 ф.	50 н.
Канада	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
США	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
Німеччина	45 н.м.	25 н.м.	13 н.м.	4,50 н.м.
Франція	65 фр.	35 фр.	18 фр.	6,50 фр.
Швеція	65 кор.	35 кор.	18 кр.р.	6,50 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 10-11 (295-96) ЖОВТЕНЬ-ЛИСТОПАД, 1972 Річник XXV

Зміст X-XI-ої книжки

У 30-річчя УПА

— ЗВЕРНЕННЯ ПРОВоду ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НА- ЦІОНАЛІСТІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ	1091
Д. К.: АРМІЯ БЕЗСМЕРТНИХ	1097
Іван Смалъ-Стоцький: У 30-ЛІТТЯ УПА (вірш)	1100
Микола Вернигора: ПРО РЕЙДИ УПА	1102
Степова: КРИВАВИМИ СЛІДАМИ	1108

*

І. Вовчук: »ЄДИНОДЕРЖАВНІСТЬ« — ПРОГРАМА »ЮВЛЕЙНОГО РОКУ« НОВІТНЬОЇ МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	1115
— ШОСТИЙ КОНГРЕС СВІТОВОЇ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ ЛІГИ (ВАКЛ)	1128
Ярослав Стецько: »КРАЩЕ ЗГИНУТИ У ВОГНІ, НІЖ ЖИТИ ПІД РОСІЙСЬКИМ ЯРМОМ«	1130
— З РЕЗОЛЮЦІЇ ВАКЛ	1133
— З РЕЗОЛЮЦІЇ ВЮАКЛ	1141

*

Григорій Сковорода: РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДОРОЖНИХ ПРО ІСТИН- НЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ; ВДЯЧНИЙ ЕРОДІЙ	1145
Ганна Черинь: ДОБРО І ЗЛО (поема)	1150
Д. Г. Цяпка: ГОРИТЬ ЛІС! (Спогадки колишнього вояка УПА, 10)	1161
З ПОЕЗІЙ КАНАДСЬКОЇ ПОЕТЕСИ (Ф. Рандал-Лівсей, перек. Міри Гармаш: Пляни на власний похорон, Мотильзілля — індіанський вогонь, Безсмертя, Скрипка кличе)	1189
Любомир Госейко: ЦВІТЕ ОСІННІЙ СТЕП НЕБЕС	1188
Ярослав Курдидик: СПІШУСЯ — 1191, АЛЕЯ ЗА МІСТОМ — 1216.	
Марк Твен (переклад д-ра Дмитра Куликовського): ОСОБИСТІ СПО- ГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЪЕРА ЛЮІ ДЕ КОНТА (5)	1192
Олесь Вердник: ЧАША АМРІТИ (феєрія, 2)	1217
Д-р Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового посе- ленця, 34)	1257

*

Софія Наумович: БАЛЬЗАКІВСЬКА ПОВІСТЬ	1275
— У 25-РІЧЧЯ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« (3 листів до Редакції)	1278
— ПОЖЕРТВІ — 1279; Приєднали нових передплатників — 1277	

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

КОШТИ ВИПУСКУ X-XI-ої КНИЖКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« ПОКРИЛА УКРАЇНСЬКА КООПЕРАТИВА »НОВА ФОРТУНА« У ВЕЛИКИЙ БРИТАНІЇ. ЗА ЦЕЙ ЩЕДРИЙ ЮВІЛЕЙНИЙ ДАР СКЛАДАЄМО КООПЕРАТИВІ »НОВА ФОРТУНА« СЕРДЕЧНУ ПОДЯКУ!

Видавництво
»Визвольного Шляху«

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9^e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 80 пен. або 2,50 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

У 30-річчя УПА

ЗВЕРНЕННЯ ПРОВоду ОУН ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

*»Такої героїської доби
взагалі не знає історія людства...«*

»Бійці й командири УПА! Ви, що сьогодні у військових відділах боретеся проти большевиків, і Ви, що поповнили ряди революційно-визвольного підпілля, будьте свідомі, що п'ятирічна героїчна боротьба УПА і визвольно-революційного підпілля — це найбільш героїчна доба в історії України. Знайте, що такої героїської доби взагалі не знає історія людства. В тінь пішли прославлені Тернопілі. На героїзмі УПА і визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боець УПА, український революціонер — заступить місце мужнього спартанця в історії людства...«

Такі пропам'ятні слова залишив нам 25 років тому Головний командир УПА — генерал Тарас Чупринка-Шухевич (З наказу ген. Т. Чупринки, 14 жовтня 1947 р.). І вони здійснювалися і здійснюються на наших очах. В Україні та в цілій московській імперії виросло нове покоління поневолених націй, що виховалося на жертві крові й життя, на героїзмі всенародного повстання (УПА), яке тривало понад 10 років. Московський терор не зламав волі українського народу, не знищив його духової сили і молода генерація із сміливістю, гідною своїх батьків, стала на прю з окупантами-гнобителями України. Москва не досягнула своєї мети, в Україні нема жодної «советської» молоді, є тільки молодь українська, що відкинула московські традиції і комуністичну доктрину, на якій її виховували, і стихійно вернулася до рідних прадідівських традицій, під рідні прапори. З героїки своїх прадідів і батьків, з героїки УПА і ОУН вона черпала свою духову силу, відроджувалася на свідомих синів і дочок України та ступала на шлях боротьби за здійснення національних ідеалів.

Живуть, не змирають Лесині «месники дужі», що справедливою рукою карають гнобителів-окупантів.

»Караюча рука бійця УПА — пише в цьому ж Зверненні ген. Т. Чупринка — досягла навіть найчільніших представників окупанта, як ось шефа СА Люце, командувача «1-им українським фронтом» Ватутіна чи заступника міністра збройних сил Польщі Сверчевського...«

Українська Повстанська Армія — революційна армія волелюбного українського народу. »Реалізуючи клич »Воля народам і людям!«, (вона) вже 1944 р. організує національні відділи азербайджанців, грузинів та інших поневолених Москвою народів до боротьби за повалення Кремля і створення самостійних держав усіх народів Сходу. З її ініціативи відбулася в листопаді 1943 р. І-ша Конференція поневолених народів...» Таким чином створено Антибольшевицький Блок Народів (АБН).

»У другій половині 1944 р. всі українські землі опинилися вже під большевицькою окупацією. Почався період боротьби УПА за »бути чи не бути« українському народові. Перша спроба фізично винищити український народ, кинувши його в передові лави імперіалістичних фронтів, окупантові не повелася...»

»Самий »міністр внутрішніх дел«, Круглов, організував добірних старшин з цілої Росії на зимово-весняні місяці для придушення Української Революції. Ні вдень, ні вночі не переставали переслідувати Вас, ні вдень, ні вночі не залишили в спокої українське населення, щоб тільки змогти вже зголосити Сталіну, що українське повстання придушене...»

Після нашої поразки в 1918-20-их роках, »ворог був певний, що Армію Визвольних Змагань знищив, та він грубо помилився. І сьогодні окупант України може знову думати, що з хвилиною закінчення широких повстанських акцій, УПА перестала існувати. Революція подавлена. Та й тим разом він грубо помиляється. Бо сьогоднішній момент — це тільки момент переставки сил, це момент переходу з одних форм боротьби на другі... Незабаром прийде час чергового переходу до широких повстанських дій, які завершаться вже повною перемогою — створенням Української Самостійної Соборної Держави...»

»З питомою Вам очайдушністю і витривалістю, про яку ходять легенди по цілому світі, будете продовжувати славні традиції УПА, будете виховувати своїми геройськими чинами нове, наростаюче покоління, щоб і його включити в революційну боротьбу. Ви докажіть ворогові ще раз і ще раз, що української революції подати не можна... З честю виконаємо обов'язок, який поклав на нас наш народ; воля або смерть! Дальшими геройськими вчинками будемо продовжувати невмирущу славу УПАрмії!«

Цитуємо ті слова Головного командира УПА ген. Т. Чупринки-Шухевича, як заповіт воякам і командирам УПА, збройному підпіллю і цілому українському народові. Сьогодні вже можна повністю зрозуміти й оцінити стратегічну передбачливість Головного командира УПА, що здійснюється у визвольних процесах в Україні, речниками яких стало нове покоління.

Очайдушна оборона УПА Закерзоння і західноукраїнських земель від московської і польської навали врятувала весь український народ

від фізичного й духового знищення. Намагання окупантів зреалізувати плян Сталіна і виселити з України українців виявилось однозначним з бумерангом, що міг завдати московській імперії смертельного удару, бо на сторожі прав і волі українського народу стояли його героїчні сини й дочки — борці УПА і революційної ОУН.

Історичним підметом організації суверенних збройних сил (УПА) українського народу був Акт 30 червня 1941 року, яким оголошено відновлення Української держави з одночасним закликм «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена суверенна українська влада...» УПА створилась в особливих умовах, коли честь, воля і державність української нації були знову потоптані новими гітлерівськими окупантами, що прийшли на зміну московським наїзникам. Тому вона відразу опинилась у двофронтовій війні проти двох найбільших тодішніх загарбницьких потуг — гітлерівської Німеччини і червоної московської імперії.

Непереможність і сила УПА були і є у її справедливій передовій ідеї побудови національної держави, в її програмі соціальної справедливості та в шануванні прав народів і людини, у героїчній бійцівській одержимості візією добра, правди, справедливості, волі для своєї нації і кожного її члена. Спільно з революційною ОУН вона висунула національний принцип організації світу проти принципу імперіального. Права вільної людини протиставила будь-яким формам тоталітаризму, а героїчну концепцію життя — концепції дрібноміщансько-гедоністичній. Разом з революційною ОУН вона поклала ідейно-політичні й етичні основи під сучасну багатогранну боротьбу української нації та інших волюблених народів.

Що ж засвідчила своїми чинами УПА? Насамперед ідею збройної боротьби за національну суверенну державу, відновивши в українській спільноті культ зброї у боротьбі за здійснення національних ідеалів. Наголосила культ власної влади, як передумову вільного розвитку всіх інших складових елементів національного та індивідуального життя. Без власної суверенної влади не можна здійснити ні прав людини, ні соціальної справедливості, ні релігійної свободи, ні вільного розвитку нації і її членів, спертого на традиціях і актуальних інтересах народу. А єдність національних і соціальних компонентів у боротьбі проти окупантів — один із головних чинників, які гарантують участь у визвольній революції цілого народу.

УПА не залишила осторонь і соціальних проблем, навпаки — мобілізувала всі національні сили на всіх ділянках життя до боротьби з окупантами, бо кожна з тих ділянок ворог намагається знищити. Тому не випадково УПА збройно захищала українське населення від німецьких загарбників, які силою вивозили українських невольників на каторжні роботи до Райху, унеможливлювала німцям грабувати українське населення, стягати т. зв. контингенти, громила німецькі каральні загони, карала і німецьких та московських вислужників. Суть всена-

родного повстання, що розгорілося завдяки УПА і ОУН, була саме в тому, що воно охопило всі ділянки життя українського народу. Це цілком зрозуміле, бо хто заперечує важливість соціального аспекту, як складового чинника української визвольної революції, той захищає соціальну реакцію, себто — комуністичну систему, запроваджену в Україні Москвою.

Захист УПА силою запроторених московськими окупантами українців у Сибір чи Казахстан, поборювання колективізації на західньоукраїнських землях, збройна підтримка народу, що бойкотував вибори до окупантських органів СРСР і УРСР, оборона наших Церков, священників і вірних, справедливий суд над найжорстокішими представниками окупантів (НКВД-МВД-КГБ) і над вислужниками ворога, зрадниками власної нації — викликали в народі не тільки глибоку симпатію і любов до УПА і її ініціатора-надхненника революційної ОУН, а й потягнули його до активної боротьби.

У революційно-визвольній боротьбі діють інші критерії, ніж у війні між суверенними державами, зокрема імперіалістичними. Нацистська Німеччина в зударі з московсько-большевицькою імперією програла війну, а УПА і ОУН, що однаковою мірою боролися з обидвома окупантами, витворили в московсько-большевицькій імперії таку ситуацію, що їй загрожував розвал, тому в 1947 році вона була примушена скласти «союз трьох» (СРСР, ПНР, ЧСР) для спільної боротьби проти УПА і ОУН.

Розвиток найновішої боротьби українського народу позначений послідовністю і стратегічною передбачливістю. В 1942-1953 роках бачимо фазу всенародного повстання, в 1953-1959 роках — фазу повстань і страйків у концтаборах, що їх організували головню полонені бійці й старшини УПА та члени й симпатички ОУН. З 1959 року почався період боротьби молодшої генерації України за суцільний український, спертий на тисячолітніх національних традиціях образ суверенної України завтрашнього дня.

Отже, пролита кров бійців УПА і членів ОУН не була даремна, бо їхні ідеї національно-визвольної боротьби за волю і суверенну державу української нації стали власністю цілого українського народу і зродили нове покоління борців.

Славні рейди УПА в сусідні країни, навіть у Східню Прусію і на Кавказ, наочний доказ, як поширювалась революційно-визвольна концепція УПА на інші поневолені народи. Це була мобілізація визвольних сил усіх поневолених націй у т. зв. СРСР та в його сателітах до спільної боротьби за здійснення спільної мети, якою був і є розвал московсько-большевицької імперії та побудова на її руїнах національних суверенних держав. УПА й революційна ОУН відкинули будь-яку орієнтацію на чужі сили, вказавши українському та іншим поневоленим народам, що єдиноправильним шляхом визволення є лише національні революції. Орієнтація на чужі багнети, на інтервенцію сто-

ронніх сил не принесла і ніколи не принесе волі поневоленим народам. Чужа інтервенція приносить владу тільки «визволителям».

Конференція поневолених народів, що відбулася в Україні в листопаді 1943 року й дала початок Антибільшовицькому Бльокові Народів (АБН), мала за мету поширити й зміцнити фронт боротьби проти окупантів, координувати дію революційних і повстанських формацій поневолених націй, спрямовану проти обидвох наїзників — нацистської Німеччини і московсько-більшовицької імперії. Це концепція не ізольованого, а одночасного визволення поневолених націй на чолі з Україною.

Рейди УПА на Захід, згідно із стратегією її Головного Командування, мали за мету поширити спільний фронт боротьби поневолених націй і задокументувати перед цілим вільним світом безперервну визвольну боротьбу України її живими учасниками. І вони, ці рейди, досягнули свою мету! Стратегічні й тактичні засоби та збройні дії УПА стали сьогодні для ворога предметом студій. Численні історичні видання і студії російською і польською мовами вказують на те, що ворог вивчає визвольну концепцію і стратегію УПА, затривожений своїм майбутнім. Річ у тому, що УПА дала проєкцію нової стратегії визволення і саме повстанська стратегія в нашу атомову й ідеологічну добу стала альтернативою до термонуклеарної стратегічної зброї. Тому в 30-ліття УПА не відзначаємо якогось пройденого етапу нашої революційно-визвольної боротьби, а навпаки — наголошуємо початок нового етапу в термонуклеарній і ідеологічній добі, в якій відбуваються зудари надпотуг. Таким чином відзначаємо початок нової повстанської стратегії визволення, яка гарантує нам перемогу!

Багато жертв склали на жертovníку Батьківщини борці УПА й члени ОУН і взагалі кращі сини й дочки України. Окупанти України — нацистська Німеччина, більшовицька Росія і червона Польща — завдали нашому народові важких ударів, проте він вийшов з цього кривавого змагання з тираніями духово скріпленій і непереможний, як захисник справедливих і передових ідей нашої епохи.

У бою з окупантами впали на полі Слави Головний командир збройних сил України ген. Роман Шухевич-Чупринка, шеф Головного штабу УПА ген. Дмитро Грицай-Перебийніс, його заступник полк. Ю. Гасин, командири Грегит-Різун, Яструб, Ясень, Сторчан, Прут, Коник, Перемога, Саблюк, Хрін, Дунай, Поль, Назар, Стояр, Ліс і багато-багато інших, що своєю героїською смертю прославили українську зброю в Україні й далеко поза її межами.

Окремо згадуємо першого організатора УПА полк. Савура і його шефа штабу ген. Леоніда Ступницького, бо день 14 жовтня 1942 року, як пише у своєму наказі Дунай, командир відтинка —

»Це дата, що творить нову добу в історії українського війська. Це день, що вибиває золотими літерами нову сторінку історії української нації. Це момент, що вкопує гранітний стовп під будову Української

Самостійної Соборної Держави! Це ще один доказ, що український народ навіть у найтяжче лихоліття здібний до великих чинів!

Щоб відзначити цю історичну дату, Українська Головна Визвольна Рада проголосила день 14 жовтня Святом УПА, що одночасно збігається з великим козацьким святом Св. Покрови».

Тож у 30-річчя УПА, у день 14 жовтня, віддаймо наш глибокий поклін усім Героям Української Національної Революції на чолі з Головним командиром УПА ген. Романом Шухевичем-Чупринкою, першим організатором УПА полк. Климом Савуром, і Степаном Бандерою, головою Проводу ОУН, що була ініціатором УПА.

Схилім наші голови перед маєстатом смерти Головного отамана збройних сил України Симона Петлюри, голови Української держави, і полк. Євгена Коновальця, основоположника ОУН.

Найкраще вшануємо їхню пам'ять зміцненням безкомпромісного протимосковського українського самостійницького фронту боротьби, широким і рішучим розгортанням наших різномірних акцій в обороні Нескорених в Україні.

Хай живе Українська Повстанська Армія!

Хай живе Українська Національна Революція — єдиний шлях визволення!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Хай живе спільний фронт поневолених московськими імперіялістами народів, об'єднаних в АБН!

Геть з московськими тиранами і народовбивцями!

Геть з московським імперіялізмом і московською імперією усіх барв!

Воля Народам! Воля Людині!

Київ проти Москви!

Провід

У жовтні 1972 р.

Організації Українських Націоналістів

«...Не дайтеся обманути новим російським імперіялістам! Український народ не сміє зробити такої самої помилки, яку він зробив у 1917-20 рр. Всяка федерація України з Росією на ділі означає окупацію України Москвою, означає дальший гніт і визиск України з боку Москви. Всі російські «федералісти», під якою маскою вони не виступали б, несуть українському народові новий політичний і соціальний гніт, новий визиск працюючих мас. Дайте належну відсіч новим російським кандидатам в окупанти України! Ставайте до боротьби з більшовицькими гнобителями лише в ім'я незалежної і соборної Української держави!»

(Із Звернення Головного командування УПА до бійців і командирів т. зв. радянської армії, серпень 1950 р.)

АРМІЯ БЕЗСМЕРТНИХ

Уже по закінченні другої світової війни, коли в країнах Західньої Європи і Азії замовкли гармати і з-поза хмар не спадали на міста і села бомби, — 25 вересня 1947 року Головний Командир УПА, не випускаючи з рук керми боротьби свого народу з московськими окупантами, звертався до української еміграції, характеризуючи суть УПА, її історію і мету, за яку вона бореться.

»Українська Повстанська Армія, — писав ген.-хор. Тарас Чупринка-Шухевич, — постала з бойових груп Організації Українських Націоналістів, керованої С. Бандерою, в 1942 році в умовах завзятої боротьби проти гітлерівських загарбників. На протязі 1942-1943 рр. в УПА включилися широкі народні маси. УПА стала виразно всенациональною збройною силою. Вона стала найповнішим і загальним виявом самостійницької боротьби всього українського народу... УПА — понадпартійна. В ній борються всі, кому дорога справа Самостійної Української Держави, без різниці поглядів, політичних переконань і партійної приналежности. Але рівночасно з цим УПА цілком визнає той велетенський вклад, що його внесла ОУН в справу утворення, зміцнення і розвитку УПА. ОУН поклала основи під УПА, вона скріпила її своїми високоідейними кадрами (члени ОУН становлять понад 50% усього складу УПА), вона відстоювала її політично від нападів як з боку опортуністичного табору, так і з боку національних ворогів України...»

Ці слова писав Головний Командир УПА на п'ятому році нерівного змагу легендарної УПА, коли вже вся Україна була окупована московсько-більшевицькими дивізіями і на Заході не вірили, що на заллятих кров'ю українських землях тій московській навалі ще ставлять героїчний спротив українські націоналісти. А такий активний масовий збройний спротив тривав ще далеко поза 1950-ий рік, коли в бою з ворогом загинув Головний Командир. Самі ж московсько-советські джерела стверджують, що ще в 1956 році »бродили по карпатських лісах бандерівські банди« — ті герої-месники за свій народ, які вирішили битися доостанку.

Перші збройні відділи УПА постали 14 жовтня на Поліссі, і тому цей день уважаємо за переломову дату в новітній історії України: день відновлення незалежної збройної сили нашого народу, день створення його визвольної армії. На українських землях точилася тоді найжорстокіша в історії людства війна поміж двома імперіалістичними державами-хижаками — гітлерівсько-німецьким і московсько-більшевицьким. Кожний з них прагнув опанувати родючі українські землі з їх багатючими підземними скарбами. Тюрми і концтабори заповнювалися українськими патріотами, українську молодь московські окупанти ки-

дали на фронт проти німців, а німецькі окупанти вивозили її на каторжну роботу до Німеччини. Шалів масовий терор, посилюваний польськими і московськими диверсійними бандами, що діяли в німецькому запіллі.

Історичним підметом організації українських повстанських сил став Акт 30-го червня 1941 року, яким, всупереч заборони німецької влади, проголошено у Львові відновлення Української Держави і заклик до всього українського народу «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена українська влада».

Поставлені перед доконаний факт, німці виарештували і заслали до концтаборів Провідника ОУН Степана Бандеру, голову Державного Правління Ярослава Стецька і багато інших провідних членів ОУН. Але й найжорстокіший терор не зневірив українських націоналістів-революціонерів — і вони, названі в народі бандерівцями, розпочали боротьбу на два фронти: проти брунатних і червоних фашистів.

Зформована у німецькому запіллі під охороною відділів УПА Українська Головна Визвольна Рада, як фактичне продовження створеного у Львові Українського Державного Правління, проголосила день 14-го жовтня Святом УПА, нав'язавши його до запорізького свята Св. Покрови — Опікунки українського козацтва.

З перших повстанських загонів, що створились на Поліссі, а потім на Волині, почала рости революційна армія України, яка своїм героїзмом, ідейністю, організованістю та дисципліною перевищувала згодом кожен іншу повстанську армію в Європі. Повстанські дії, немов лісова пожежа, поширилися на всю Галичину та інші землі України, де були сприятливі умови для партизанської боротьби.

У проводі УПА стало Головне Командування, що його очолив Тарас Чупринка-Шухевич, тодішній голова Проводу ОУН. У безперервних боях, у далеких рейдах на Словаччину, в Польщу, Румунію, навіть в околиці Кавказу Командування УПА випрацювало оригінальну стратегію і тактику партизанської боротьби, що її досліджують тепер західні військові фахівці. В районах, опанованих УПА, діяла українська адміністрація, працювали промислові підприємства, постачаючи своєму військовому умундирування і взуття. При УПА була розгорнена широка сітка медично-санітарної служби, що обслуговувала підземні шпиталі.

Збройно-революційне підпілля по містах і селах України спільно з УПА творило нерозривну єдність, організуючи постачання харчів, інформуючи про заміри ворога, розправляючись з московсько-советською адміністрацією, енкаведистами та місцевими зрадниками українського народу.

Успіхи УПА окуплені кров'ю й неоціненними жертвами її командирів і вояків. У боротьбі з окупантами України загинули: Головний Командир Збройних Сил України Роман Шухевич-Чупринка, шеф Головного штабу УПА генерал Грицай-Перебийніс, перший організатор УПА полк. Клим Савур, перший шеф штабу УПА ген. Леонід Ступницький, командир Ясень, що прославився блискучою перемогою під Гурбами на

Волині, командир «Сіроманців» Яструб, командир повстанських відділів на Вінниччині і Кам'янець-Подільщині Саблюк, командир Перемога, герой Чорного Лісу Різун-Грегіт, командир першого рейду на Словаччину Прут, командир Коник, герой наступу на польсько-більшевицьке кодло в Бірчі, командир Юнацької Школи «Олені» Поль і багато-багато інших.

УПА не мала найменшої, навіть моральної, допомоги від країн вільного світу і вела боротьбу, спираючись виключно на сили українського народу. Своїми численними перемогами над ворогом вона розвіяла міт про непереможність успішних змагань з большевицькою Росією, закріпила в душі свого народу почуття віри у власні сили, розбудила національну гордість в українській людині, що її ворог намагався знищити за всяку ціну.

Політична доцільність і нові обставини, що витворились після другої світової війни підказали Головному Командуванню УПА змінити форми революційно-визвольної боротьби. З широких повстанських дій повстанці перейшли в революційне підпілля, яке продовжує визвольну боротьбу.

Цього року упівські старшини і вояки відзначають спільно з українською громадою, крім 30-річчя створення УПА, Великий Рейд, що його окремі групи упівців у 1946 році, з наказу Головного Командування, в неймовірно тяжких умовах провели через Словаччину до Австрії. Вони перемаршували на Захід, щоб засвідчити перед цілим світом про кількарічний нерівний змаг українського народу проти двох окупантів. І аж тоді від живих учасників того героїчного змагу скептики й недовірки переконалися, що єдиною силою, яка протиставилась в Україні червоним і брунатним фашистам, була Українська Повстанська Армія. Та Армія Безсмертних, яка стала в обороні і врятувала честь своєї нації в другій світовій війні, яка зняла тавро коляборантства, що його старалися, а подеколи й тепер стараються накинути українській політичній еміграції вороги української самостійности.

Наснажений героїзмом вплив УПА глибоко позначився й на молодому українському поколінні, для якого Українська Повстанська Армія стала ідеалом і символом невідступності кращих синів українського народу в їх боротьбі за волю. Полонені на побойовищах з десятикратно сильнішим ворогом і не страчені на місці упівці в сталінських концтаборах перші зорганізували спонтанні повстання, які потрясли Москвою і вимусили на ній частинне розв'язання таборів і так звану амністію недостріляним. А їхні духові діти в легальних і нелегальних формах борються проти русифікації, за культуру, науку і мистецтво свого народу, підтримують підпільну Церкву і в ім'я України та її волі приймають на себе найтяжчий хрест, ідучи на московську каторгу. Так із жертв і крові борців УПА-ОУН виросло нове покоління, яке продовжує боротьбу проти московських імперіялістів-шовіністів, проти облудного комунізму.

Член ОУН, колишній вояк УПА, довголітній в'язень советських конц-таборів, Василь Макух уже в наші дні, в 1968 році, віддав себе як найбільшу жертву Україні, спаливши себе в Києві на Хрещатику з окликом: »Хай живе вільна Україна!« А Юрко Шухевич, син Головного Командира УПА, арештований і засланий, коли мав лише 14 років, відбув понад 20 років неволі тільки за те, що відмовився відректися свого великого батька, недавно знову засуджений на 14 років каторги.

У 30-річчя УПА з почуттям гордості і пошани згадуємо всіх її Героїв, що вкрили себе безсмертною славою в боротьбі за волю і державність України. Хай і на чужині ідеї УПА мобілізують усіх українських патріотів до праці для визволення нашої Батьківщини, пригадують, що визвольна боротьба на Україні триває безперервно, що Україна — непереможна.

Вічна слава Українській Повстанській Армії, вічна слава Борцям, що впали за волю і державність України!

Д. К.

Іван СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

У 30-річчя УПА

Ішли із зажурених хат
сини і батьки на розплату,
і легінь пішов із Карпат,
бо кат узяв брата на страту.

Принишк і наїжився ліс,
розгнівано став на сторожі.
Вагони летять під откіс
і котяться трупи ворожі.

Дими і пожежі, і кров;
і кров, і дими, і пожежі...
Бої переможні. І знов
відхід в засекречені межі.

А ворог лютує. Орду
ведуть комісари до лісу
і нищать усе на сліду
в хаосі вогню і заліза.

На ранок грім бою затих, —
нерівні зрівнялися сили.
Багато лягло своїх,
а ворога купу скосили.

Відхід до щасливіших змін:
запілля надійне довкола.
На горі останній загін
не вирвався з ворожого кола.

Зловіщо кричали сичі,
хропли схарапуджені коні,
коли комісари червоні
загін розстріляли вночі.

Поразка, та прапор не впав,
взяли його в руки живі.
І родяться сили нові
міцних підростаючих лав.

Живи, легендарна УПА,
у пам'яті нашої живи,
в історії нашої живи!

Австралія, 1972 р.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
» ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ «

Микола ВЕРНИГОРА
(к. політвизгольник Т. В. УПА)

ПРО РЕЙДИ УПА

З історії українських воєн відомо, що рейди, як тактичний засіб військово-оперативних дій, були часто і вміло застосовані. Великий наш полководець, гетьман Богдан Хмельницький, щоб підняти до боротьби з Польщею якнайширші маси українського народу, посилав рейдами в найдальші закутини українських земель вишколені козацькі загони. І тільки завдяки рейдам він зумів у відносно короткий час зорганізувати і вишколити велику армію, яка була здатною виграти під Корсунем та Пилявцями великі баталії з численно переважаючими польськими арміями. Обидва Зимові походи під час наших Визвольних Змагань у 1919-1921-их роках були теж, в основному, рейдами.

Головне Командування УПА вже від самого початку застосувало рейди, як форму оперативних дій, з великими успіхами. Рейди вимагали завжди всебічної і солідної підготовки, як з боку самого командування, так і стрілецьтва. До обов'язків командування належало не тільки видання формального наказу про відбуття рейду в цей чи той терен, а також, у першу чергу, докладне простудіювання потреби та доцільності даного рейду. Далі йшла солідна політично-виховна, військова та господарська підготовка визначеного до рейду відділу, чи відділів. Треба було вивчити місцеві життєві умовини, психіку та настрої населення. Великої та всебічної підготовки вимагали рейди в терени сусідюючих з Україною народів, наприклад, рейди в Білорусію, Словаччину, Польщу та Румунію. В цьому випадку, крім вище згаданих міркувань, треба було ще вивчити докладно внутрішню політичну ситуацію, настрої мас та їх ставлення до московського імперіалізму і його комуністичного режиму. Треба було приготувати відповідну кількість політично-пропагандивної літератури мовою даного народу. Кожний вояк, що брав участь у рейді, знав докладно програму і мету боротьби УПА, знав, як повинен вести себе в зустрічі з населенням даної країни, щоб викликати серед нього відповідні настрої та потребу й доцільність спільної боротьби з московським окупантом. Підготовка одного куреня УПА до рейду на Словаччину, який відбувся в другій половині квітня 1946 р., тривала, з малими перервами, три місяці. До кожного рейду була опрацьована докладна інструкція, яка визначувала: мету рейду, виряд рейдуючих відділів, поведінку стрільців і командирів, бойову тактику й політичну пропаганду.

Рейди відділів УПА відбувались постійно у відсталі області України та на терени сусідніх народів. Було більше причин, що зумовляли потребу та доцільність рейду: з ідейно-політичних причин відбувались рейди на терени сусідніх народів, щоб активізувати їх революційні

протимосковські сили, підносити протикомуністичні настрої народних мас, створювати практичні передумови для конкретної співпраці в єдиному протимосковському фронті. Рейди були засобом зміцнення дружби між українським і сусідніми народами. Хоч московсько-комуністична пропаганда завжди намагалася всіма засобами та способами очорнити УПА, але дружня поведінка українських повстанців і відповідна роз'яснювальна акція швидко здобували симпатії мас: «Наприклад, білоруський колгоспник, що так натерпівся під час німецької окупації від сталінської граб-партизанки, і для якого вже тим самим кожна партизанка утотожнюється з грабунком, — стрівшись з українськими повстанцями, заявляє: «Ви наші, бо ви не грабуєте». («Самостійність», О. Гончарук: «Українська Повстанська Армія — носій ідей визволення і дружби народів», стор. 91). Політично-освітньою робота відділів УПА на сусідніх з українськими землями польських теренах довела до політично-військової співпраці з польським підпіллям (спільна акція відділів УПА і ВІН-у на місто Грубешів вночі з 27 на 28 травня 1946 р., порозуміння між відділами УПА і АК на теренах Сяніччини і Кроснянщини — осінь 1945 р.).

Рейди відділів УПА на Словаччину влітку 1945-го і на весні 1946-го р. заохотили словаків до визвольної боротьби, скріпили словацьке підпілля, спричинились до провалу словацької агентурної компартії на виборах та зміцнили щире дружбу між українським і словацьким народами.

Таких самих ідейно-політичних успіхів досягнули рейди відділів УПА в Білорусії (осінь 1945 і зима 1946 рр.) і в Румунії (червень 1948 р., червень і липень 1949 р.). Ось що стверджує звітодавець про рейд в Румунію, що закінчився 27 липня 1949 р.: «Рейд відбувся голосним відгомном по всій Румунії. Населення захоплювалося Українською Повстанською Армією та її відважною визвольною боротьбою з московсько-большевицьким окупантом. Рейд УПА — розмови румунського населення з повстанцями, поширена революційна протибольшевицька література, протибольшевицькі мітинги, сама поява відділу — все це скріпило спротив місцевого населення проти політики румунського агентурного уряду, заклало морально-політичні основи для спільного фронту визвольної боротьби українського й румунського народів, поневолених большевицькою Москвою».

Рейди відділів УПА відбувались також у деякі області України, у яких, з різних причин, наше населення не було достатньо охоплене організаційною мережею (Закарпаття, Буковина, Басарабія, Полісся), або теренові властивості не були пригожими до сталої збройної дії відділів (напр., брак більших лісових комплексів). Хоч і бувши тимчасовою, приявність рейдуючих відділів УПА у вище згаданих областях розбуджувала національну свідомість, ознайомлювала населення з ідеями і програмою визвольного руху, паралізувала апарат НКВД і його агентурну сітку та доводила, що НКВД не є всесильне, розбуджувала революційність широких мас населення і протидіяла ворожій

пропаганді, що намагалась на всякий лад очорнювати український визвольний рух.

З тактично-військових причин, застосовано рейди для розпорошення більших відділів УПА, щоб не дати ворогові повести проти них концентричного наступу та щоб уникнути нищівного вдару. Безперервна рухливість відділів УПА, коженденна зміна місць постою, маскування фактичної сили відділів і старання конспірація цілості революційної роботи — не давали ворогові легкої можливості контролювати дії та вивчати суттєві властивості українського визвольного руху.

Вкінці, рейди були знаменитою школою для військового, політичного й виховного вишколу бійців і командирів, змушували винаходити і застосовувати все нові методи й тактичні прийоми та збагачували досвід повстансько-підпільної боротьби. Вони скріплювали переконання, що в усяких умовах і в кожному терені боротьба з ворогом можлива.

Багато було рейдів УПА, бо рейдування — основа повстанської тактики, але умови підпільної боротьби не дають можливостей зібрати всі відомості про ті рейди. Все ж на підставі звітів і спогадів учасників можна перелічити хоч кілька важливіших рейдів: у другій половині 1943-го і на початку 1944-го року відділи УПА-Північ відбули рейди до осередніх і північних областей України. Вони пройшли Кам'янець-Подільську область, Вінницьку, Житомирську, Київську та західні райони Чернігівської області. Більш відомі командири цих рейдів — це к-р Еней, к-р Бистрий і к-р Рудий. У звітах з дій УПА є згадки про рейди малих відділів у 1947-1950 рр. в Житомирську область.

Відділи УПА-Захід відбували рейди в 1945-1948 рр. на терен Буковини і Басарабії. З розповіді очевидця знаємо, що наприкінці червня 1948 р. к-р Шелест вислав був один курінь УПА рейдом на Буковину й Басарабію та в прикордонні райони Румунії.

В квітні 1945 р. курінь УПА «Холодноярці» під командою к-рів Града, Глухого і Грізного вирушив рейдом із Львівської області на Закарпаття (Велике Березне). Рейд тривав до кінця червня. В 1946 р. 16-31 серпня знову був рейд до Закарпатської області: «Траса рейду становила 300 км. Відділ побував у Турянському і Волівському районах. Він провів ряд мітингів із населенням таких, напр., сіл — Дубове, Калине, Вишків, Новоселиця, Луг, Терешул, Колочава-Лаз та інші. Проведено теж ряд гутірок і зустрічей. На такі гутірки зокрема було використано одночасне квартирування відділу в окремих селах». («Самостійність», стор. 172).

Рейди на терени сусідніх народів: у серпні і вересні 1945 р. дві сотні куреня к-ра Прута (сот. Сорока і сот. Бурія) із Станіславщини та відділ «Булава» (сот. Мирона) із Старосамбірщини, під командою к-ра Т. В. Маківки-Андрієнка відбули рейд почерез Лемківщину на східню Словаччину, перейшовши такі райони: Межилаборці, Строків, Гі-

ральтовці, Пряшів, Сабінов, Бардіїв. Спочатку населення цих районів (словаки й українці), збаламучене ворожою пропагандою та стероризоване органами НСБ (чеське НКВД), ставилось з острахом та недовір'ям до наших відділів, але вже кількох зустрічів із населенням та виясненнь програми й мети боротьби УПА вистачило, щоб викликати довір'я та здобути симпатії населення. Відбулось кілька зустрічів із словацькими старшинами і вояками, які всупереч наказам пражського комуністичного уряду, свідомо уникали збройних сутичок з відділами УПА. Пропагандивно-політичні успіхи цього рейду були великі.

Другий рейд на Словаччину відбувся в квітні 1946 р. Участь у ньому брали три відділи — сот. Мирона, сот. Кармелюка, сот. Бора. »Вони пройшли такими повітами: Гуменне, Бранов, Стропків, Межилаборці, Пряшів, Сабінов, Гіральтовці (тут повстанці були на периферіях міста) — і підійшли аж під Кошиці. Всюди словацьке й українське населення з захопленням вітало українських повстанців. Багато хто з нього бачив повстанців ще минулої осені і зберіг про них найкращу пам'ять. Народ приймав повстанців як найдорожчих гостей, розказував про свої жалі, розпитував про життя й боротьбу українського народу, якою він дуже цікавиться. Стривожені сталінські агенти проголосили военний стан на Словаччині та стягнули собі вірні війська з Чехії. З ними повстанці мали дві невеличкі сутички, що їх сталінські запродавці намагались роздути до великих наших поразок. Але населення, яке й надалі бачило рейдуючих повстанців, мало тільки нагоду до щирого сміху з брехливих повідомлень сталінських наймитів. У загальному, за час рейду відділи УПА відвідали 106 сіл, в тому 11 більших осередків, провели 11 великих мітингів з населенням, 40 гурток, 69 розмов із представниками інтелігенції і взяли участь у 8 Богослуженнях. Напр., на Великдень на одному з Богослужень у словацькій церкві, на всіх присутніх велике враження справило відспівання пісні »Боже Великий, Творче Всесильний...« Розповсюджено багато літератури, поштою розіслано окремим особам, організаціям, установам та редакціям. Розмальовано багато кличів. Нашу літературу всюди читали дуже радо. Рейд був надзвичайно успішний. Він викликав нове піднесення протибольшевицьких настроїв на Словаччині, і треба сказати, що він дуже великою мірою спричинився до програної словацько-агентурної компартії у виборах«. (»Повстанець«, ч. 8-9).

В другій половині червня 1949 р. підвідділ УПА під командуванням сотника Хмари відбув пропагандивний рейд на територію т. зв. Румунської Демократичної Республіки: »Населення скрізь зустрічало підвідділ радо. Два дні повстанці квартирували біля самого міста Вішеш. Вони розповсюдили тисячі листівок до селян, робітників, інтелігенції, провели ряд політично-роз'яснювальних розмов і декілька більших мітингів. К-р Перебийніс, що добре володіє румунською мовою, широко відповідав на всі численні запитання румунського населення. Підвідділ намагався теж установити контакт з румунським протибольшевицьким підпіллям. Підвідділ перебував на території Ру-

мунії два тижні. Населення скрізь його щиро вітало і приймало». (Із звіту про рейд).

Рейди на Білорусії, почавши з осені 1944 р., відбувались постійно, хоч погранвійська НКВД сильно берегли Дніпро-Бузький канал, щоб унеможливити перехід відділів УПА на територію Білорусії. Головно під час блокади західноукраїнських областей — осінь 1945-го і зима 1946-го рр. — відділи УПА відбули бойово-пропагандивні рейди в Берестейську область (БССР). Ось що говориться в звіті про це: «Коли на ці терени приходять повстанці, селяни добувають заховану зброю і проводять разом із повстанцями, або на власну руку, революційні акції. Вони палять сільради (с. Дідьковичі, район Антопіль, Берест. обл.), або, принайменше, вистрілюють, щоб завдати страху енкаведистам. В с. Новосілки (р-н Дивин, Берест. обл.) селяни вбили енкаведівського агента» («Самостійність», стор. 171.). «В січні 1946 р. в м. Пинське (БССР) українські повстанці підклали міну під приміщення клубу, де відбувалось партійне засідання. Всі партійці вилетіли в повітря» («Самостійність», стор. 152).

Були також рейди в Польщу. В 1945 і 1946 рр., рейдував відділ УПА під командою к-ра Чавса по терені Люблинського воєводства. Тоді той відділ заходив аж в околиці Варшави. Влітку 1947 р. (липень-серпень) ходила тут рейдом група к-ра Зенона. Восени 1947 р., по виселенні українців з-над Буга, малі групи УПА під командою к-рів Ясеня, Прірви і Шепеля відбули рейди аж у Східню Прусію й перебули там аж до весни 1948 р.

Один з найголосніших рейдів відділів УПА і груп революціонерів відбувся, на наказ Головного Командування УПА, влітку 1947 р. із західних окраїн українських земель (Ярославщина, Перемищина і Лемківщина) через Чехо-Словаччину, Австрію до Німеччини (Баварія). Цей рейд мав мету: «а) скласти перед народами світу протест проти большевицьких та польських злочинів над українським народом, б) передати закордонові інформацію про визвольно-революційну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких і польсько-большевицьких окупантів та про їх гнобительську політику на українських землях» («Бюро Інформації УГВР», ч. 2, серпень 1948 р., Голова Генерального Секретаріату УГВР Р. Лозовський). В цьому рейді взяли участь відділи: к-ра Бурлаки, к-ра Громенка, к-ра Крилача, к-ра Ластівки, к-ра Бродича та групи членів ОУН з Ярославщини, Перемищини й Лемківщини. Рейдуючі відділи й групи звели під час рейду багато завзятих боїв і сутичок з переважаючими численно та технічно силами ворога.

Ворог належно оцінював рейди УПА і намагався всіма силами унеможливити їх здійснення, а коли це йому не вдалося, то старався брехливою пропагандою бодай зменшити їх успіхи. Крім військових операцій на землях України проти УПА, в яких деколи брало участь по кілька ворожих дивізій нараз, ворог увесь час намагався герметично замкнути кордони України, щоб ні один відділ УПА не зміг перей-

ти на терени сусідніх народів. Однак усі ці його заходи виявились невиспачальними. Тому Москва змушувала до боротьби з УПА ще й своїх сателітів. Отак у січні 1946 р. між НКВД і чехо-словацьким представником підписано таємний договір проти рейдуючих відділів УПА. Ось його текст:

»Суворо таємне.

Договір

про взаємний перехід державних кордонів пограничними військами СССР і чехо-словацькими пограничними військами, з метою переслідування і ліквідування переходячих банд, і про взаємну співпрацю, зв'язану з цим.

1-го січня 1946 р. нижчепідписаний представник погранвійськ НКВД Закарпатської області полк. Конторов П., з одного боку, і представник 4 БД полк. чехо-словацької армії Ян Станек, з другого боку, підтвердили пропозицію полк. Станека про перехід державних кордонів відділами пограничних військ на терен СССР, з метою переслідування і ліквідування банд, які переходять через границю.

З цією метою складається такий договір:

1) Командування советських пограничних військ погоджується з пропозицією полк. Станека про взаємний перехід державних кордонів відділами советських і чесько-словацьких пограничних військ, з метою переслідування переходячих банд«.

В дальших пунктах перераховується конкретні заходи, як от установлення сигналів, розпізнавчих знаків, кличок і т. п. Договір підписали: полк. Конторов П. та полк. Станек«. («Самостійність», стор. 92).

Другий — потрійний — договір проти УПА був підписаний у травні 1947 р. між СССР, ЧСР і Польщею. Виконуючи постанови цього договору, Москва замкнула пограничними військами НКВД західні кордони України, Польща ввела в бій з відділами УПА, які оперували на українських землях на захід від т. зв. лінії Керзона, коло 90-тисячну армію, чехо-словацький комуністичний уряд змобілізував чотири річники резерви, і все це виявилось невиспачальним. Відділи УПА вирвалися з оточення і, виконуючи наказ Головного Командування УПА, одні перейшли на українські землі далі продовжувати визвольно-революційну боротьбу, а інші пробились рейдом до Західньої Німеччини.

Рейди збагатили величезним досвідом і новими засобами тактику повстансько-підпільної боротьби і поширили ідеї українського визвольного руху не лише в найдальшій закутину українських земель, а також далеко поза межі України, на землі сусідніх народів, що заохотило їх до боротьби з московським імперіялізмом і його сучасною комуністичною системою. Успіхи рейдів УПА переконують нас, що боротьба поневолених народів проти московської імперії приспішить її остаточний розвал.

СТЕПОВА

КРИВАВИМИ СЛІДАМИ

Проминули тисячі років, непам'ятні найдавніші правіки історії, відколи український народ замешкував незмінно свої історичні прадідні землі, з яких не викинули його жодні лихоліття жорстокої історії.

Але оце прийшов на землю страшний, ніколи небувалий час. І почалося таке, чого людська мова ні сказати, ні описати не вміє.

З'явилось на землі двох дияволів. І обидва впали на нашу землю та змішали її всю з кров'ю, встелили кістями, наповнили нечуваними муками.

Найбільше горе зустріло українські землі — Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя, що за т. зв. лінією Керзона.

В 1939 році два дияволи-Іроди — Гітлер і Сталін, щоб знищити український народ цих земель — придумали нову штуку і назвали її: «переселення». З того часу впало на мешканців тих земель найбільше горе, бо почалось виселювання українського населення Лемківщини, Надсяння і Холмщини.

І хоч одного диявола — Гітлера — вже не стало в живих, так лишився ще другий — Сталін. Він, по смерті свого спільника, продовжує складений із ним договір про виселення українських західних окраїн. Крилавими слідами записана кожна буква цього пакту Гітлера зі Сталіном. Проминуть тисячі років, але український народ ніколи не забуде цього великого свого горя.

*

Було це 23-го січня 1946 року. Лемківський відділ УПА к-ра Хріна квартирував у глибокому лісі. Молоді, бистроногі лемківські стрільці-повстанці пильно чистять зброю і пригтовляються до викладів. Аж серце радується, коли глянеш на тих молодих наших гірських вірлів. А довкола так гарно, чудово. Навкруги яри-потоки і гори біліють сніговим покривом. Тоді думка біжить мимоволі до моїх рідних околиць, до далекої степової Полтавщини... Як далеко вона звідсіль, і яка різна, яка рівна... Але серце однакове знайшла я і тут. Ось сьогодні прийшла я знову на виклади до наших хлопців-повстанців. Буду їм говорити і про Дніпро, і про Київ, і про свою Полтаву, і про всю Україну. І буду розповідати про страшну неволю України, про всі знущання большевиків, під пануванням яких я народилася і виросла та найкраще їх знаю. І буду розповідати про визвольну боротьбу українського народу, буду гаряче закликати їх віддати для неї всі сили. А вони так радо слухають і вчаться, що їй відходити не хочеться. Та треба. Підемо опісля з викладами по всіх довколишніх селах, як і досі ходили. Підемо далі будити й організувати народ до визвольної боротьби. Хай почує вся Лемківщина гаряче революційне слово полтавки, що пішла в українські повстанці й аж сюди до них забрела.

Весело й гарно, чудово було б у наших горах Карпатах. Було б... та нагадуються слова нашого безсмертного пророка Тараса Шевченка: »За горами гори хмарами сповиті, засіяні горем, кровію політї«... Святі, правдиві слова. Немає дня, щоб їх не згадувати.

Ось і сьогодні, ледве полудень зближався, десь біля години 11-ої, до нашого повстанського табору прибіг гінець із Завадки Морохівської і повідомив, що на села Бохівка, Ратнавиця і Збоїська напало польське військо — грабує, б'є та мордує селян. На цю вістку відділ алярмово зібрався і негайно вирушив у напрямі тих сіл. Ідемо своєю кров'ю боронити рідних сіл від терору ворога-людоїда. Хлопці рвалися всі, як один, до бою. І я йду з ними разом. Так прийшли ми до Завадки Морохівської. Тут зустріли вже втікачів із тамтих сіл, у яких були польсько-більшевицькі бандити. Селяни-втікачі оповідають, що раненько на згадані села напали великою силою бандити з польського війська. Це польсько-більшевицьке військо било і грабувало людей, а потім відійшло до Буківська. Ближче про ці події не можуть сказати, бо вони втекли із села і не знають, що там сталося. За годину прийшла з тамтих сіл жінка-лемкиня і почала плакати й оповідати:

»Прийшли вони до села, щойно розвиднілось. Вшиткі хлопи, як звичайно, стали втікати. Хто втік, то втік. А хто лишивсі, з тим чуд втворювали. Дехто з хлопів поховався, де міг, по стрихах, пивницях. А воно так всюду гледало, що не було права сховатися. Де зловили в хижі хлопа, там били хлопа, а де не було, там били жінок і дітей та допитували, де сут хлопи. Грабували гет вшитко. Наші тато сховалися на стрих в соломі. А воно казало мамі лізти на стрих, а пак само лізло. Драбина перевернулася, а воно, як сі роз'їло, як вхопило маму і давай бити маму кольбов. Перебило руку, а пак вергло маму зі стриху і мама зломилася собі плече. Я вступилася за мамов, а воно і мене кольбов... — Тут жінка показала синці від ударів на голові і плечах. — Потім било дитину (4 роки). Збило її маленьку до крові. А пак вшитко зрабувало. Лем то, що на мені іно лишилось. А що робили з хлопами, повісти не годен. Пхали голки під нігті, пекли свічкою і вогнем, били кольбами, щоб хлопи казали, де є бандери. І так зрабували вшитке село і пішли до Збоїськ, а відтак на Буківсько. Барз сі знущають над нашим народом. Лем, як нам то вшитко витримати...«

Похмурою мовчанкою прийняло лемківське стрілецтво цю вістку. За нею приховувались ціла хмара гніву і ненависти до катів та бажання прозплати. Хоч у таборі цього дня було тільки дві чоти новиків, які переходили тут вишкіл, проте вони не хотіли в такий час думати про нормальний вишкіл. Ані про перевагу сил ворога. Йдемо, ходім, щоб тільки швидше! Не могли молоденькі стрільці, лемківські новики-вишкільники, спокійно дочекатись ранку, бо саме над ранком польське бандитське військо найчастіше робить свої напади. Ходім на них!

І пішли. 24-го січня 1946 року морозним ранком, ледве світало, дві чоти новиків, лемківських юнаків, вирушило на засідку проти польсько-більшевицького війська. Та не знати, де вони сьогодні покажуться. Але не довго треба було чекати... Вже о годині 8-ій впали перші постріли в напрямі села Морохів. За хвилину гінець дав знати до відділу, що ця сама банда горлорізів напала на село Морохів. Відділ, не зважаючи на величезну перевагу ворога, негайно вирушив у напрямі села. У ворога перевага зброї. Його вдсятеро більше. Але в нас, натомість, сто разів більша сила ненависти до тих людодів.

Ось ми вже і в Морохові. Входимо бойовим порядком, але ворога вже немає.

Бандити пограбували село і поспішно перейшли до Мокрого, щоб ще й там пограбувати. Тут, у Морохові, не минули ні одної хати. Всюди грабували, що лиш попало під руки, били людей — і старших, і жінок, і дітей. Стягали всім, кого тільки зловили, взуття з ніг, а жінкам із-за пазухи виривали останні сховані дрібниці. До неприємності побили десятилітнього хлопця та прострілили господаря Івана Островського. У священника кинули розбезпечену гранату, але його донька завважила і встигла врятувати батька перед нещастям.

Вкоротці потім почалось це саме в селі Мокре. Чоловіки повтікали до лісу, а з села доходив лише один зойк і крик мордованих жінок.

Ми швидким маршем спішимо на відсіч селові. Крім цього, зв'язались із квартируючою недалеко бойовою групою СБ і йдемо вже разом на рятунок zagrożених сіл. Але бандити, виставивши своїх зорців, завважили наш відділ, пустили на ліс три стрільна з важких мінометів і втекли до Завадки Морохівської. По дорозі зауважили вони кущового господарника Дуба, який саме виходив із лісу. Його застрілили, а потім поламали йому руки й ноги та змасакрували до невпізнання. Навіть чоботи стягнули із замордованого.

Вирушаємо за ворогом у напрямі Завадки Морохівської. Там бандити з польського війська знову грабують у поспіху селян, і тих, що зловлять, зганяють на збірний пункт, щоб їх, як звичайно, вимордувати. Зловлених б'ють, знущаються над ними та питають, чи були бандерівці. Селяни, щоб настрашити їх, казали, що бандерівці недавно були, і то дуже багато, але пішли до лісу. Це налякало бандитів. Все ж вони не резигнують із своїх плянів, тільки збільшують охорону і пригтовляються до оборони між хатами.

Тимчасом наспів уже і наш відділ. Бойова група СБ вдирається відразу в середину села, а одна повстанська чота атакує збоку. Ворог, приготований до оборони, ставить між хатами завзятий опір. З другого боку лісу вийшла друга наша чота і також кидається до наступу. І так смілим завзятим ударом наші славні повстанці викидають із села багато разів сильнішого ворога. Наступ наших частин був такий завзятий, що ворог не міг навіть ужити своїх важких мінометів і мусів відступати.

Відступаючи, бандити спинилися у глибокому ярі, який тягнувся за селом, і тут ставили завзятий опір. Бій розгорнувся знову з великою силою. Після півторагодинного бою вдалось, вкінці, зовсім виперти ворога і змусити його до відступу. Відступ ворога швидко перетворився в панічну втечу. Стрільці гнали за втікаючим польським військом аж до бандитського шовіністичного кубла Небещан. Аж тоді стрільці завернули. На полі бою ворог залишив 2 важкі сотенні міномети, 52 стрілен до мінометів, 2 підводи амуніції, різний військовий виряд, 2 пари коней, корови та багато награбованого селянського добра. Крім цього, залишив ворог, тікаючи в поспіху, і відзнаку сталінського »демократичного ладу« — два гумові нагаї, окуті в залізо, якими били безборонних селян.

Награбоване добро повернено селянам. Загальна радість була дуже велика. Всі селяни незвичайно раділи та тишилися нашою перемогою більше, ніж поверненням свого майна. Вони знали, що в тій хвилині багато з них уже не жило б, бо польські сталінські бандити вимордували б їх, якби не відсіч відділу УПА.

Польсько-большевицькі бандити повезли цього дня 7 підвід своїх убитих і ранених. З нашого боку впав героїською смертю тільки один повстанець — ройовий командир. Його похоронено на кладовищі з військовими почесностями.

Радісно верталися на свої лісові постой молоді герої-переможці. Скільки було втіхи, скільки заслуженої гордості молодих повстанських вірлів. Ось вони здобули сьогодні міномети! Здобули дві підводи амуніції і 52 стрілен до мінометів. Уже мають свої власні набої! Тепер вони повернуть їх »у дарунок« ворогам. А понад усе — в них гордість і радість перемоги! Вони сьогодні перемогли! Прогнали ворога! Врятували своїх братів і матерів від знущання і смерті. Вони бачили, як сльози народні лились за ними із сотень очей, як їх вітали і прощали. Їх, молоденьких легінів, що ще вчора були в своїх селах звичайними хлопцями, сьогодні народ славить героями і пісні про них складає. Бо вони взяли за зброю і стали на захист народу! Бо вони вчинили те, що в такий грізний і важкий час нашої батьківщини найважливіше!

*

Наступного дня, о годині 8-ій рано, більші сили польсько-большевицького війська зайняли кілька поближких сіл, оточили ліс, напали знову на Завадку Морохівську й вирізали понад 70 людей, а село спалили. Польсько-большевицькі бандити вчинили свій напад так нагло і так швидко втекли, що селяни навіть не встигли своєчасно повідомити повстанців про їхній напад.

Ми квартирували в лісі й приготовлялись до оборони, бо сподівались, що після вчорашнього бою ворог може почати велику акцію на ліс у погоні за нашим відділом.

Щойно біля години 10-ої прибігли стежі з напрямку Завадки, Мокрого, Височан і Кам'яного та повідомили, що до тих сіл прибула велика кількість польсько-большевицьких військ. До Мокрого приїхали пан-

церники. Ніхто ще не знав про страшну трагедію Завадки Морохівської. Ми були б пішли негайно в наступ, хоч би всі на місці мали загинути, якби знали, що там діялось. Але, як пізніше виявилось, і так було б запізно, бо напад і вирізання людей відбулися ще о годині 8-й раню.

Готуючись до сподіваного наступу ворога на ліс, міняємо постій. В лісі зустрічаємо втікачів-селян з деяких сіл, які підтверджують наше припущення, що, мабуть, буде акція на ліс, бо поляки стягнули багато війська і оточують лісовий масив. Деякі селяни-втікачі кажуть, що польське військо запалило в Завадці Морохівській кілька хат запальними кулями. Ніхто не знав правдивого стану, що бандити тільки так забезпечувались з боку лісу, щоб ми не перешкодили їм у їхньому варварському погромі Завадки Морохівської.

Увечері йдемо до села Карликова, бо нас повідомили, що тут польсько-большевицькі бандити замордували 14 осіб, в тому і священика з ріднею.

Заходимо на спалене приходство. Селяни оповідають, що бандити напали так несподівано, що втекти вдалось тільки зятеві священика. Решта залишилась дома. Польські вояки-бандити замордували старенького 70-літнього священика, його дружину і доньку. Маленька внучка була на руках служниці, яка намагалась утекти. Дитина бачила, що діється зі старшими і, перестрашена, тулилась до няні, благаючи: »Магда, не дай мене! Магда, сховай мене, бо поляки мене заріжуть!« Розлючений сталінський бандит прискочив до дитини і завдав їй три удари багнетом. Так загинуло маленьке на руках няні, обливаючи її своєю невинною дитячою кров'ю. Потім бандит вистрілив ще до служниці й важко поранив її. Вона впала. Після цього бандити спалили приходство. Одночасно палили хати всіх свідомих українців, а мешканців, які не втекли вчасно, стягали разом, катували і стріляли. Так замордували 14 осіб. Подібна доля чекала ще багатьох інших, але несподівано в селі з'явилась мала група наших повстанців, яка прийшла, побачивши вогонь. Тоді крвожадна згряя польсько-большевицьких бандитів втекла стрімголов із села.

Оглянувши трупи і поговоривши зі селянами, відходимо до Кам'яного. Тут довідуємось, що ті самі бандити з польсько-большевицького війська замордували в Завадці Морохівській 70 осіб і спалили село. Раненько відходимо до Завадки Морохівської. Уже з горба видно сумні згарища. Тут і там ходили люди та шукали чогось. Ми підійшли ближче. Коло першого згарища лежав труп молодої жінки, поколеної багнетами. Кілька метрів далі лежав чоловік, далі труп дівчини років тринадцяти. Старенька мати ходила навколо трупів своїх дітей і безнастанно оглядала їхні рани. Не плач, а якесь квиління виривалось із її грудей. Очі її були сухі і дивно горіли, а уста спалені... З появою стрільців, невідомо звідки почали виринати люди — скулені, обдерті, нещасні, пошарпані й прибиті довгорічними злиднями та новим невимовним горем. Вони наближались до стрільців. Жахливий пустир — царство смерті — почав поволі оживати, рухатись. Одні, побачивши

стрільців, заголосили плачем, що роздирав душу, в ньому були увесь їхній біль, жаль і розпач. Інші понуро, мовчки споглядали довкола, думаючи важку думу... »За що ж вони їх так помордували, за що так знущалися над нею?!« — голосила жінка над своєю дочкою, показуючи повстанцям порізаного трупа.

А до нас наблизився старий, маленький, скулений чоловік із простягненими руками: »Ходьте дорогі, ходьте, ту побачите, що вони нарабили...« — говорив він. З його очей безнастанно текли сльози. Його постать, скулена, в обдертій одежі, судорожно здригалась. Ми пішли за ним. На згарищі, під плотом, лежало трое маленьких дітей. Одне сім місяців, друге два роки, третє три роки. Він оглянув, погладив дитячі голівки і пішов на другий бік згарища. Там лежав труп жінки з ранами від багнета в грудях та з порізаними ногами. »Тут моя жінка, а тут тато...« — показав трупа на солоній й зайшовся гарячковим, спазматичним плачем... »Я залишився тепер самий! Що ж вони роблять з нашим народом...«

З недогорілої хати вийшов хлопчина років восьми: »А я остав лем з маленьким братом (сім місяців). Що ж буду тепер з ним робив? Ось тут наші мама, а тут тато. Такої, як рубали дрова, так їх забили. Тут мої сестри«. Лежать два трупи з порізаними грудьми, ногами; навіть з одежі обдерли їх польсько-більшевицькі сталінські звірі.

Помало сходились люди і виливали своє горе, а ми переходили від одного згарища до другого. Знову підійшов хлопчина років чотирнадцяти: »Я залишився сам. Мама, тато, сестра — ось тут!« — і він показав рукою на трупи, вже обмиті від попелу. »Прийміть мене до себе, до нашого війська!« — просив хлопчина.

Далі, в долині села, трупів не було, бо їх уже забрали на цвинтар. У самому кінці села лежало ще чотири трупи чоловіків, застрілених саме тоді, як вони втікали зі села до лісу. Вони лежали рядом через дорогу, так як ішли, один за одним.

На цвинтарі у великій братній могілці вже лежало кількадесят трупів, кількадесят порізаних, понівечених, покорчених дітей, жінок, старців. Кільканадцять трупів лежало коло ями. Два трупи спалені так, що ледве можна було пізнати їхню людську подобу. Труп одного старця був обпалений до спини і мав дуже дивну поставу. Він клячав, простягнувши руки до землі, а лице підніс догори. Його вбили під час молитви.

Всі трупи дорослих людей, як жінок, так і чоловіків, мали на лицях і на цілому тілі плями від побоїв. На їх руках залишились дрібненькі рани від дроту або шпильок.

Видовище страшне, потрясаюче. Але ніхто не нарікав, ніхто не говорив, що все пропало, що даремна наша боротьба, що ми не встоїмось. Ніхто не висловлював думки, щоб виїжджати і покинути свою рідну землю. Всі тільки благали нас помститись за кривду, за знущання і за ті трупи.

Прийшли стрільці з фотографом, щоб зробити знімку з братньої могили жертв ворожого терору. Сходились урятовані жінки і діти,

вони благали, щоб зфотографувати також помордованих їхніх родичів, ще не привезених до братньої могили.

Те, що стрільці УПА прибули сюди негайно, як тільки одержали вістку про страшну подію, що злучившись у спільному невимовному болю із своїми нещасними братами, які залишились живими, що віддали честь жертвам варварського, людоїдського, терору наїзника, — все це дуже духово скріпило загал населення.

Тут, над цією новою великою братньою могилою української Лемківщини, над могилою майже сотні жакливо помордованих і порізаних на кусні трупів дітей, жінок і старців, — взнеслась до неба одна спільна могутня присяга:

— Помсти і кари людоїдам!

Лемківщина знає, що вона має своїх вірних синів, своїх вірлив-повстанців, справедлива рука яких покарає польсько-більшевицьких сталінських бандитів.

Ця кров і ці жертви ніколи не забудуться. Про них буде пам'ятати повік і Лемківщина, і моя рідна Полтавщина, і вся Україна.

ПОВІДОМЛЕННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) вийшов друком
твір Михайла ОСАДЧОГО

»БІЛЬМО«

Текст твору доповнений концтабірними ескізами А. Н., в'язня мордовських концтаборів. Книжка має тверду (оправлену) обкладинку, з мистецькою обгорткою.

Ціна з поштовою пересилкою:

США і Канада — 4 дол., Велика Британія — 1,50 ф.,
Австралія — 3,50 дол., Німеччина — 14 нм., Франція
— 15 фф., Бельгія — 150 бф., Австрія — 80 ш.,
Аргентина і Бразилія — 15 арг. пез., Еспанія — 200 пез.

Замовлення просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

I. ВОВЧУК

»ЄДИНОДЕРЖАВНІСТЬ« — ПРОГРАМА »ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ« НОВІТНЬОЇ МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

В царстві московського соціалізму володарі імперського комплексу дуже люблять ювілеї — відзначування якоїсь дати чи події з історії нововідбудованої московсько-комуністичної імперії. Крім встановлених законами ССРСР календарних свят, кожного року населення імперії має відзначати ще й якусь річницю, пов'язану з будовою комуністичного суспільства. В кремлівському ідеологічному штабі КПСС визначають якусь дату, щоб у прославленні її посилено помпувати ентузіазм трударям залучених в імперський комплекс націй, накидати їм »советський« патріотизм, як великодержавний московський шовінізм.

Заплановану партійними директивами ювілейну дату спускається до низових клітин, партійних і урядових. Тоді в усіх закутках імперії починається ювілейна лихоманка, під час якої »трудоці«, прославляючи діла »непомилної партії«, зобов'язуються і клянуться виконати й перевиконати пляни будівництва соціалізму, плекати чуйність і непримиренність до ворогів »соціалістичної батьківщини«, підвищувати трудову і політичну активність та »рішуче викривати ідеологію антикомунізму... антинародну діяльність українського буржуазного націоналізму«, як цього вимагає і постанова пленуму ЦК КПУ з 22 липня 1972 року.

30-го грудня ц. р. припадає 50-ліття початків утворення імперського комплексу, як ще в 1922 р. М. Бухарін назвав встановлення ССРСР. Вже в січні ц. р., майже рік перед ювілейною датою, ЦК КПСС постановив відзначити »50-ліття створення СРСР — велике свято нашого багатонаціонального народу«. В поданому окресленні визначено політичну суть задуму, яким у ювілейному році плянується накинути поневоленим націям ще одну фікцію. Не про свято націй і народів (а їх біля 100), які — згідно з конституцією з 1936 р. — творять п'ятнадцять, буцімто, суверенних республік, що входять до складу ССРСР, а про свято »нашого народу« говорить »Постанова«. Так твориться ще одна фікція »одного народу« — багатонаціонального.

»Комуніст« (ч. 3), офіціоз партії, надрукував аж на 16-ти сторінках текст Постанови ЦК КПСС. У ній подано докладні вказівки, що мають робити всі і вся, щоб напампувати мітичний »багатонаціональний нарід« необхідним »отечественним« патріотизмом великодержавної імперії.

В декларації про створення ССРСР говорилося, що союз держав постає з волі народів і буде »гідним завершенням підвалин мирного

співжиття і братерської співпраці», закладених, мабуть, ще в жовтні 1917 року («Історія Сов. конституції», Збірник документів 1917-1957 рр.). В маяченні про ліквідацію націй у будові соціалізму, керівництво імперії впроваджує нову фікцію — неіснуючого «нашого народу» і вимагає, щоб у час підготовки до «свята» посилити інтернаціональне виховання у масах та зміцнити непримиренність до націоналізму.

«Повинністю кожного комуніста — говориться у «Постанові» — є всебічно зміцнювати в масах свідомість приналежності до єдиної соціалістичної вітчизни і непримиренности до націоналізму». А щоб виконати ті вимоги — «Центральний Комітет КППС постановляє: Всім партійним, радянським, громадським організаціям, трудовим колективам розгорнути підготовку до 50-ліття утворення СРСР як великого всенародного свята єднання, дружби і братерства націй та народностей нашої країни, що будують комуністичне суспільство, як торжества ленінської національної політики КППС, пролетарського інтернаціоналізму». У зв'язку з «розгорненням» підготовки, «ЦК компартій союзних республік наказує крайкомам, обкомам, міськомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям розпрацювати плани підготовки до 50-річчя створення СРСР і на їх основі розгорнути широку організаторську та політичну роботу в кожній республіці, в кожному краї, в області, окрузі, місті, районі, в кожному трудовому колективі...»

І немов побоюючись, що названі партійні ячейки всіх ступенів не все передбачать у виготовлюванні плянів, ЦК вказує, і досить докладно, на що треба звернути увагу під час підготовки ювілейних святкування. Окремий розділ у «Постанові» приділено пресі. Перелічивши всесоюзні органи преси та інші інформаційні установи, «Постанова» вимагає, щоб вони «організували широке висвітлення підготовки до 50-річчя СССР, успіхів ленінської національної політики, її міжнародного значення». Академіям, інститутам, міністерствам, правлінням «творчих спілок» визначено окремі завдання. Перелічення тих, кого в «Постанові» зобов'язують «розгортати», «планувати», «організувати» — займає майже дві сторінки офіціозу партії.

*

Людям, що живуть поза світом московського більшовизму — важко уявити собі оперативну вакханалію у зв'язку з підготовкою згаданого ювілею. Тисячі агітаторів (яким мало хто вірить) будуть помпувати в голови людей догматику ленінської національної політики, будуть виклимати й засуджувати «націоналістичні забобони». Доктори, професори, служили вчені в «поті чола» напишуть сотні «наукових» праць, а письменники й мистці «сочинять» своє — і всі доводитимуть «перевагу інтернаціонального єднання» та «закономірність зближення і злиття націй».

Ось ілюстрація до сказаного. «В Донецькій партійній організації розроблено перспективний план роботи для виховання населення в

дусі патріотизму і дружби народів. Для працюючих області в цьому році прочитано понад двадцять тисяч лекцій про перемогу ленінської національної політики та всесвітнє історичне значення утворення СРСР... Все ж «Правда» журиться, що в прославленні «осягів» ленінської національної політики «не вистачає наступальності в розкритті ідеології буржуазного націоналізму» («Правда», 29. 7. 1972).

Запланована величезних розмірів кампанія, яка буде тривати цілий рік, свідчить про те, що ЦК КПСС надає особливого значення підготовці до цієї ювілейної вакханалії. Посиленою пропагандивною барабанщиною про «правдивість» ленінської національної політики, гойданням «трудового ентузіазму» — керівництво дрейфуючої імперії плянує заглушити невдоволення в СРСР, обурення і боротьбу проти асиміляційної політики большевизму, що марить про «злиття націй» в російському морі великодержавного соціалізму. Марення старе, як і московський імперіялізм. Ще А. Пушкін, прославляючи імперію, в роздумах про її майбутність запитував: «Чи зіллються слов'янські ріки в руському морі? Чи воно висохне? Ось питання?»

В національній революції (1917-1921 рр.) український та інші народи в російській імперії перекреслили марення московських імперіялістів про «руське море». Національні ріки, що їх московські імперіялісти були скеровували до нього, оформились у свої державно-політичні течії, незалежні від «великодержавного моря». Тоді, створивши імперський комплекс СРСР, большевики знову завернули їх у «руське море». Але за півстоліття будови московського соціалізму, інтереси якого, за твердженням В. Леніна, співпадали з національною гордістю великоросів, національні течії не тільки не розчинились у «руському (московському) морі», а навпаки — увиразнилися і потужавили. Національні проблеми в імперському комплексі загострилися. Тому в ювілейну річницю утворення СРСР, що став початком відновлення імперського комплексу, ЦК КПСС організує грандіозну кампанію із завданням прищепити народам великодержавний міт, мовляв, «за роки будівництва соціалізму і комунізму в СРСР виникла нова історична спільність (общность) людей — радянський народ». А це, буцімто, підтверджує висновки марксизму-ленінізму, що національну проблему можна розв'язати в соціалістичній перебудові суспільства.

Створивши черговий міт, ЦК з допомогою величезного адміністративно-політичного механізму намагається накинати цю фікцію народам як реальність. Мітотворення в політиці большевиків під час «будови соціалізму» дуже поширене, та й сама ця «будова» є мітом. Разом з большевицьким володінням, з'явилося на світ і мітотворення. Захопивши владу, большевики створили міт про советську владу, яким прикривали володіння партії. Диктатуру партії довший час прикривали мітом про диктатуру пролетаріату, а нині прикривають фікцією всенародности. В політиці партії створені міти відіграють велику роль. Накидаючи їх населенню, партія витісняє раціональне мислен-

ня і таким чином, разом з допомогою страху і терору, намагається втримати владу в своїх руках.

М. Бердяєв у статті «Духи русської революції» твердить, що «большевики оперують фікціями, а не реальностями». Оперуючи створеними мітами і фікціями, керівництво партії заслоняє ними внутрішні суперечності в імперії, в якій, будімо, збудований соціалізм. Націоналістичні прояви, як твердить «Радянська Україна» з 28 березня ц. р., є однією з тих суперечностей. Вони — пише цей офіціоз «суверенної колонії» — спричинюють «нерозуміння правдивого поєднання національних і інтернаціональних інтересів, на яких повинні будуватися взаємовідносини в середині соціалістичної співдружності».

В «Постанові» ЦК КПСС з нагоди 50-ліття СРСР часто підкреслюється нові відносини, що витворились через «неухильне зближення націй». А офіціоз партії, «Правда», в цьому «зближенні» бачить закономірність будови соціалізму. «Всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей СРСР визначаються самою природою нашого ладу, вони виступають як об'єктивна закономірність будови комунізму» («Правда», 22. 6. 1972). Коли плянові русифікатори поневолених, але волелюбних націй говорять про «всебічний розквіт» тих народів, то це виглядає неперевершеним глюмом.

Тезою про «неухильне зближення всіх націй» підкреслюється неминучість їхнього «зближення», бо такий, будімо, закон суспільного розвитку і цього вимагає будова комунізму, а матеріальні підвалини для нього кладуться нинішньою п'ятирічкою. Отже, нерусским націям у будові комунізму не оминати детермінованого «суспільного розвитку». Ще напередодні захоплення влади большевиками Ленін підкреслював, що за соціалізму прагнення до єдності має посилитись, працюючи... «всіма силами потягнуться до союзу і злиття з великими й передовими соціалістичними націями». Історія «будови соціалізму» показала, що — згідно з догмами «закономірності» в суспільному розвитку — будова комунізму поєднується з імперіальними інтересами Росії, що їх тепер називають «інтернаціональними принципами».

Наголошуючи в 50-річницю СРСР «закономірність» суспільного розвитку, якою, мовляв, зумовлено неминучість «зближення і злиття націй», ЦК КПСС маскує імперіалістичне обличчя і програму партії, яка весь час намагається зберегти російську імперію єдиною і неподільною. Ленін же багатонаціональну державу, якою була царська Росія до розпаду на національні держави в національних революціях, уважав саму з себе за явище історично позитивне і поступове. Тому основним завданням большевиків, після захоплення влади, було за всяку ціну утримати ту «історичну данність». В «Критичних заввагах до національного питання» В. Ленін повчав партію: «Доки і оскільки різні нації становлять єдину державу, марксисты не проповідують ані федеративного принципу, ані децентралізації, бо централізована дер-

жава є величезним історичним кроком уперед від середньовічної роздробленості до майбутньої соціалістичної єдності цілого світу».

Поборюючи федералізм, Ленін боронив цілість і неподільність російської імперії (тюрми народів). В ній формотворець партії большевиків бачив зародок «соціалістичної єдності світу» і цю тезу наголошує нині академік І. Мінц в «Коммуністі» (ч. 10, 1971). Великодержавний централізм, як засіб «об'єднання» різних націй і народностей у рамках єдиного цілого, неподільного комплексу, був підставою засадою імперіальної політики большевиків. Домагаючись корінної перебудови економічних, політичних і соціальних відносин у час революції, вони гостро й рішуче виступали проти здійснення хоч би й найменших національних прав українського та інших народів, назвавши такі прагнення реакцією.

Тільки під тиском національних революцій большевики, на чолі з Леніном, змінили тактику і визнали можливість федерації «при певних конкретних соціально-історичних умовах». Захопивши владу в листопаді 1917 року, большевики оголосили в «Деклярації прав людини» також право народів Росії на самовизначення, включно з відокремленням. Це сталося тоді, коли — як заявив Сталін, обґрунтовуючи необхідність федерації — «цілий ряд національностей Росії опинилися фактично в стані повного відокремлення». Натомість у політичному житті Ленін і Сталін підкреслювали, що проголошення того права за націями не означає потреби його здійснювати. Право на самовизначення, мовляв, не є абсолютом, а тільки річчю підлеглою класово-соціальному чинникові. Сталін, як ідейний спадкоємець Леніна, в 1923 році повчав партію так: «Слід пам'ятати, що крім права народів на самовизначення, є ще право робітничої класи на зміцнення своєї влади, і цьому правові підпорядковується право на самовизначення. Бувають випадки, коли право на самовизначення суперечить іншому вищому правові — правові робітничої класи, що прийшла до влади. В таких випадках — тут треба сказати просто — право на самовизначення не може й не повинно бути на перешкоді справі здійснення права робітничої класи на свою диктатуру. Перше повинно відступити перед другим» (Й. Сталін, «Сочинения», т. 5, стор. 265).

*

Від цієї підступної «класової діалектики» щодо права націй, здійснення якого вирішує партія т. зв. диктатури пролетаріату, большевики ніколи не відступали і все накидали націям свою «диктатуру півночі». Нинішнє керівництво партії сталінське трактування права націй на самовизначення уважає за догму ленінізму і марксизму. «Разом з тим, з погляду ленінізму, неприпустимо змішувати питання про право на самовизначення з питанням про те, чи доцільне відділення тієї або іншої нації». А про «доцільність» вирішує диктатура партії. «Що більше, — підкреслює офіційно партія, — марксист-ленінці ніколи не надавали тому правові самостійного значення і застосовували його

з метою забезпечення успіхів соціалістичної революції» («Правда», 22. 4. 1972).

Підступна тактика з декларативним самовизначенням націй допомогла більшовикам здобути владу і встановити диктатуру партії ніби для будови соціалізму. А »соціалізм — писав В. Ленін — облегує та гігантськи прискіпує зближення і злиття націй» («Повна збірка творів», т. 30, стор. 21; »Правда», 20. 4. 1972). Ставши на засадах неподільності Росії, більшовики намагалися запобігти її розпадові на національні держави, тому — проголосивши право на самовизначення націй — одні вимоги ставили до членів партії панівної (руської) нації, а інші до нації поневоленої. Марксиста панівної нації, повчав Ленін, мали наголошувати право на відокремлення, а марксиста пригнічених націй мали домагатись добровільного об'єднання.

Коли в національних революціях народи російської імперії оформились у національні держави, більшовики почали шукати способів, як зібрати до купи розвалену імперію. Федералістична концепція, до якої вдалось керівництво партії, уважалась за переходову форму відновлюваної імперії. В 1918 році до нової програми партії Ленін запропонував тезу про Советську Федерацію, як форму тіснішої єдності працюючих. У схваленій 8-им з'їздом РКП(б) (березень 1919 р.) новій партійній програмі є вже мова про »Федеративне об'єднання держав, організованих за советським типом», але тільки, як про »переходову форму до повної єдності» унітарної держави.

Дальший розвиток державно-політичних стосунків між РСФР і самостійними державами, майже такий самий. Після військово-політичної окупації відокремлених від Росії самостійних держав (УНР, БНР, Закавказька Федерація та інші), більшовики декларували, що РФСР визнає незалежність советизованих державних утворів. А »насаджена багнетами з півночі» (як висловився головнокомандувач більшовицько-московської армії, здобувши Київ) радянська влада з її советизованими більшовицькими органами декларувала свою готовість встановити з більшовицькою РФСР тісну політичну співпрацю.

В 1922 році створено федеративне об'єднання чотирьох самостійних держав. На жовтневому пленумі РКП(б) постановлено: »Визнати за необхідне укладення угоди між Україною, Білорусією, Федерацією Закавказьких республік і РСФСР про об'єднання їх в Союз Советських Соціалістичних Республік», залишивши кожній з них право виходу з союзу. 30-го грудня 1922 р. I-ий Всесоюзний з'їзд Рад урочисто проголосив утворення ССРСР і схвалив декларацію та договір про об'єднання »РСФСР, УРСР, Білоруської РСР і ЗСФР (Грузія, Азербайджан, Вірменія) в одну союзну державу — СРСР». Схвалена в січні 1924 р. конституція ССРСР трактує нове державне твориво, як союзну державу, в якій »для громадян союзних республік встановлюється єдине союзне громадянство» («Історія Радянської Конституції», Збірник документів, 1917-1951 рр.).

Створенням «Союзу республік» завершувалась довга закулісова боротьба, що почалась після «советизації» національних держав між представниками неросійських народів (Україна, Білорусія, Кавказькі держави та інші) і представниками російського імперського комплексу, які намагалися звести до мінімуму самостійність неросійських республік. Представники комуністичних партій тих республік робили спроби зберегти державні права національних республік, наголошуючи, що СРСР має бути не союзною державою, а союзом держав, з усіма компетенціями і правами союзних республік.

Пізніше, в роки закріплення сталінської диктатури, що встановлялась разом із наростанням і посиленням російського централізму й великодержавного шовінізму, багатьом із «національних» комуністів пригадали їхній спротив централізмові. Тоді їх оскаржили як буржуазних націоналістів, що намагалися відірвати Україну від імперського комплексу, відновленого в 1922 році. Розуміння нового творива, його суть, Сталін не випадково назвав на з'їзді Рад «тріумфом Росії... що перетворила червоний стяг із стягу партійного на стяг державний і збирила навколо нього народи советських республік, щоб об'єднати їх в одну державу, в СРСР — праобраз майбутньої світової советської Соціалістичної Республіки».

Створенням СРСР більшовики започаткували відновлення імперського комплексу нібито з радянським ладом, а насправді з необмеженою диктатурою більшовицької партії. В цьому імперському твориві, що за конституцією було нібито федеративним («Союз держав»), партія більшовиків (нині КПСС) стала єдиною всеохоплюючою централістичною силою. Вона повністю і неподільно керує не тільки політичним життям, а й стала необмеженою силою в державному, суспільно-політичному, економічному й культурному житті всієї імперської системи.

Структура цієї імперської панівної сили — комуністичної партії — наскрізь централістична. Нема ні української, ні білоруської, ні литовської чи грузинської комуністичної партії, а є тільки єдина комуністична партія для всього імперського комплексу СРСР. Комуністичні організації договірних республік, офіційно йменовані партіями, — це насправді філіями РКП(б), нині КПСС. Відділи чи філіяли партії для поодиноких т. зв. республік підпорядковані партійному центральному комітетові в Москві на засадах «демократичного централізму». Так побудована централізована єдність провідної (єдиної) політичної сили визначала справжню істоту, природу стосунків у самому державному комплексі відновлюваної імперії московських більшовиків.

Півстолітня історія СРСР — це боротьба московських імперіялістів-більшовиків із націями, що силою залучені в імперський комплекс. Права т. зв. союзних республік щодалі звужуються, обмежуються, а влада все більше централізується в Москві. Офіціоз партії, втовмачуючи міт про «нову історичну суспільність» згідно з вимогою ЦК доказати «монолітність» багатонаціонального народу, пише, що «Радян-

ський Союз не є конгломератом національних республік і областей, а їх органічною єдністю» («Правда», 17. 3. 1972).

Тут очевидна абсурдність окреслення «органічна єдність» для багатонаціонального імперського творива, 50-ліття якого ЦК наказав відзначити. Вислідом т. зв. органічної єдності стало те, що уряд «суверенної колонії», на яку перетворено т. зв. УРСР, як і інші неросійські республіки, має тільки шість «важливих» т. зв. міністерств: будівництва шляхів, комунального господарства, місцевої промисловости, публічних робіт, соціального забезпечення і автомобільного транспорту».

Про «суверенність союзних республік», зведених до колоніального стану, в «Постанові» немає мови, її тільки згадується, як історичний етап, щоб підкреслити «добровільність» вступу до ССРСР, що — мовляв — було яскравим виявом їхнього соціалістичного суверенітету і дало йому надійну гарантію. Немає мови й про якусь компетенцію урядів «республік», що їх — за словами імперського гімну — «навіки з'єднала великая Русь». Довжелезна «Постанова» ЦК послідовно накидає читачеві неподільність «багатонаціональної держави», як поняття тотожне вже з буцімто єдиним багатонаціональним народом.

Сучасному ханатові з ЦК байдуже, що в історії людства такого народу «єдиного», аж «багатонаціонального», не було і бути не може. Вони марять про нього, пишуть у «Постанові», що без найтіснішого союзу «неможливо забезпечити неухильного зростання добробуту трудящих, всебічного розвитку культури всіх народів і народностей країни». «Вопросы Истории», орган Академії Наук ССРСР, переносить це маячення самодурів ЦК на весь світ: «Советський нарід — перша спільність, що прокладає шляхи розвитку іншим міжнаціональним спільностям (общностям), які неминуче виникнуть на шляху майбутньої інтернаціональної спільности» («В. И.», ч. 9, 1971 р.).

Як здобуток 50-ліття ССРСР, «Постанова» підкреслює «нерозривну єдність соціалістичної і національної державности республік на основі демократичного централізму і соціалістичного федералізму радянської соціалістичної демократії». А уявна єдність, крім «мудрої» політики партії, зумовлена «соціалістичною закономірністю», за якою трудящі маси, мовляв, «всіма силами потягнуться (за передбаченням Леніна) до союзу і злиття із великими і передовими соціалістичними націями». Державність «радянських націй і народностей», за твердженням Е. Тадевосяна — а він же доктор філософських наук — вже стала єдиною («Правда», 6. 6. 1972).

*

Видуваною «закономірністю», згідно з вимогами «Постанови» ЦК, «вчені» мають допомогти ЦК в ювілейну річницю імперського комплексу закріпити його унітарність. Пов'язавши нинішнє будівництво унітарного соціалізму із заповідями Леніна, офіціоз партії твердить, що «в умовах розвинутого соціалізму зближення націй все більше набуває значення» («Правда», 22. 6. 1972). Проте в Кремлі розуміють, що за-

кріплюванням унітарної політики вони граються з вогнем, тому в «Постанові» не говориться відверто про «злиття націй». Покликаючись на непомилкового Леніна (а він був за єдину Росію), в «Постанові» асиміляційна політика обґрунтовується «демократичним інтернаціоналізмом»: «Ми хочемо великих держав і зближення, навіть злиття націй, але дійсно на демократичній, дійсно інтернаціональній базі» (П. зб. тв. 127, стор. 68 — «Постанова»...).

А з того випливає посилення політики обмосковлення, з намаганням русифікувати все життя в т. зв. союзних республіках, включно з побутом. У запланованому перетрушуванні-чистці партії буде, мабуть, посилено русифікацію також партійного апарату, наслідком чого стане ще сильніша централізація влади, оперта на «великорусске ядро». В офіційні уряді Е. Тадевосян вже підкреслює визначну роль «русского народу» на шляху «до єдиної мети». В статті під таким же заголовком, доктор філософських наук твердить, що «в укріпленні і розвитку багатонаціональної радянської спільноти внесли свій вклад всі народи. Але провідна роль в цьому належить великому руському народові, — старшому братові серед вільних і рівноправних націй і народностей» («Известия», 7. 3. 72).

Подібне пишуть інші «вчені» на сторінках газет і журналів з нагоди ювілейного року. Напрямок і тон тій «науковій» вакханалії дали 24-ий з'їзд партії та ювілейна «Постанова». На згаданому з'їзді підтверджено особливу роль русского народу в створенні унітарної держави. «Його революційна енергія, самовідданість, працездатність, глибокий інтернаціоналізм по-праву знайшли для нього (русского народу, — І. В.) глибоку пошану серед народів нашої соціалістичної вітчизни» (Л. Брежнєв, звітна доповідь ЦК КПРС на 24-му З'їзді, стор. 93). Оцінка ролі «великого» народу в будові «історичної спільноти» дуже нагадує оцінку, яку дав йому Й. Сталін зараз після закінчення другої світової війни.

Виступивши перед випускниками військової академії, тодішній «батько народів» підкреслив «терпеливість і покору русского» народу та назвав його «великим». Теперішній наступник Сталіна додає «великому» народові ще і якість «глибокого інтернаціоналізму», а його кремлівську великодержавну політику протиставить національній ідеї і воює з націоналізмами поневолених націй. У 50-ту річницю Л. Брежнєв повторив расистську тезу про «вибраність русского народу» («глибокий інтернаціоналізм»), подібно як нацисти твердили про вибраність «німецької раси». Щоправда, московський расизм має свою власну традицію, а не запозичену від гітлерівської. Теоретики царської великодержавности називали російський нарід «богоносцем», за Сталіна він став «великим», а нині владителі московського царства додали йому ще й «глибокий інтернаціоналізм».

Академік М. Митін, відбиваючи слухні закиди жидів про асиміляційну політику Москви, «доводить», що асиміляція річ теж «законо-

мірна при будові соціалізму». За капіталізму вона є злом і реакцією. А «в умовах соціалістичного, а потім комуністичного суспільства відбувається братерське єднання, зближення націй... Асиміляція зовсім не означає втрати всіх національних рис і особливостей. Вона означає тільки природне і добровільне зближення національностей, злиття кращих їх рис, особливостей, культури і багатьох рис побутового укладу» («Правда», 18. 12. 1971). Яким убогим став би світ, якби те марення, що його «обґрунтовують» советські «вчені», стало дійсністю!

У формуванні і творенні багатонаціональної «єдиної» спільноти, про що марять кремлівські можновладці, велику роль призначено рускій мові. В «Постанові» ЦК говориться, що її «добровільно всі нації обрали» за спільну мову для взаємозв'язків між собою і зовнішнім світом. Так в «інтернаціональній» політиці Кремля, яка спирається на «глибокий інтернаціоналізм» вибраного русского народу, російська мова стала великим знаряддям у перетворенні СРСР на унітарну державу. Ізольовані від культур світу «суверенні» національні держави, т. зв. республіки СРСР, можуть ознайомлюватись із здобутками світової культури тільки за посередництвом російської мови.

Вже згаданий журнал «Вопросы истории» виправдує мовні утиски тим, що — мовляв — рідна мова в нинішніх умовах життя є гальмом до всебічного оволодіння знанням. «Загально відомо, — говорить офіціоз Академії Наук СРСР, — що обсяг знань людства подвоюється через кожні сім років. Практично виявляється неможливим забезпечити, щоб підвалини всіх тих знань, тим більше найновіші досягнення, зараз же могли бути приступними школярам рідною мовою. Саме з причин нереальності повної і своєчасної інформації юнаки і юначки, які закінчували б національні школи, фактично опинилися б у гіршому стані, ніж ті, які вчилися російською мовою і для яких підвалини знань подавалися значно повніше».

*

Виглядає, що асиміляційна політика уряду з русифікацією шкільництва в т. зв. союзних республіках є для добра юнаків. Таке твердження дике, властиве большевикам, що послідовно продовжують московську колоніальну політику. В планах перетворення СРСР на унітарну державу, керівництво імперського комплексу широко застосовує політику асиміляції нерусских націй. Руйнуванням тисячолітніх національних культур, ламанням традицій і нищенням національних систем життя, московсько-большевицький режим масово «перемішує» народи, що служить йому засобом до т. зв. інтернаціоналізації. Асиміляцію Москва вважає за нормальну річ на нинішньому етапі будівництва соціалізму, бо це — мовляв — тільки «втілення в соціалістичну практику світової тенденції до зближення і злиття націй».

«Постановою» ЦК про підготовку до 50-ліття проводиться думка про посилене «зближення націй», що однозначне з їхньою ліквідацією. Така генеральна лінія політики унітарної державности, в якій національна

форма зводиться до того, що в єдиній централізованій системі держави-імперії національне представництво допускається до місцевих органів влади. Не виключене, що на закінчення ювілейних урочистостей трудящі «добровільно» будуть домагатися зміни конституції, щоб законом підтвердити унітарність імперського комплексу, перекреслити й залишки «союзности». Москва, як і раніше Петербург, союзних пов'язань не визнає.

Після 24-го з'їзду КПСС, на якому наголошено необхідність посилити курс «зближення націй», скріпити «інтернаціональну дружбу» з провідною ролею «великого русского народу», ЦК почав рішучий наступ проти залишків «союзности» в імперському комплексі ССРСР. Ленін уважав руский нарід «головним двигуном комуністичної революції», а Брежнев на згаданому з'їзді наділив вибраний нарід «революційною енергією, самовідданістю і глибоким інтернаціоналізмом».

Придуманий у лябораторії імперської великодержавности «глибокий інтернаціоналізм русского народу» має полегшити всевладній партії витіснити рідні мови націй «союзних республік» мовою вибраного народу, бо він, мовляв, «глибоко інтернаціональний». Відбиранням рідних мов у нерусских націй Москва убиває душу націй, втрачаючи рідну мову вони стають погноєм для «великого» русского народу, що нібито просяклий «глибоким інтернаціоналізмом». Адже відомо, що кожний нарід творить свою культуру рідною мовою.

Уніфікаційна політика супроти нерусских націй навколо «русского ядра», яка (згідно з маяченням ЦК КПСС) мала б привести до «злиття націй» — найдикіше явище в історії людства. Вона (ця політика) перетинає поступ людства, бо через відмінність мов, національних звичаїв і побуту, через суспільні уклади нація передає свій життєвий досвід іншій суцільній нації, що часто є для неї пересторогою від зайвого або помилкового чи навіть згубного шляху. Політичне марення ЦК КПСС про «зближення і злиття націй» убиває цю чудесну властивість чи здібність націй передати свій досвід іншій нації.

А. І. Солженіцин у своїй «Нобелівській промові», заперечивши політику «нівелювання націй», каже: «Зникнення націй збіднило б нас не менше, ніж те, якби всі люди в світі стали (в тексті, уподібнились) однакові характером, з одним обличчям. Нація — багатство людства, узагальнення його особи, а найменша з них має свої особливі барви, таїть у собі особливу грань Божого помислу».

В ювілейному році, разом з ліквідацією решток «союзности», ЦК КПСС своєю політикою намагається відчужити людей неросійських республік від своєї батьківщини, від своєї нації. Замість них, хоче прищепити їм почуття «отечества» і (буцімто, створеної) нової історичної спільности — «советського народу».

Для «наукової розробки» і обґрунтування пляну «зближення націй», як і для цілої асиміляційної політики, організовано «наукові» конференції в Ташкенті, П'ятигорську, Києві, Волгограді. Тематика тих «кон-

ференцій» найкраще показує, чого вимагає партія від науки. Як приклад, подамо кілька тем: «Советський нарід — нова історична спільність людей» (Волгоград, 1969), «Будівництво комунізму і проблема зближення націй» (Київ, 1969 р.), «Будівництво комунізму і проблеми інтернаціонального виховання працюючих» (Київ, 1969 р.) і т. п. Про «зближення націй» написано багато, в тому й «наукових» праць. Всі ті твори московської політичної лабораторії популяризують, дозують і, як великодержавну отруту московського соціалізму, впорскують у національні організми поневолених націй.

*

Але загострення московської політики «зближення націй» викликає і посилює спротив поневолених народів. В Україні, як і в інших т. зв. республіках, проти політики відчуження від нації, від батьківщини, щоб створити «соціальну одноманітність» під назвою «нова історична спільність — радянський нарід», виступають національні сили, об'єднані національною ідеєю. Вони мітові про «органічне включення» націй у буцімто вже виниклу «нову історичну спільність» протиставлять націю, як історичну реальність. «Національність, батьківщина — головне в житті світу. Коли вмирає батьківщина — вмирає все». Оці дві реальності протистоять абстракціям і мітам у «ювілейному році».

Всі конференції, довгі трактати, як і величезних розмірів кампанія підготовки до святкувань свідчать про те, що національна проблема в імперському комплексі загострюється, набирає значення, підноситься і завдає дошкульних ударів тоталітарній системі большевицького великодержав'я. На сторінках урядової преси все більше закликів до боротьби з націоналізмом. Ніби навздогін «Постанові», офіціоз партії («Правда», 11. 3. 1972) у передовій статті підкреслює, що «інтернаціональне виховання — одне з центральних завдань партії у формуванні духового обличчя нової людини». А в «Постанові» ЦК цю «нову людину» вже нібито зформовано і вона створила советську «історичну спільність». Для формування обличчя нової «інтернаціональної людини» (якої насправді ще нема і не буде) партія ставить до всіх і вся таку вимогу: «Треба розвивати у кожного патріота войовничу непримиренність до націоналістичних забобонів».

Цією «войовничою непримиренністю» ЦК напамповує всіх, особливо у ювілейному році. На липневому пленумі ЦК КПУ новий намісник України В. Щербицький, в ранзі першого секретаря, говорив «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Республік» і докоряв партійним вельможам, що партійні організації в пропаганді й у виховній роботі «недостатньо розкривають великі переваги, які одержали народи нашої країни в єдиній союзній державі» («Радянська Україна», 28. 7. 1972). Пригадавши заплановану на 1973 рік чистку партії, В. Щербицький вимагав від учасників пленуму посилити боротьбу з «буржуазним націоналізмом», лякаючи їх «активізацією підривної діяльності буржуазних націоналістів за кордоном». Вони, твердив гавляйтер Щер-

бицький, «намагаються дискредитувати національну політику КПСС, розхитати братерський союз народів нашої країни».

Кажуть, що налякана ворона кожного куца боїться. Кремлівські нівелятори націй, зміцнивши в «ювілейному році» тиск на «зближення націй», зустрічають все сильніший спротив політиці унітарного великодержав'я і особливо бояться «підривної діяльності» націоналістів з-за кордону.

Найбільшою дискредитацією московських большевиків є їхня національна політика на протязі півстоліття, що її відчули і зрозуміли народи Імперського комплексу ССРСР та цілого соціалістичного блоку. Спротив тих народів і їхня боротьба проти большевицького великодержав'я дужчає і розхитує імперські підвалини. Тому затривожені долею імперії керівники московського ханства намагаються приховати ювілейною метушнею дійсний стан і створити міт про «монолітну єдність» народів.

5. 9. 1972 р.

Використана головніша література

1. «Комуніст», ч. 3, 1972 — «Постанова ЦК КПСС про підготовку до 50-річчя утворення ССРСР».
2. «Комуніст», чч. 4, 5, 6, 10, 11, 12 з 1971 р.
3. «Международная Жизнь», чч. 5, 6, 7, 8 з 1972 р.
4. «Історія Радянської Конституції» — збірник документів 1917-1957 рр.
5. «Вопросы Истории», ч. 9, 1971, ч. 2, 1972.
6. О. Юрченко: «Природа і функції советських федеративних форм» — Інститут для вивчення ССРСР, серія I, ч. 31, Мюнхен, 1956.
7. Л. І. Брежнев: «Звітна доповідь на 24-му З'їзді КПСС».
8. Е. Чехарин, доктор філософії: «СССР — втілення інтернаціональної єдності народів», «Правда», 14. 7. 1972 р.
9. Е. Тадевосян, доктор філ. наук: «Советська національна державність», «Известия», 6. 6. 1972; «До єдиної мети», «Известия» з 7. 3. 1972 р.
10. М. Халмухамедов, кандидат філ. наук: «Створення ССРСР — перемога ленінської національної політики партії» — «Правда», 21. 2. 1972 р.
11. І. Помелов: «Ленінські принципи державного союзу народів», «Правда», 20. 4. 1972 р.
12. С. Колтачян, доктор філософії: «Советський нарід — нова історична спільність людей», «Правда», 17. 3. 1972 р.
13. Г. Нікольников: «Інтернаціоналізм — бойовий прапор комунізму», «Радянська Україна», 28. 3. 1972 р.
14. М. Митін, академік: «Сіонізм — різновидність шовінізму і расизму», «Правда», 18. 12. 1971 р.
15. «Союз непорушний», «Известия», 22. 2. 1972 р.
16. Е. Баграмов, доктор філ. наук: «Зближення націй — закономірний процес комуністичного будівництва», «Правда» з 22. 6. 1972 р.
17. Р. Салімов, кандидат філ. наук: «Втілення ленінської національної політики», «Известия», 21. 4. 1972 р.
18. Сталін, Й. В.: «Твори».
19. Маланчук, В.: «Дві концепції минулого і сучасного України», «Жовтень», чч. 1, 3, 4 з 1972 р.
20. Ленін, В.: «Твори», тт. 22 і 25. М. вид. 11.
21. Ленін, В.: «Критичні завваги до національного питання».

ШОСТИЙ КОНГРЕС СВІТОВОЇ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ ЛІГИ (ВАКЛ)

У днях 23-27 серпня ц. р. в Мехіко Сіті відбулися VI Конгрес Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) і IV Конференція Світової Антикомуністичної Ліги Молоді (ВЮАКЛ). На Конгресі ВАКЛ брало участь 400 делегатів із 60-ти країн, а на конференції ВЮАКЛ — 120 делегатів із 35 країн.

В українській делегації, на чолі з Я. Стецьком, було 22-ох учасників, вона належала до найчисленніших.

До складу української делегації входили: Я. Стецько, д-р Р. Малащук, д-р Степан Галамай, інж. В. Безхлібник, мгр Слава Стецько, ред. Ігнат Білинський, мгр Олег Романишин, Марія Ткачук (Австралія), Андрій Соколик, д-р Ярема Тавридзький, Маруся Полос (Аргентина), інж. Володимир Чопівський, мгр Ярослав Млинарський, мгр Юрій Шимко, д-р Володимир Душник, Віра Довгань та інші. Від ПАБНА був полк. Назаренко. З Аргентини брав участь відомий приятель України Мартінез Кодо, визначний знавець повстанської стратегії й автор праць про УПА, редактор еспаномовного журналу АБН, що репрезентував аргентинську організацію «Ресистенсія і Ліберасіон». У делегації АБН, крім українців, було трьох латвійців (Гельга Родзе з Австралії й двох з Канади), один литовець (д-р Й. Кашкеліс з Канади), двох хорватів (д-р Гефер з Аргентини й д-р Ф. Пшенічник), один болгарин (д-р К. Дренікоф), один естонець (Н. Бушман) і один румунський делегат.

Від Європейської Ради Свободи в конгресі ВАКЛ брали участь кол. мін. Іван Матео Льомбардо (Італія), проф. Т. Оберлендер і А. Гілен (Німеччина), а також представники Франції, Англії, Швеції, Іспанії, Данії, Бельгії й інших країн.

Українські делегати репрезентували загально Україну, а безпосередньо такі організації: АБН, ЛВУ, УККА, СУМ, УІВІ й інші.

Резолюції про визвольну боротьбу України, що були предметом розгляду Політичної комісії (ч. 1), одноголосно схвалив Пленум Конгресу. На загальну кількість (24) резолюцій цієї Комісії — 8 було українських, 3 про поневолені народи АБН та резолюції, що схвалені Світовою Антикомуністичною Лігою Молоді на захист Воюючої України і її молоді. Світовий Антикомуністичний Конгрес в Мехіко Сіті підтри-

мав концепцію розподілу російської імперії на національні держави, а в тому, зокрема, ідею Української національної незалежної держави. Засудив переслідування культурних діячів і борців України за національну незалежність та права людини і висунув героїв України, як приклад для волелюбних народів світу. Як на Конгресі ВАКЛ, так і на Конференції ВЮАКЛ гостро засуджено русифікацію України та інших поневолених в СССР країн.

На початку сесії ВАКЛ мгр Слава Стецько від імені поневолених народів подала політичне звітлення Я. Стецька, а наприкінці пленуму з'ясовано становище АБН до актуальних подій, що його опрацював голова АБН Я. Стецько, а відчитав еспанською мовою хорват д-р Ф. Пшенічнік.

Українські делегати проявили жваву участь у всіх комісіях, а зокрема зосередили свою увагу на Комісії ч. 1 (Політична і резолюційна). Українським представником на Комісіях була мгр Слава Стецько. Виступали також Ігнат Білінський, інж. В. Безхлібник, д-р Степан Галамай, Ю. Шимко і О. Романишин. У Комунікаті ВАКЛ-у залучено, між іншим, таку заяву на пропозицію нашої делегації: «Конгрес підтримує визвольну боротьбу народів, що поневолені советсько-російським імперіялізмом і комунізмом в СССР та в сателітних країнах, але боряться за їхню національну незалежність та людські права» (ч. 6).

Під час Конгресу українські делегати брали участь на пресконференціях та розповсюджували документацію про сучасну визвольну боротьбу України, про репресії Москви і геройський спротив українців русифікації. Документація була двомовна, себто англійською та еспанською мовами, якими відбувалися наради.

Розповсюджено велику кількість книжок «Revolutionary Voices», «Russia is not invincible» генерала Фуллера, «Ukrainian Review», «ABN-Correspondence», «Kyiv versus Moscow», «Ukrainian intellectuals in shackles», поштівок відомого вітражу Алли Горської і Заливахи, дві окремі доповіді Я. Стецька п. з. «Нехтована надпруга» і «Сучасний стан боротьби в поневоленій Україні», а також листівки з нагоди масових демонстрацій в обороні борців України, списки українських політ'язнів і т. п.

Черговий Конгрес ВАКЛ відбудеться в Лондоні 1973 року.

До Екзекутиви ВЮАКЛ, головою якої став мекіканець (господарі Конгресу), ввійшов українець мгр Ярослав Млинарський.

Так успішно закінчився ще один етап нашої зовнішньої політики, політичної акції на міжнародному форумі та щоденної наполегливої праці в обороні прав і волі українського народу.

«КРАЩЕ ЗАГИНУТИ У ВОГНІ, НІЖ ЖИТИ ПІД РОСІЙСЬКИМ ЯРМОМ!»

*(Слово Ярослава Стецька на VI Світовому Конгресі ВАКЛ
у Мехіко, в серпні 1972 року)*

Головна увага Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН) спрямована на всебічну підтримку крайової боротьби та розгортання світового протиросійського і протикомуністичного фронту. Ідеологічні, політичні і стратегічні позиції АБН виправдалися в багатолітній революційно-визвольній боротьбі поневолених народів. Росіянам і комуністам не вдалося створити т. зв. нового типу людини — советської чи комуністичної, безтрадиційної, анаціональної, арелігійної. Не вдалося їм зліквідувати націй, навпаки, російський шовінізм і імперіялізм, ототожнення т. зв. «советського народу» з російською нацією, насильницька русифікація, винищування національних культур і традицій поневолених народів, накидування силою російського, комуністичного способу життя численним народам — все це та різні засоби терору викликали ще більше зростання національної свідомості і національного почуття, зокрема серед молоді поневолених народів.

Банкрутство марксизму, советизму, інтернаціоналізму, комунізму підтверджується національним і релігійним відродженням молодого покоління, яке стає все більш патріотичне, віруюче, націоналістичне. Комуністична блекота виявилася обманом, що ним приховується нагий російський імперіялізм, колоніялізм і шовінізм. Молоде покоління поневолених націй в ССРСР та в сателітних країнах сьогодні вже в боротьбі з окупантом, має за мету розвалити російську імперію, т. зв. ССРСР, на національні незалежні держави, з одночасним знищенням комуністичної деспотичної системи і експлуатації людини. Визвольний націоналізм — це змаг за права народів і людини, за відновлення національних традицій кожної нації, за вільну її духову творчість, за такі соціальні інститути, що питомі кожній нації. Такі ідеї стають рушійними силами в боротьбі з російськими імперіялістами.

Термонуклеарна доба одночасно ідеологічна! Дехристиянізація, колективізація, індустріялізація (колоніального типу), насильницьке переселювання з села до міста — засоби, якими Росія нищить національні традиційні структури. Так пише і один з крайових авторів. Молода генерація протиставить окупантам стародавні національні традиції, культурні, релігійні й історичні, відкинувши повністю російське анаціональне суспільство. Вона вважає, що денационалізація життя — це його обезкультурнення. Молодь України у світовому розмірі провадить бій за націю проти імперії, за Київ, як символ нації, національної культури, релігії, а це боротьба проти модерного

Вавилону, перемішування мов, проти Москви, як носія імперіалізму і насильства.

Яке сильне це горіння національного, протиросійською і протикоммуністичною ідеєю, засвідчують факти добровільного самоспалення патріотів поневолених націй, як вияв протесту проти уярмлення їх батьківщин. Чому ж вільний світ мовчить в обличчі таких фактів? Адже він не мовчав, як самоспалювалися деякі буддистські монахи в південному В'єтнамі, розагітовані комуністами, не мовчав і тоді, коли коммуністка-терористка Анджеля Дейвіс перебувала деякий час у комфортабельній в'язниці. Тому ще з більшим подивом підкреслюємо героїчну поставу Юрія Шухевича, засудженого втретє на 15 років тюрми і концтаборів. Тому пропонуємо його і історика Валентина Мороза, засудженого на 14 років ув'язнення, як символи і приклади для молоді вільного світу. Молодь вільного світу має перед собою неперевершені зразки героїзму, ось — крім згаданих вище — українець Василь Макух, що сам себе спалив у Києві 1968 р. з окликом *«Хай живе вільна Україна»*, чеський студент Ян Палах, що закінчив життя самоспаленням у Празі в січні 1969 р. з окликом *«Краще загинути в огні, ніж жити під російським ярмом»*, литовський робітник-студент Ромас Каланта, що спалив себе в Каунасі в травні 1972 р., литовський моряк Сімонас Кудірка, якого засуджено на 10 років ув'язнення, а він заявив в очі суддям-катам: *Вимагаю свободи для моєї батьківщини, Литви!»*

Вони повинні стати прикладами і прапорами для молоді вільних націй, у протилежність до символів зла: Леніна, Маркса, Че Гевари, Фіделя Кастра, Го Чі-міна і їм подібних.

В уярмленій Україні недавно заарештовано понад триста українських діячів. Деяких із них уже засуджено на 7-10 років тюрми. Такі визначні інтелектуалісти, як Іван М. Світличний, Іван Дзюба, чия книжка *«Інтернаціоналізм чи русифікація?»* видана на Заході англійською, італійською й українською мовами, чи В'ячеслав Чорновіл, чия книжка *«Лихо з розуму»* вийшла англійською мовою, Євген Сверстюк, Валентин Мороз та інші, чий творчий внесок повинні бути гордістю всього людства, — караються у тюрмах і концтаборах.

Боротьба відбувається не тільки в ідеологічній і культурній ділянках, а також масовими протестними акціями, як це було, наприклад, у травні 1972 р. в Каунасі (Литва), де десятки тисяч литовців демонстрували після самоспалення Ромаса Каланти, виявляючи своє обурення проти російських окупантів. Їхній виступ вкінці здушили російські парашутисти. Естонські інтелектуалісти опублікували протест п. н. *«Діяти чи чекати?»*, в якому заповідають марш танків не на Прагу і Братиславу, а на Москву і Ленінград.

У Львові, в Україні, під час цьогорічної першотравневої паради антиросійські борці спрямували каналізаційні проводи на площу, на якій мала відбуватися дефіляда, чим розігнали коммуністичне збігови-

ще. Під час судових розправ в Україні проти борців за волю, люди вітають підсудних квітами, коли суд публічний, а коли закритий — засипають квітами вулиці, якими перевозять засуджених. Студенти і робітники влаштовують протиросійські демонстрації. Протиросійські демонстрації відбуваються не тільки в Україні, Литві чи Чехії, а також у Білорусії, Грузії, Латвії, Угорщині, Польщі, Болгарії, Румунії, Туркестані, Вірменії й Словаччині.

Події в Хорватії загальною відомі. Хорватські націоналісти наочно показують своїми чинами, що хорватський нарід поборює конгломерат народів Югославію і бореться за незалежну Хорватію.

АБН бореться за розвал російської імперії, Югославії і ЧССР. Він організує масові демонстрації і різноманітні акції у вільному світі проти російської окупації волелюбних народів і комуністичної тиранії, протиставляється політиці т. зв. мирної коекзистенції і «культурного обміну». Багатолюдні наші антибольшевицькі демонстрації відбувалися: 1971 р. в Оттаві, Торонті і Монтреалі (Канада) під час візиту Косігіна, 1972 р. — в обороні ув'язнених письменників України й інших поневолених народів у Лондоні, Манчестері й Брадфорді (Англія), у різних містах США, особливо у Вашингтоні й Нью-Йорку, в Сідней і Канбері в Австралії, у Франції, Німеччині та інших країнах.

АБН вважає, що не вистачає протидіяти большевизмові у вільному світі тільки теоретичною пропагандою й інформацією, а треба елімінувати большевицький вплив також активними заходами.

АБН обстоює волю і справедливість, а не мир гробів. Концерн «балянсу сил» серед нуклеарних і технологічних надпотуг не гарантує справедливого і тривалого миру, бо він зберігає і зміцнює сучасний стан російського завоювання і комуністичного панування над націями, нехтуючи вирішальною надпотою — десятками поневолених націй і сотнями мільйонів уявлених людей.

Тільки політика визволення націй, поневолених Москвою і комунізмом, гарантує справедливий і тривалий мир у світі.

Ми гостро засуджуємо Москву, протестуємо проти масових арештувань і жорстоких вироків для культурних діячів і борців за незалежність нації, за людські права в країнах поневолених Росією, в СРСР і сателітах, проти варварського запроторення політичних в'язнів у психіатричні клініки, в тюрми й концтабори найсуворішого режиму. Вимагаємо, щоб питання московського терору стало справою Загальної Асамблеї ООН, закликаємо патріотичні, гуманістичні і релігійні кола цілого світу організувати масові акції, щоб примусити Москву зліквідувати концтабори і звільнити політичних в'язнів, що їх у самому СРСР є понад мільйон.

Ми підтримуємо розбудову сил НАТО, натомість протиставимось т. зв. Європейській Конференції Безпеки, якої хоче Москва, щоб ступнево усунути США з Європи, щоб закріпити «статус кво» своїх завоювань, розбити НАТО і відкрити дорогу черговому російському

загарбницькому походові для завоювання вільної частини Європи і цілого світу.

Передумова безпеки — усунення російських окупаційних військ з усіх країн, опанованих російськими імперіялістами, та відновлення на руїнах російської імперії національних суверенних держав. Без здійснення національної незалежності поневолених націй і розвалу російської імперії, т. зв. ССРСР, нема і не буде безпеки та миру в світі!

РЕЗОЛЮЦІЇ

В ОБОРОНІ ПОНЕВОЛЕНИХ РОСІЙСЬКИМ ІМПЕРІАЛІЗМОМ НАРОДІВ

I

Тому, що теперішній уряд США, технологічної термонуклеарної західної надпотиуги, стоїть на становищі, що гарантією тривалого миру є: а) концепція т. зв. рівноваги сил між надпотиугами у світовому розмірі, із збереженням статус кво, зокрема російських загарбництв, б) продовжування політики т. зв. мирної коекзистенції за фактичним розподілом сфер впливів, навіть за ціну утисків десятків уявлених націй і сотень мільйонів людей;

Тому, що в конституції цього святотатського альянсу між надпотиугами російська імперія має об'єктивну підтримку своїх великодержавних партнерів у здушуванні національно-визвольних самостійницьких антиімперіальних і антирежимних рухів та волелюбних процесів культурної творчості поневолених російським імперіалізмом і комунізмом націй;

Тому, що російська політика має за мету добитися теж визнання «де юре» теперішнього стану поневолених народів у ССРСР і в сателітних країнах, як також закріплення російських імперіальних позицій в цілому світі — на Середземному морі, на Близькому і Середньому Сході, в Північній Африці, на Індійському океані, в Південно-східній Азії, на Далекому Сході, в Латинській Америці, на африканському континенті, на усіх океанах і морях, як бази для російського імперіалізму, прихованого під плащиком комунізму, що намагається загарбати цілий світ;

Тому, що уряди західних держав, зокрема США, західної надпотиуги, помилково вважають, що вирішальною силою сучасної ідеологічної і термоядерної доби є передусім технологія і стратегічна зброя, які визначають силу даної великодержави, як надпотиуги;

Тому, що стихійний процес розвитку людства іде не по лінії збереження імперій, а по лінії їх розпаду і творення національних держав, що не суперечить цивілізаційному розвитку людства, а навпаки — сприяє культурному і етичному його розвитку;

Тому, що російські комуністичні народовбивці добилися у договорах з США та Західною Німеччиною (а в запланованій ними Європейській конференції т. зв. безпеки зафіксують це) визнання усіх своїх загарбань та вможливлення — за мовчазною згодою урядів вільного світу — всередині тюрми народів скріпити терор і винищування борців за волю і незалежність, у тому й культурних діячів та віруючих у Бога;

VI-ий Конгрес ВАКЛ постановляє:

1. Звернути з особливим наголошенням увагу народів світу на:

а) Недооцінену надпотугу — десятки націй і сотні мільйонів людей, поневолених російським імперіалізмом і комунізмом, які можуть шляхом національних революцій зсередини розвалити російську імперію і знищити комуністичну систему, без термоядерної війни, а тільки за підтримкою вільного світу;

б) Те, що силові елементи надпотуги є не так у технології і стратегійній зброї, як у справедливих ідеях, в духових і етичних вартостях, в одержимості народів і людей визвольними, національними, соціальними, культурними, релігійними ідеями; тому дві тисячі років такою укритою, недооціненою, нехтованою надпотугою було християнство, а тепер є визвольний націоналізм, правдива людина, героїчна релігійність;

в) Ахіллесова п'ята кожної імперії, зокрема тоталітарної російсько-комуністичної, — це поневолені народи і люди, кількісне відношення яких до російського народу є 2:1; поневолені народи і люди також мають у своїх руках модерну зброю, а не тільки їхні гнобителі;

г) Концепція рівноваги сил надпотуг, як і політика взаємного відстрашування — ефемерна, проминальна, бо сильніше прагнення волі та незалежності народів, доказом чого був провал під час весни народів святотатського альянсу Меттерніха в Європі 1848 року;

2. Звернутися із закликом до урядів і народів вільного світу припинити політику т. зв. рівноваги сил, політику мирної коекзистенції з імперіями і тираніями, бо це веде до упадку й ще вільної частини світу, натомість підтримати духові, ідейні, релігійні, національно-і соціально-визвольні сили уярмлених народів і людей, як вирішальну, хоч і призабуту надпотугу, якій належить завтрішній день — вона порятунок світу від загрози уярмлення Москвою і комунізмом;

3. Відверто визнати концепцію розвалу російської імперії і штучних, силою створених державних конгльомератів (Югославія, ЧССР) на національні держави поневолених націй, як і знищення комуністичної тиранської системи і воюючого безбожництва;

4. Засудити російський терор і протидіяти всіма доступними засобами російському комуністичному народовбивству, русифікації народів та комуністичному переслідуванню культурних діячів, борців за волю і національну незалежність в Україні, Литві, Естонії, Латвії,

Туркестані, Білорусії, Грузії, Вірменії, Північному Кавказі, Словаччині, Чехії, Хорватії, Болгарії, Угорщині, Румунії, Албанії, Кубі, Польщі, Східній Німеччині, В'єтнамі, Кореї й в усіх поневолених країнах Європи й Азії;

5. Висловити свою пошану героям-мученикам, які гинуть або страждають у боротьбі за незалежність націй, за права людини і свободу релігії, але не каються, як ось Михайло Сорока і Валентин Мороз (Україна), або самоспалюються, як великомученики за національну ідею — Василь Макух (Україна, 1968), Палах (Чехія, 1969), Палянта (Литва, 1972); мобілізувати публічну opinio mundi для хрестоносного походу проти російської і комуністичної тиранії на захист поневолених народів і прав людини;

6. Дати підтримку рухові опору робітників, студентів і селян, що виступають проти російської окупаційної влади (Литва, Україна, Польща), та волелюбним хорватським студентам, що демонструють своє змагання за незалежність Хорватії;

Організувати масові акції з метою добитися звільнення арештованих культурних діячів, борців за незалежність націй, за права людини і свободу релігії, ув'язнених російськими окупантами в Україні, Литві, Білорусії, Естонії, Угорщині, Туркестані, Грузії, Болгарії та в інших поневолених країнах російським імперіялізмом і комунізмом;

7. Підтримати змагання до вільного об'єднання силою поділених країн в Європі й Азії — Німеччини, Китаю, В'єтнаму, Кореї, та до повного звільнення усіх народів від комуністичного тоталітарного ярма, до їх національно-державного унезалежнення.

Протидіяти конференції т. зв. Європейської безпеки, яка має за мету розвалити НАТО і розбудувати російські сили в Європі, усунути США з європейського континенту і скріпити російські імперіяльні позиції, до чого дуже спричинилися російсько-німецький і американсько-російський договори.

(Резолюція, запропонована АВН-ом, одноголосно схвалена)

II

Тому, що російсько-американський і російсько-німецький договори, фіксуючи статус кво російського панування, сприяють затісненню терору, русифікації, переслідуванню релігії, національній дискримінації і соціально-економічному визиску України та інших поневолених російським імперіялізмом і комунізмом народів;

Тому, що впродовж 1971-1972 років незвичайно гостро скріпився російський терор в Україні, що привів до масових арештів і в січні ц. р. арештовано понад 100 відомих українських діячів культури; тому, що Москва вирішила засекреченою постановою знищити борців за національну незалежність і права людини, зокрема членів Організації Ук-

раїнських Націоналістів («бандерівців»), вдалася до жорстоких засудів культурних діячів і, напр., молодого історіософа Валентина Мороза засудила за декілька історичних есеїв на 14 років ув'язнення, тюрмою покарала Ніну Строкату, наукову робітницю з Одеси за її клопотання про звільнення безправно засудженого її чоловіка Святослава Караванського, письменника і перекладача Шекспіра, що вже біля 30 років карається у тюрмах і концтаборах, знову заарештувала і жорстоко засудила Юрія Шухевича, що вже відбув 20 років ув'язнення (почавши з 14 року життя) за те, що не хотів зректися свого батька — Головного Командира УПА, ген. Романа Шухевича-Чупринки, а також заарештувала і засудила багатьох інших борців, що змагаються за свободу слова, сумління, творчості, за права нації і людини;

Тому, що уряди великодержав Заходу не виявляють заінтересування ані симпатії до національно-визвольної боротьби України та інших поневолених народів, які борються за свою незалежність і за права людини, а така байдужість вільного світу може стати трагедією для нього, бо агресивність російського комуністичного імперіялізму постійно зростає, а його носії уже дорівнюють — якщо не перевищують — США своєю стратегічною зброєю, у тому і військовою флотою, яка опановує океани і моря;

VI-ий Конгрес ВАКЛ постановляє:

1. Засудити російський імперіялізм і колоніялізм за всебічний терор в Україні, систематичну насильницьку русифікацію і взагалі за поневолення України Росією; підтримати і заявити свою солідарність із визвольною боротьбою героїчного українського народу за його національно-державну незалежність і права людини;

2. Апелювати до урядів і парламентів вільних країн світу, до Генеральної асамблеї ООН, Комісії прав людини при ООН, до Міжнародного Трибуналу в Газі, Міжнародної комісії юристів, Міжнародної амністії, Європейської ради в Страсбурзі, зокрема до Конгресу і президента США, до Церков і гуманітарних інституцій Заходу, до вільних профспілок, до політичних, громадських, комбатантських, культурних, молодіжних організацій у вільному світі, до публічної opinio, зокрема до журналістів і взагалі до масових медій — стати на захист культурних діячів України, як ось І. Світличного, В'ячеслава Чорновола, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Ігоря Калинця, Ірини Стасів-Калинець, Василя Стуса, Святослава Караванського, Ніни Строкатої, о. Василя Романюка, а зокрема ж Валентина Мороза, важко хворого, оперованого, з одною легенею, що запроторений у найважчу Владимирську тюрму, систематично затруєваний, щоб зламати його волю, та багатьох інших; вимагати їх негайного звільнення, як також членів ОУН і бійців УПА, які вже понад 25 років караються по російських тюрмах і концтаборах, та багатолітніх політичних в'язнів — Богдана Христинича, Володимира Леонюка, Ярослава Гасюка та інших, а

зокрема Юрія Шухевича, що знову жорстоко засуджений і запротований у тюрму;

Звернути увагу на те, що культурні діячі діяли в рамках (забріханої) конституції СРСР і УРСР, яка гарантує на папері не лише свободу творчості, а й вихід Української ССР з СРСР.

3. Вимагати і підтримати повернення в Україну силою депортованих українців у Сибір і Казахстан, а також повернення українців на їхні первісні рідні землі, яких (українців) силою викинули червоні польські терористичні війська із західних окраїн України на польські території;

4. Звернутися із закликом до волелюбних патріотів вільних народів, щоб вони масово розгорнули протестні акції перед большевицькими дипломатичними і консульськими інституціями на захист волелюбної України та інших поневолених народів, їх культурних діячів та борців за волю і національну незалежність;

Вимагати від членів парламентів наполегливих інтервенцій їхніх урядів у справі поневоленої України, у справі переслідування її культурних діячів і борців за права нації і людини, активізувати у масових медіях журналістів, добитися, щоб у фільмах і телевізіях відображували не лише жакіття у нацистських концтаборах, а також у концтаборах і тюрмах большевицьких, у домах для божевільних, до яких запроторюють культурних творців;

5. Вимагати ліквідації усіх концтаборів та звільнення політичних в'язнів і переслідуваних за релігійні переконання, вимагати припинення тортурування варварськими методами політичних в'язнів у психіатричних заведеннях;

Підтримати ініціативу створити Міжнародний суд, складений із незалежних юристів, церковних і гуманітарних діячів, інтелектуалістів і представників вільних профспілок, який, після відповідного розгляду справи, оголосив би свою опінію про засуд Валентина Мороза, Святослава Караванського, Юрія Шухевича, Нини Строкатої, Л. Лук'яненка, І. Кандиби, а також про евентуальний суд над І. М. Світличним та іншими ув'язненими діячами української культури, борцями за права нації і людини. Прокомуністичні кола зорганізували цілий світовий рух на оборону комуністичної терористки Анджелі Дейвіс, а де патріотичний рух на захист Валентина Мороза, Юрія Шухевича, Святослава Караванського, Нини Строкатої, борців за ідеали гуманності, за свободу культурної творчості, за права людини і нації, за свободу релігії!? Де рух вільного світу на знак солідарності з ідеалами великомучеників Василя Макуха (Україна), Яна Палаха (Чехія), Романа Калянти (Литва), які самоспалилися, виявивши таким чином свій протест проти уярмлення Росією їх батьківщин; де аналогічний світовий рух солідарності з ними до руху в обороні самоспалюваних буддистських монахів у В'єтнамі?!

6. Дати свою незмінну моральну й політичну підтримку революційній Організації Українських Націоналістів у її боротьбі проти російського імперіялізму й комунізму за відновлення Української суверенної соборної держави та визволення усіх поневолених народів.

(Резолюція запропонована делегацією України, одноголосно схвалена пленумом Конгресу ВАКЛ 26 серпня 1972 р.)

ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

(Запропоновані резолюції Ліги Визволення України, схвалені VI-им Конгресом Світової Антикommуністичної Ліги (ВАКЛ), Мехіко, 26-го серпня 1972 р.)

Тоді, коли доля Європи, Близького Сходу, Азії й Американського континенту залежна від успіху чи невдачі вкорінення і поширення тоталітарної ідеології інтернаціонального комунізму, яка залежна головню від політичної та мілітарної сили чи слабости советської російської імперії;

тоді, коли модерна російська імперія поширюється під маскою комунізму й під гаслом національного визволення та об'єднання «колоніальних поневолених народів» і народних меншостей Європи, Африки, Азії, Північної і Південної Америки;

тоді, коли провідні західні державні потуги ігнорують і не рахуються з національними визвольними рухами націй дійсно поневолених і підкорених російським режимом і комуністичними режимами, піддержуваними Росією;

тоді, коли в сучасних обставинах дозріває ситуація для політичного перевороту всередині СРСР та його сателітів, про що свідчить зростаючий політичний фермент і рух опору студентів, інтелігенції і робітників усіх народів під советською російською займанщиною, зокрема в Україні, в балтицьких державах, Чехо-Словаччині і т. д., що виявляється посиленням і активним спротивом головню молодій інтелігенції;

тоді, коли мілітарна потуга советської Росії шахована одночасним страхом перед атомовою війною та національними революціями всередині імперії;

тоді, коли в атомовій епосі психологічна війна і внутрішні національно-визвольні революції є єдиною альтернативою проти термоядерної війни;

тоді, коли ідеологія національного визволення, самостійности, людських прав і соціально-економічної справедливости стала реальною силою нашої доби деколонізації, де ідеї і духові вартості сильніші від сили зброї, і визвольний націоналізм став антитезою інтернаціональних імперіялізмів;

тоді, коли ССРСР, як одна з держав, що підписала Хартію ОН і Універсальну декларацію людських прав, є зобов'язаний підтримувати їх принципи в практиці, а не вживати їх лише як засобів пропаганди;

тоді, коли заперечення основних людських прав не є внутрішньою справою окупанта-держави;

тоді, коли окупантська чужа держава, як ось советська Росія, не є речником гнобленої і мілітарно-окупованої України та інших поневолених націй за залізною заслоною;

тоді, коли жодна міжнародна установа дотепер ще не робила інтервенції в справі тисяч українських інтелектуалістів, поетів, письменників, мистців, духовенства і вірних, робітників і селян, арештованих, таємно засуджених, засланих та ув'язнених у концентраційних таборах і домах для божевільних, розстріляних чи таємно замордованих — за їхні намагання користуватися елементарними людськими та національними правами і вольностями, ґарантованими Деклараціями ОН і навіть теоретично советською конституцією,

VI-ий Конґрес Світової Антикомуністичної Ліги, що відбувся в Мексико в днях 25-27 серпня 1972 року —

1. Заявляє, що лише розвал комуністичних тоталітарних колоніальних імперій на незалежні, демократичні, суверенні національні держави уможливить творення тих передумов, які необхідні для забезпечення постійного миру в світі.

2. Заявляє, що Україна і всі поневолені народи в ССРСР та в сателітних країнах мають те саме право, що і вільні нації світу, на національну самостійність і незалежність у межах своїх етнографічних кордонів.

3. Піддержує вільне об'єднання усіх силою розділених націй.

4. Наголошує, що лише синхронізовані і скоординовані національні визвольні революції поневолених націй спаралізують советську російську імперію, приведуть до її ліквідації і створять у висліді революційну зміну світової політичної рівноваги.

5. Заохочує нації вільного світу встановити далекосяжну ідеологічну і політичну офензиву з координованим пляном психологічної акції, яка б допомагала і скріплювала зростаючий революційний фермент серед поневолених народів ССРСР та взагалі в країнах поза залізною заслоною.

6. Наполегливо вимагає від урядів вільних держав світу, щоб вони активно підтримали екзильних представників національних визвольних рухів, давши їм можливість користуватися радіопередаваннями та протестними акціями солідарности на таких міжнародних форумах, як Організація Об'єднаних Націй.

7. Наполегливо вимагає від націй вільного світу, а зокрема від націй Африки, Азії і Латинської Америки, щоб їхні делегації в ОН за протестували проти масових ув'язнень інтелектуалістів у комуніс-

тичних державах, особливо проти сучасних сталінських репресій російського КГБ в Україні.

8. Протестує проти масових арештів у 1972 році понад 300 визначних українських культурних діячів, як ось І. Дзюби, Є. Сверстюка, В. Чорновола, М. Осадчого, Н. Караванської, І. Калинця, В. Стуса і багатьох інших, проти жорстоких вироків, присуджених В. Морозові, К. Зарицькій, О. Гусяк, Л. Лук'яненкові, І. Кандибі та іншим і, зокрема, протестує проти поновного ув'язнення і 15-річного засуду 39-літнього Юрія Шухевича, який уже відбув 20 років свого життя в советських тюрмах тому, що відмовився осудити свого батька ген. Романа Шухевича, головного Командира Української Повстанської Армії, що загинув на полі бою проти советських російських окупаційних військ у 1950 році.

9. Наполегливо вимагає від таких установ, як Комісія людських прав ООН, Інтернаціональна амністія та Міжнародна комісія юристів, щоб вони домагалися від советсько-російських поневолювачів негайного звільнення вищезгаданих незаконно арештованих українських інтелектуалістів і невинних громадян.

10. Прохає, щоб Генеральна асамблея ООН виконувала свої завдання згідно з Хартією ООН в обороні людських прав незалежності націй і свободи людей, засуджуючи ті держави — членів ООН, у яких ті права порушуються й ламані, не зважаючи на їхній статус, силу і привілеї в Організації Об'єднаних Націй.

11. Буде переконувати відповідні уряди, де діють члени Світової Антикомуністичної Ліги, щоб вони відмовились від політики співіснування і компромісу та обмежили приязні переговори з усіма комуністичними імперіалістичними режимами, які далеко переважають своїм геноцидом, расизмом, терором і переслідуванням такі міжнародно ганьблені держави, як Родезія чи Південна Африка.

12. Вимагає, щоб уряди вільних держав світу зірвали свої дипломатичні, культурні та економічні зв'язки з СРСР, з його сателітами та з усіма комуністичними режимами, усунувши їх з усіх міжнародних організацій за порушення основних принципів Хартії ООН, Деклярації людських прав ООН, за їх злочини проти людей, націй і взагалі всього людства.

13. Визнає і стверджує факт, що Україна, ставши першою жертвою комуністичної російської мілітарної агресії в початках появи комуністичного тоталітаризму двадцятого століття, провівши в осамітненні трирічну криваву боротьбу за національну самостійність, своїм неминучим революційним відокремленням від СРСР і приверненням повної національної самостійності становить ключ для основної зміни політичної рівноваги сил у Східній і Центральній Європі, гарантує національну самостійність іншим поневоленим націям в СРСР і сателітних країнах та кладе фундамент тривалого і справедливого миру в світі.

КОНФЕРЕНЦІЯ СВІТОВОЇ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ МОЛОДІ В ОБОРОНІ УКРАЇНИ

Разом із VI-им Конгресом ВАКЛ (Світової Антикомуністичної Ліги) в Мехіко Сіті відбулася у днях 24-27 серпня 1972 року IV Конференція ВЮАКЛ (Світової Антикомуністичної Ліги Молоді), що є координативним центром світового засягу антикомуністичних молодіжних організацій. В Конференції брали участь 120 делегатів із 35 країн, у тому й українська делегація й Молодіжного відділу АБН, до складу якої входили: М. Ткачук, мгр Я. Млинарський, мгр О. Романишин, д-р Я. Тавридзький, пані Г. Романишин, М. Млинарська і С. Шимко. До Екзекутиви ВЮАКЛ обрано мгра Я. Млинарського.

Як VI Конгрес ВАКЛ, так і IV Конференція ВЮАКЛ схвалила резолюції, якими засудила російський імперіялізм та стала на захист переслідуваної в московській тюрмі народів молоді, заявивши свою підтримку визвольній боротьбі українського й інших поневолених народів.

РЕЗОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІДДІЛУ ВЮАКЛ

Резолюція ч. 1.

Тому, що російський імперіялізм і комуністичний тоталітаризм знищили за останнього півстоліття національну незалежність України та інших націй східної і центральної Європи, застосувавши засоби мілітарної агресії, насильницького »з'єднання« та відкритої субверсії;

тому, що російський імперіялізм і комуністичний тоталітаризм далі продовжують та посилюють терористичні дії супроти України та інших поневолених народів з допомогою систематичних хвиль арештів, вивозів і русифікації;

тому, що Советська Росія найбільш варварська колоніальна імперія, яка силою тримає в неволі багато націй, включно з Україною, балтицькими народами, Білорусією, Грузією, Вірменією, Туркестаном та іншими;

тому, що найвищою метою України та інших поневолених народів є їхнє визволення і національна незалежність, 4-та Конференція постановляє:

1. Засудити російський імперіялізм, комунізм, комуністичний тоталітаризм і їхні агресивні дії, насильницьку русифікацію, насильство, соціально-економічне поневолення і визиск України та інших поневолених народів.

2. Захищати відновлення національної незалежності України, встановлення соціально-економічної справедливості, повернення культурних і духових прав для українського народу, для людини як індивіда і для всіх поневолених народів у т. зв. ССРСР і його сателітах.

3. Звернутися до народів вільного світу та їхніх урядів із закликом визнати за Україною та іншими поневоленими народами право на на-

ціональну незалежність та активно сприяти і піддержувати їхню визвольну боротьбу.

НА ЗАХИСТ МОЛОДІ, ПЕРЕСЛІДУВАНОЇ СОВЕТСЬКО-РОСІЙСЬКИМ КГБ

Резолюція ч. 2.

Тому, що в Україні та в інших поневолених країнах постійно зростає кількість молодих людей, які відверто протестують проти національного, культурного та релігійного утиску, персонального терору і безоглядного визиску народів комуно-російською диктатурою, клікою Мао і їхніми сателітами;

Тому, що історик Валентин Мороз, журналіст В'ячеслав Чорновіл, літературний критик Іван Дзюба, археолог М. Смішко та всі інші українські інтелектуалісти, не зважаючи на тортури і ув'язнення, продовжують боротьбу проти російського імперіалізму і заслуговують на повне визнання їх за зразок хоробрости;

Тому, що в Україні, не зважаючи на звернення переслідуваних до Організації Об'єднаних Націй та світових засобів інформації, КГБ продовжує свої погроми, масові арешти, інсценізовані процеси і вбивства (напр., брутальне замордування художниці Алли Горської) нескорених — цвіту української молоді;

Тому, що син генерала Романа Шухевича-Чупринки (Головного Командира УПА), Юрій Шухевич, знову арештований і недавно засуджений на додаткових 14 років ув'язнення за те, що відмовився відректися свого батька і його ідей, і він із своїх 39 років життя вже просидів майже 24 роки в тюрмах, 4-та Конференція постановляє:

1. Валентин Мороз, Юрій Шухевич, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, М. Смішко та їхні товариші — це герої для молоді цілого світу, прикладні борці за свободу слова, думки і дії.

2. Делегати будуть намагатися всіма силами вирізнявати Валентина Мороза, Юрія Шухевича та їх товаришів, як прапорonoсців волі, національних і людських прав та національної культури.

3. Члени Світової Антикомуністичної Ліги Молоді докладуть усіх зусиль, щоб своїми публікаціями, демонстраціями і своєю діяльністю взагалі мобілізувати допомогу волелюбних народів світу борцям за волю і права поневолених націй, щоб припинити жажливий терор советської Росії.

4. Генеральній асамблеї ОН повинен бути доведений факт, що такі вчинки советсько-російського режиму в т. зв. ССРСР — це порушення Універсальної декларації прав людини, тому Генеральна асамблея ОН повинна засудити Советську Росію.

5. Уряди вільних держав світу, Міжнародна Амністія, Міжнародна комісія правників і Міжнародний Червоний Хрест повинні докласти

всіх необхідних зусиль, щоб поборювати російський імперіалізм і комуністичні бюрократії, які йому служать, та добитися негайного звільнення згаданих українських і всіх інших політичних в'язнів у ССРСР.

**ПІДДЕРЖАТИ ВИЗВОЛЬНУ БОРІТЬБУ НАЦІЙ,
ПОНЕВОЛЕНИХ МОСКОВСЬКИМИ ІМПЕРІАЛІСТАМИ
І КИТАЙСЬКИМИ КОМУНІСТАМИ**

Резолюція ч. 3.

Тому, що факт поневолення народів у російській імперії, в Азії і Кубі є причиною поділу світу на вільний і поневолений та творить базу для дальших загарбань російської і червоно-китайської колоніальних імперій;

Тому, що головна мета Москви і Пекіну — дальше поширення їхніх імперій також засобами інфільтрацій, шпигунства і диверсій, наслідком чого є поступовий розклад моральної і політичної свідомости та волі до спротиву у вільному світі;

Тому, що недавня подорож президента Ніксона до Пекіну і Москви, а також договір Брандта і Брежнева та «тиха» згода на присутність російської флоту на Середземному морі, Індійському океані й деінде, та найновіші початки торгівлі між Росією і Австралією й іншими країнами вільного світу — це зловісні знаки закріпленої співпраці із смертельним ворогом людства;

Тому, що російські й червоно-китайські імперіалізми зміцнюють свої терористичні режими, застосовували систематичний духовий і фізичний ґеноцид супроти поневолених націй і народів, щоб викоринити їхні змагання до волі й незалежности;

Тому, що всі заходи вільного світу встановити «мирне співжиття» московські імперіалісти і взагалі комуністи використовують для поширення свого панування над світом;

Тому, що революційні сили поневолених народів, не зважаючи на жахливий терор, постійно зростають і борються за основні права нації і людини, 4-та Конференція Світової Антикомуністичної Ліги Молоді постановляє:

1. Дати беззастережну піддержку усім поневоленим націям, скріпити з ними зв'язок, щоб посилити їхню визвольну боротьбу за національну незалежність.

2. Вживати всі можливі засоби, щоб допомогти поневоленим народам, з'єднатися з ними у спільному фронті, що має за мету знищити комуністичну тиранію та розвалити червоні колоніальні імперії.

НА ЗАХИСТ НАЦІЙ, ПОНЕВОЛЕНИХ РОСІЙСЬКИМ ІМПЕРІЯЛІЗМОМ

Резолюція ч. 4.

Тому, що російський режим, що панує над поневоленими народами, послідовно заперечує їм людську свободу і особисті права;

Тому, що уряд іншої надпотиуги, США, який має термонуклеарну і технологічну перевагу в західному світі, поставив на концепцію т. зв. рівноваги сил і статусу кво, що дає Москві можливість панувати на загарбаних чужих територіях;

Тому, що в творенні такого святотатського альянсу між надпотиугами, імперіялістична Росія дістає піддержку для постійного винищування колись вільних націй і народів під мілітарною диктатурою;

Тому, що російська політика має за мету досягнути таким способом правне визнання кордонів російської імперії та підтвердження її панування над іншими народами;

Тому, що необхідно визнати, що розвиток людства йде шляхом розвалу імперій і відновлювання національних суверенних держав, 4-та Конференція Світової Антикомуністичної Ліги Молоді постановляє:

1. Звернути увагу народів світу на

а) Недооцінену надпотиугу — десятки націй, які разом становлять понад двісті мільйонів людей поневолених російським мілітаризмом і комунізмом; вони шляхом національних визвольних революцій можуть зсередини розвалити російську імперію, без ужитку нуклеарної зброї.

б) Технологічна і термонуклеарна зброя у війні, яка здушує національно-визвольні рухи, цілком непридатна, бо це ідеологічна війна.

в) Концепція рівноваги сил між надпотиугами і політика загрози взаємознищенням мають тільки переходове значення, бо бажання волі й національної незалежності значно більша сила.

2. Звернутися із закликом до урядів вільних народів світу припинити самовбивчу політику «мирної співпраці», а замість неї визнати національно-визвольну боротьбу поневолених народів.

3. Визнати неминучість знищення усіх імперій, у тому й багатонаціональної Росії, яка своїм постійним терором і гнобленням культурних і національних сил поневолених народів уже неспроможна стримати колеса історичної закономірності: національного визволення і державного усамоствінення України, Латвії, Литви, Естонії, Білорусії, Грузії, Туркестану та повної незалежності т. зв. сателітних держав, включно з розподілом таких штучних утворів, як Югославія і Чехо-Словаччина, на національні держави.

Григорій СКОВОРОДА

РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДОРОЖНИХ ПРО ІСТИННЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ

(Дружня розмова про душевний світ)

Особи: Афанасій, Яків, Григорій.

Афанасій: Люди в житті своїм працюють, метушаться, щось від когось утаюють, а нащо? — багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то з усіх людських діл, скільки їх там тисяч різних не є, буде один кінець — радість серця. Чи не для сього вибираємо ми за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від догідливості інших розпалювалася; вигадуємо всілякі напої, страви, закуски для всолодження смаку; вишукуємо різні музики, створюємо безліч концертів, мінуєтів, танців і контратанців для звеселення слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками і приемними для ока квітками й обвішуємося ними, щоб було приємно оку і ніжно тілу; складаємо запашні спирти, порошки, помади, духи і ними задовольняємо свій нюх. Одним словом, всіма способами, які лише вигадати можемо, намагаємося звеселити наш дух. О, якими великими веселощами користуються вельможні й багаті персони! В їхніх палацах живе розчинений у радощах і задоволенні дух. О, яка дорога ти, радосте сердечна!

За тебе царі, князі й дуки платять безліч тисяч, а ми, біднота, що не маємо статків, начебто живимось тими крихтами, що падуть із їхніх столів. Погадай же нині, якими гульбищами охоплені всі славні європейські міста?

Яків: Достеменно великими. Однак я чув, що ніде немає більше веселощів та розваг, аніж у Парижі й Венеції.

Афанасій: Певно, багато їх там, та поки ти нам їх із Венеції перевезеш, то помремо тут з нудьги.

Григорій: Годі базікати, любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі гри та розваги і всі наші витівки безсилі потішити дух і тим вигнати нудьгу, що заволоділа нами.

Яків: А що ж зможе?

Григорій: Лише знання того, що складає щастя і як його віднайти.

Афанасій: Се так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше — шлях, що тече, як річка.

Яків: Здавна вже шукаю щастя, але ніде його знайти не можу.

Григорій: Коли достеменно хочете його віднайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Яків: Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш про те, чого великі мудреці не змогли вирішити і розійшлися у своїх гадках, як подорожні

на шляху? Адже те, що найкраще, — те й найвище, а що найвище — всьому голова і кінець. Се найкраще добро звалось у стародавніх філософів завершенням усіх доброт і верховним добром; хто ж тобі дасть відповідь, що таке є край і пристанище всіх наших бажань?

Григорій: Тихіше, друже мій! Дуже далеко ти забрів. Я спитаю простіше: чого ти у своєму житті бажаєш найбільше?

Яків: Ти наче палкою покопирсав мурашник — так несподівано розворушив мої бажання.

Афанасій: Я бажав би знайти високий чин, щоб мої підлеглі були міцні, як росіяни, а доброчесні, як стародавні римляни; щоб будинок мій був венеціанський, сад фльорентійський; бажав би бути розумним, ученим, шляхетним і багатим...

Григорій: Що ти верзеш?

Афанасій: ... Дужим, як лев, гарним, як Венера ...

Яків: Прийшла мені на згадку Венера, так звана собачка.

Григорій: Прошу, кажіть.

Яків: ... Хвостатим, як лев, головатим, як ведмідь, вухатим, як осел...

Григорій: Маю сумнів, щоб могли увійти у вуха Божі такі безглузді бажання. Ти зі своїми вигадками подібний до дерева, яке хоче бути водночас і дубом, і кленом, і липою, і березою, і фігою, і оливою, і явором, і фініком, і трояндою, і рутою ... сонцем і місяцем ... хвостом і головою ... Дитинча, що сидить на материних руках, часто хапається за ніж, за вогонь, але премилосердна наша мати природа краще знає, що нам корисне. Хоч і плачемо, і пориваємося, вона грудьми своїми всіх нас помірковано харчує й зодягає, і сим добре маля задоволене, а злорадне хвилюється саме й інших турбує. Скільки ж мільйонів сих нещасних дітей день і ніч кличуть, нічим незадоволені: одне їм дадуть у руки, — вони плачуть за чимось іншим. Годі нам бути нещасливими.

Афанасій: Чому ж?

Григорій: Не можемо знайти щастя.

Яків: Бо що?

Григорій: Бо не бажаємо і бажати не можемо.

Афанасій: Чому?

Григорій: Тому, що не знаємо, в чому воно полягає. Початок справі — знаття, звідки йде бажання, від бажання — пошук, потім отримуємо результати, ось і задоволеність, тобто те, що отримуємо і що для людини благо. Запам'ятай відтак, що таке премудрість.

Яків: Я часто чую се слово: премудрість.

Григорій: Сенс премудрості в тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя, — ось праве крило, а доброчесність прагне до пошуку. Через се вона в греків та римлян мужністю й силою зветься — ось і ліве крило. Без сих крил годі вибратись і полетіти до щастя. Премудрість — се гостре, далеkozоре орлине око, а добродійність — мужні руки і легкі оленячі ноги. Про таке верховне подружжя є цікава байка.

Яків: Ти вгадав мої думки. Звичайно, се байка про безногого та сліпого!

Григорій: Так.

Афанасій: Розкажи детальніше.

Григорій: Мандрівник, обходячи всілякі землі і держави, позбувся ніг. Тут спало йому на думку вернутися додому, в батьківський дім. З великими труднощами, спираючись на руки, подався мандрівник в дорогу. Нарешті, доповз він до гори, з якої вже було видно і батьківську стріху, але тут позбувся й рук. Звідси дивилося живе око його через ріки, ліси, яруги, через пірамідальні верхів'я гір, із веселою пожадністю осягаючи сяйливий здалека замок, — батькову оселю і всього їхнього миролюбного роду — кінець і вінець усіх їхніх мандрівних труднощів. Але біда була в тому, що наш подорожній не мав уже ані рук, ані ніг, а лише мучився, як євангельський багатій, дивлячись на Лазаря.

Поміж тим, озирнувшись, побачив він раптом дивне й сумне видовище: бреде сліпець, прислухається, мацає палицею на всі боки, і, наче п'яний, з дороги збивається, підходить ближче, зітхає: »Зникають у метушні дні наші...« »Шляхи твої, Господи, повідай мені...« »Горе мені, мандри мої триватимуть далі«. Та й інші такі слова сам собі каже зітхаючи, часто спотикається і падає.

— Боюся, друже мій, злякати тебе, але хто ти такий? — питає прозорливий.

— Вже тридцять чотири роки подорожую, а ти перший на шляху моїм зустрівся, — відказує сліпий. — Мандрування моє по різних світах скінчилось ось так. Страшна жара сонячного проміння в Аравії позбавила мене зору, і я, сліпий, повертаюся в отців дім.

— А хто ж твій батько?

— Живе він у нагірнім замку, що зветься Миргород. Ім'я йому Ураній, а моє — Практик.

— Боже мій, що я чую? Та ж я твій рідний брат, — вигукнув прозорливий, — я Обсерватор!

Несподівана радість завжди завершується слізьми. Після сього сліпець із вологими очима сказав своєму братові:

— Любий мій брате! Чув я вже про тебе з розмов, а тепер маю щастя зустріти тебе. Змилосердся, заверши мої біди, будь мені навчителем. Правду кажучи, мене праця звеселяє, але доводиться весь час спотикатися, і се знищує мою наснагу.

— Широ шкодую, — каже світлоокий, — що безсилий тобі служити, люб'язна душе моя. Я подорожній, що обійшов пішки всю земну кулю. Ноги мене скрізь носили легко, але кам'яністі гори, що часто зустрічались мені, позбавили мене ніг, і я, спираючись на руки, продовжував свій шлях, але зараз втратив і руки. Більше ані ходити, ані повзти по землі я не здатен. Багато хто хотів мене використати, але, позбавлений можливості повзати, я був їм безкорисливий.

— За сим діло не стане, — сказав сліпий, — ти мені тягар легкий і жаданий: візьму тебе, скарбе мій, на себе. Чисте око твоє хай буде

тіла мого вічним володарем і всіх моїх пут головою. Припини муки безпросвітної темряви, що жорстоко ганяє мене по порожніх шляхах; я твій кінь, сідай на рамена мої і керуй мною, любий мій пане і брате!

— Сяду, брате мій, із задоволенням, аби довести істину: »Брат, що від брата має допомогу, — як місто, тверде і високе, укріплюється, як новозасноване царство«.

Нині ж погляньте на дивне твориво: з двох людей складена одна, одне обличчя мандрівника складене з двох спорідненостей без усякої мішанини, але й без розділу, взаємно існуючих. Іде небувалий подорожній головним шляхом, ні праворуч, ні ліворуч не ухиляється, вправно переходить річки, ліси, рови й яруги, переходить високі гори, вступає із веселим серцем у мирне місто, обливає його світле й запашне повітря; виходить спокійна юрба жителів, що дихають миром і любов'ю, плескають у долоні, а ген очікує на ганку і вже приймає синів у ніжні свої обійми ветхий днями Ураній.

Яків: Отже, що тобі сказати?

Григорій: Зголосіть головне ваше бажання.

Яків: Наше найбільше бажання — бути щасливими.

Григорій: Хіба ж ти бачив звіра або птаха без сих думок? Скажи лишень, де і в чому те щастя, яке шукаєш? А без сього, рідний, ти сліпець: він шукає батьківський замок, але не знає, де він. Знає, що шукає щастя, але не тямлячи, де воно, впадає в нещастя. Премилосердна природа всім, без винятку, відкрила шлях до щастя...

Афанасій: Стривай! Се слово, здається схоже на ересь — всім без винятку!

Яків: Мабуть, не заважай, пане православний мандрівнику: все народжується на добрий кінець. А добрий кінець — оце і є щастя.

... Скільки ми витрачаємо праці на дрібні справи, а часто й задурно, не раз і на шкоду? Важко зодягати і жити тіло, але потрібно, і не можна без сього. В тому й полягає тілесне життя, і ніхто на сю працю нарікати не мусить, бо потрапить у тяжке лихо, холод, голод, спрагу і хвороби.

Але, чи не легше тобі жити самим зіллям суворим і при тому мати злагоду й утіху на серці, ніж над розкішним столом сидіти гробом повапненим, повним жеровитої черви, що день і ніч безнастанно гризе душу? Чи не ліпше покрити тіло найзлиденнішою одежиною і з тим мати серце, в ризу спасіння й убрання веселоців одягнуте, ніж носити золототкані шати і тим часом терпіти геєнний вогонь у душі, що бісівською печаллю спопеляє серце? Яка утіха від статків, чи від гарної обстави, коли серце занурене в найтемніший морок невдоволення...

Чому ж мені так важко? Коли хто потрапив у рів чи прірву водяну, не повинен думати про важкоту, а про звільнення. Коли ставиш дім, будуй його для обох частин свого ества — душі і тіла. Коли вдягаєш і прикрашаєш тіло, не забувай і про серце. Дві хлібини, два будинки і дві одежі: два роди всього є, всього є по двоє...

ВДЯЧНИЙ ЕРОДІЙ

Народженого до добра неважко навчити добра, навчити, принатурити чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичаєний — се одне і те ж. Від природи, як від матері, легесенько, сама собою, розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька. Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитись на сонце і мати з цього задоволення, але не сову. Оленя легко скеруєш і на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра.

Коли все буде премудра природа, чи не єдина вона і вигоює, і навчає? Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лиш природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях, воїстину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забори лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.

Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої лікувальниці і вчительки. Буде так: хто хоче чогось навчитись, повинен до того зродитися. Суть усього не від людини, а від природи. А хто зважиться без природи навчати чи навчатися, хай затямить приказку: »Вовка в плут, а він у луг«. Доки кільце висить у свині у ніздрі, доти вона не рие. Вийми — споганить землю.

Це не виховання і не навчання, а угамування з допомогою людини, що правує всіх беззаконників. Виховання ж іде від природи, яка впливає в серце сім'я доброї волі. Вирісши без перепон, самостійне й охоче ми робимо все те, що святе і бажане... Яка користь з ангельської мови, коли в ній нема доброї думки? Чи є плодом добра наука, коли серце недобре?

Гляньмо, пані моя, на весь рід людський! Тут науки, як на торжищах купівля, киплять і бентежаться. Однак вони хижіші за птиць, нестримніші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі... Чому так? А тому, що злими народжуються. Природа блага — всьому початок, а без неї ніколи не було благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святим — в батькові моїм, що від нього я народився. Другий образ святий для нас — матір наша. Отже, головні обдарування — від батьків наших, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх бльонди і пуклі з кучерями вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови.

Ганна ЧЕРІНЬ

ДОБРО І ЗЛО

Білі риси
на синім небопапері:
Нерозгадані руни,
замкнені двері.
Я блукаю думками
по хмарній блакиті,
Едельвейси уявні збираю.
Та наздоганяють щомиті
Картини земного раю,
Що до них повернутись пора
Прийде для нас незабаром...
Нам назустріч
земна кора
Дише тяжким перегаром.

Радощі земні
(так звані)
Колись сади —
тепер смітників.
Виповзають зміями з твані
З безжальними жалами
страшні пістряки.

Легко накреслити лінію просту
З неба вниз,
до земних тягарців...
Гнів слів,
спів псів,
Агонія хирного зросту.

В блакиті широкий
Тиша і спокій...
А внизу, під нами,
З нашої людської вини
Тридцять літ кровоточать В'єтнами,
Вимирають чийсь дочки й сини.

Кину оком деінде я —
З голоду корчиться Індія...
Але жертву приносять корові,
Сподіваючись духу підвищення...

Цілий світ з'єднався у змові
На самознищення...
Може, хоч африканські піски платинові
Врятовані від занеочищення?

Ні!

І там місіонери
Полюють на дикі душі.
І в свою чергу,
людожери
Полюють на місіонерські туші —
Бо смакує чомусь дикунам
Те, що зовсім не смакує нам.

— Що за жах!

Людини м'ясо їсти?!!
Можна ж із трави варить обіди! —
Галасують гнівно і речисто
Лихварі,
модерні людодіди,
Що, у висліді цивілізації,
Закатовують людину працею,
Кров уміють виссати процентами,
Творчість вбити мурами кацетними!

Джунглі прочесано щіткою,
Дику людину зловлено сіткою,
Внизано на поворозку.
Молох регоче

й для втіхи
Лущить волоські горіхи
Людського мозку.

Над задушним піском пролітаю,
Де панує плянована сірість.
Ватяні сіряки Китаю
Покривають населення приріст.

Далі, далі!

Часу педалі
Натиснути, Розшуки миру невдалі...

А це що?

Сині затоки,
І на луках пасуться білі елої,
Що їх,
одне по одному,

чорні морлоки
Поїдають у смороді гною...

Все,
що пророчили Велс і Жюль Верн,
Збувається раз-у-раз...
(Дати б їм докторат за екстерн,
За фантазії дороговказ!)
Тільки людина

перестороги
Вчасно не зрозуміла,
Згубної не оминула дороги...
Мащини часу
спинити не сила.

Тільки й утіхи, що в храм,
Бух на коліна:
Помилуй, Боже,
Дай порятунку від лиха нам,
Розбий за нас нашестя вороже!

Боже веління?
Погляньте вгору:
Боги на небі
не знають роздору.
Христос живе недалеко від Будди,
Адоптувавши закони Кришні...
А на землі

гризуться люди
І війни ведуть
неуспішно-успішні,
Щоденно приносячи м'ясива гору
Земним ненаситним ідолам...
Так одвіку було,

так є
і так буде
Поки кров'ю напоєну рабську покору
З серця свого не видалим!

Чим більше убито в ворожих лавах,
Тим більше нам успіху й слави.
А коли нас заливає ворожа лава,
Біжимо до Бога, щоб налагодив справи.
Зими спливають у весни,
Ночі змінюють дні...
На небі боги небесні,
А на землі — земні.

Невловне щастя,
хвилинна насолода,

Страждених хвилин
мізерна нагорода,
Синім крилом
серце торкне
І відлетить
в небуття ясне.

А тоді споминай
і мрій:
Було —
чи не було?
А чие ж то крило
Торкнулось вій?
Був сам не свій...
Це добро
чи зло?

Так!
Людям
(із вами включно)
Минулого щастя омана з'явилась...
В спогадах,
відроджених штучно,
Хвилина спинилась...
А надовго?
Залежно...
Часом і навік:
Замріяні п'яно й безмежно
Втрачають рокам лік.

Але
від дійсности не втечеш в минуле.
Сучасність ріже, кричить, реве!
Дійсність не дасть,
щоб її забули,
Вона —
як рана,
зачеплена за живе,
Й не вистачить марлевого волоконця,
Вогнем таку випікають рану.
Торкнувшись палюче-цілющого сонця,
Падають у нірвану.

Але нірвана —
лиш декому.
Іншим —
терпець.

Синиця в небі далекому,
А в руці —
 горобець.
А що,
 як жити
 без філософії —
От якби просто спала на софі я?..

А дехто вважає — життя чудесне,
Тільки, на жаль, люди злі...
Явища й речі небесні
Бувають також на землі.

З тобою виходять у мандри
Не тільки злі саламандри,
А часом і добрі люди.

Що значить добро?

Це значить:
не тільки собі все гребуть.

Це значить:
не цілять тобі під ребро.

Це значить:
з тобою поділять, мабуть,
Хоч і непорівну,
хліба шматок,
І в хаті відступають п'ятий куток.

А є ще люди
НІЯКІ, що діють ніяк.
Він ніякий не злодій
і не пияк,
Нікого не вб'є і не замордує
(І потопачючого не порятує).
Від ніяковости вони ніякі,
Ніякі із них вояки;
Помочі у них попрохати ніяк:
Вони жахаються сварки і бійок;
А як бачать,
що на когось напали,
Втікають і замикаються,
Щоб не потрапити під самопали,
Трусяться, аж заїкаються

І вдають,
що нічого не бачили й не чули,
Бо повні вуха напхали мачули...

Вони плекають свої артрити,
Живуть,
нікому лиха не зичачи...
Незвичайні у них
лиш апетити:
Неабиякі,
бичачі!

Головне їх призначення —
їсти щосили.

Боятися,
щоб **ЩЕ НЕ ВМЕРЛИ!**
Вони б і місяць,
як диню,
з'їли,
Сонце би,
як помаранчу,
зжерли!

От їм
(і вам)
голосять з авмона:
»Будь милосердим!
Роби добро!«
Добро?!
Добро — атомове ядро.
Злих
захищає злочинність закона;
Ніяким
нічого не трапиться,
А добрі падають першими,
Спливають у вічність по крапці,
І нічого без них не завершимо...

Мертвих героїв у нас плеяди,
Але бракує героїв живих.
Безкінечні жалібні дефіляди,
Немов спокута за гріх, —
За гріх ховання під ліжком
У хаті своїй,
що **СКРАЮ.**

Суворі законів книжка:

Кого люблю —

караю!

Категоричні оферти:

Щоб стати героєм —

треба умерти.

(Це значить:

уврати в розгарі місію

Й податись на небо в димісію).

Не добро,

тільки зло в початку

Всього живого.

В тім згуба є!

Новонароджене навіть курчатко

Наступного вилупка дзюбає...

Б'ються до смерті півні,

Гризуться мавпи за банани...

Навіть дитина,

на мавп'ячій рівні,

Робить те саме.

Тільки пройшовши мавп'ячу стадію,

Людина стає доброю,

злою,

а частіше — ніякою.

Зло — велика,

а добро — мала частка радію,

Що в душі

крізь життя

несемо з собою.

І якщо треба робити добро

Добрій людині —

І треба робити добро

Злій людині —

І треба робити добро

Навіть двоногій скотині —

Значить, признати можна,

Що з доброю зла людина тотожна?!

А може якраз

робити зло

Злій людині —

Це те саме, що дати добро

Добрій людині?

Чи справедливо

між злом і добром

Ставити знак рівняння?

Може треба на зла розгром
Йти на змагання?!

Навіть Бог,
у свої людські дні
Не позбувся в серці вогню:
»ПОМСТА НАЛЕЖИТЬ МЕНІ —
І Я ЇЇ ВЧИНЮ!«

Кажуть:
навіщо вбивати людину,
Що вбила?
Можна умовить її, як дитину,
Щоб більше цього не робила,
Минуле її дослідити,
Вивести консеквенції...
Мають право і троглодити
На свої ритуали й конвенції!

Може
загарбника можна вблагати,
Щоб землю віддав чужу,
Щоб вийшов з нашої хати
Й не переходив межу?

Хто чув, щоб коли в історії
Траплялись такі фантазмагорії?!

Як можна дати
рівні права
Для бур'янів
і для жита?
Жито заїсть
дика трава,
Мов пошесть несамовита!

Рівність гноблених
і деріїв
Означає повічну неволю,
Означає терор пиріїв
По пшеничному полю.

І коли пирієве коріння
Обплутає кволе збіжжя,
Виросте нове покоління,
Що, не знаючи мук сумління,
Вправно вивчить собаче служіння
Й піде ворогові на підніжжя.

Чи можуть бути більші дурниці,
Ніж »рівноправ'я«
полови й пшениці,
Мрякобіса рівність з культурним,
Рівний статус ученого з дурнем,
Хвороби й ліків однакі права?!

Лінії рівній
не рівна
крива!

Подумавши,
згодиться навіть овеча наївність,
Що це —
зрівнялівка,
а не рівність.

Тільки треба подумати.
А овечки
Замість того жують їм підсунуті
Чиїсь словечки.

Скільки нас било сибірських зим,
Що досі пора вже пізнати:
Як дати волю лихим,
Добрі підуть в каземати.

А без добра —
як без сонця жити.
Щастя людини —
в шуканні
Едельвейсів небесних,
уявних квітів,
Що ростуть на вершині останній...
Обійтись можна
без небезпечних рейсів,
Без штурмування вершин...
Можна прожити
й без едельвейсів...

Та в серці тривожний дзвін
Кличе в далекі походи
Без нашого розуму згоди...

Добро —
не тільки дзвін джерела,
Добро —
це знищення зла.

Будь першим,
Будь хоч останнім
В цім одчайдушнім змаганні!

Будь першим,
якщо до бою
Із кам'яною добою
Ти йдеш,
як громади рушій.
Будь останнім,
якщо не бій
Вибір неспіливий твій,
Тільки протистояння.

Найгірше —
ніяких людей мовчазне ремігання —
Для зла відкрита дорога,
Йому одностайна підмога.

Коли літаком свого серця злітаю до Бога,
Прориваючи крильми безмежності міць,
Мені відчувається пересторога
В громі грози,
у знаменні зірниць.

Ти —
частка всесвітньої рівноваги,
Формули необхідний атом.
Від твоєї енергії
залежать звияти,
Що блудні будні вивершать святом.

Не нити!
Не гнити!
Не животіти —
А жити!
Жити!
Жити!

Жити —
і людям належне робити:
Ніяким — ніщо.
Добрим — добро.
Злим — зло!

Д. Г. ЦЯПКА

ГОРИТЬ ЛІС!

(Спомини кол. вояка УПА)

(10)

Починалась осінь. З дерев опадало листя і земля вкривалась його чудовим барвистим килимом. Одного разу провідник Потап знову пригадав, що наближається зима:

— Друзі, йде зима! Треба подумати, як перезимувати. Мусимо, нарешті, будувати криївку.

— Треба, друже провіднику! — підтвердив Пугач. — Прийде зима і де примістимо нашу »канцелярію«?

— А ви, друзі, що думаєте? — провідник звернувся до нас.

— Треба рити землю, друже провіднику, сховатися сім метрів під нею, заснути і пробудитись аж на весні! — відповів жартом Лис. Він був з нами, бо приніс провідникові пошту.

— Очевидно, лиса тягне в нору! — засміявся провідник.

Вертаємось у другий район і в Турниці шукаємо відповідного місця на криївку. Тут зустріли великі стада диких свиней, добре випашених, що рили землю й шукали за поживою.

— Колись влаштуємо облаву на них! — сказав Пугач.

— Треба взяти Чміля, він досвідчений ловець! — додав провідник Потап.

— Не зашкодить і ціла боївка, бо яка різниця: полювати за польськими бандитами чи за свиньми? — відіззався Горобець.

Так пройшло кілька днів. Нарешті, на одній галяві ми знайшли гарне місце біля потоку: з одного боку молодий густий гущавник, а з другого — простягався старий ліс. З галяви вела стежка до Риботич і стікав малий потічок, що міг постачати воду до криївки.

— Це добре місце на криївку! — заявив провідник Потап.

— Кращого й не бачимо! — докинув Пугач, простягнувшись на землі горілиць.

— А хіба ти бачиш щось, поклавшись на землю? — засміявся провідник.

— Якщо мені тут добре лежати на землі, то буде добре й під землею, в криївці! — відповів Пугач.

— Тоді зазначимо це місце на криївку, — вирішив провідник.

— Але не забудьте зареєструвати в солтиса, в громадських актах, бо нам припишуть незаконне посідання власності... — не вгавав Пугач.

Ми пішли до групи провідника Бориса. Після короткої наради з ним провідник Потап дав такий наказ:

— Частина людей, разом з комендантом Нечаєм, піде копати криївку, а друга частина з провідником Борисом піде в терен займатися розвідкою, доставою харчів і матеріалу та всім іншим. Наша група буде в лісі так довго, аж збудуємо криївку. Починаємо в понеділок, отже, треба роздобути лопати, сокири, джагани, пилки і цвяхи...

— І замовити добру погоду! — докинув Пугач.

— Як не буде особливих перешкод, за три-чотири тижні ми повинні впоратись із будовою криївки, — сказав комендант Нечай.

— Небо, здається, з нами, погода добра, а все інше залежить від поляків, — жартував далі Пугач.

— А може, написати до команди польської залоги в Перемишлі, щоб не перешкоджали нам у розбудові житлових приміщень людської Польщі? — засміявся Горобець.

Коли нарада закінчилась, Лис каже:

— Цяпко, ходім у село, принесемо кілька лопат і сокир.

— Де ж маєш крамницю з господарським знаряддям?

— У Ямній Долішній! Там маю «вуйків» і «стрийків», вони краще обслужать нас, ніж торговельна мережа людської Польщі.

— Друже провіднику! — зголошуюсь у Потапа, — дозвольте піти з Лисом до Ямної Долішньої по лопати і джагани.

— Добре, друже Цяпко, ідіть, але уважайте на конспірацію! Ніхто не сміє знати нащо вони нам потрібні! — відповів провідник.

Ми пішли, вже в дорозі Лис питає мене:

— Ти був у знайомих дівчат?

— Ні! Чому питаєш?

— Зайдемо, може щось довідаємось.

— Ти, мабуть, вже довідався. Кажі, що знаєш.

— Почуєш від них.

Ми зайшли до хати знайомих дівчат. Для них це була велика несподіванка, бо з того часу, як я ішов на підстаршинський вишкіл і ледве втік від польської засідки, вони не бачили мене. Я подякував їм за порятунок, а дівчата відповіли:

— Ми виконали свій обов'язок, на подяку не чекали.

— Але вона вам належить. А тепер скажіть: знаєте щось цікаве для мене?

— О, Цяпко, знаємо багато, — засміялася старша Зося.

— Вірю, мені скажіть те, що має якесь значення.

— В нас була Вікторія і казала поздоровити тебе.

— Чого приходила? — питаю і рівночасно пригадую собі солом'яну вдовичку, чоловік якої, поляк, був у Бірчі поліцистом-бандитом. Після його смерті, Вікторія десь виїхала.

— Ти не радієш? — питає Зося.

— Радію! Пригадалась мені хоробра жінка!

— І щира!

— Щира, дбала про мене, як про брата!

— Вона дуже хотіла побачитись із тобою, але не могла чекати, бо ніхто не знав, коли знову будеш у нас. Крім цього, провідник Борис не дозволив їй залишатись у селі.

— Дай, Боже, їй усього найкращого!

— Маємо ще щось радісне для тебе.

— Чому ж не кажете?

— Мамо, де лист з України? — звернулася Зося до матері, що говорила з Лисом.

— Вчора забрав провідник Чорний!

— Лист з України? Від кого? — питаю здивований.

— Від дівчинки, що влітку цього року виїхала з батьками в Україну. Пригадуєш? — замість Зосі відповів Лис.

— І ти не сказав мені? Ось який з тебе добрий друг! — кажу з докором. — Що ж пишуть, як їм живеться?

— Не знаєш, як живуть люди в «раю»? Це ж «долина сліз», а в листі — тільки розпач.

Лисова відповідь відібрала мені охоту продовжувати розмову.

— Мушу піти до провідника Чорного прочитати листа! — і встаю.

Ми попрощалися з дівчатами і пішли, я не знав, що вже ніколи не буду в їхній хаті й востаннє прощаюся з ними...

Деякий час ідемо мовчки. Думками я був біля тієї дівчинки, що проти своєї волі виїхала з батьками в Україну і тепер передала листа. Картав сам себе за грубіянство: адже я навіть не попрощався з нею. Вона побігла до хати, щоб угостити мене молоком, а я — побачивши «доктора» Вуйка — пішов до потоку за ним. Але вона не знає, чому я пішов і навіть не подав їй на прощання руки. Від сорому, з моїх уст виривався прокля́н на адресу Вуйка.

— Ти щось сказав? — питає Лис.

— Ні! Уголос думав.

— Бачу, починаєш говорити сам до себе, як наш Чміль, а це ознака, що вже старієш!

— Про старість не думав, згадав Вуйка.

— Погано з тобою, коли згадуєш Вуйка! Ти що — хворий?

— Починаю відкривати свою хворобу, але вже запізно!

— Чому запізно? Хвороба тоді небезпечна, коли не знаєш про неї і не можеш її лікувати, — філософував Лис.

— Моїй хворобі жоден лік не допоможе.

— Дивись! — аж свиснув Лис. — Справді якась безнадійна хвороба!

— Забуваю про добрих людей і чиню їм кривду, Лисе!

— Тепер розумію, навіть співчуваю тобі, маєш на думці мене?

— Хіба ж ти належиш до добрих людей?

— Не знаю, але для тебе, Цяпко, я більше ніж добрий. Скільки ми разом пережили радісних і тяжких хвилин, все ж ніколи не посварилися! — і Лис по-дружньому поклав руку на мое ра́м'я.

— Так, Микольцю, це правда. Але мене мучить сумління тому, що згадав дівчинку, яка написала листа з України.

— Вона ж ще дитина, життя не знає.

— Ні, Лисе, діти часом тяжче відчують вчинену їм кривду ніж старші, бо в них серце щире, незіпсуте.

— Не знаю, Цяпко, я ніколи не думаю...

— Не вірю, Лисе! Чи й тоді, як був у руках поляків, ти не думав, як утекти?

— Не думав, тільки знав, що мушу втекти.

Я догадався, що Лис хоче вирвати мене з поганого настрою, тому сказав:

— Лисе, ти й сам знаєш, чому так говориш. Хочеш відігнати від мене чорні думки, що обсіли мою голову і жалять, як оси. Краще говорім про лопати й джагани. Ми ж за ними прийшли.

— Не журись, Цяпко, все буде. Ось хата, в якій чекають лопати! — і він постукав у вікно. Крізь вікно виглянула жінка і Лис тихо сказав:

— Тітко, тут Микольцю!

Двері відчинились, на порозі став заспаний господар і промовив:

— Здоров, Микольцю! Заходьте до хати.

— Не маємо часу, вуйку, дайте нам лопати, джагани й сокиру. Як закінчимо працю — повернемо.

— Бери, ось там у сінях, а сокира на колоді, — пояснив господар, прихаючи.

— Дякую, вуйку! Не журіться, ніщо не пропаде.

— Я й не журюся, це не моє! Дали мені, а тепер позичаєте самі в себе... — відповів господар, затикаючи рота рукою.

— Та ходіть до хати! — просить жінка господаря, що вийшла до сіней.

— Ні, тіточко, дуже поспішаємо. Зайдемо іншим разом.

Ми попрощалися і пішли далі, забравши з собою лопати, джагани і сокиру.

— Ось так, Цяпко, всюди! — каже Лис. — »Зайдіть до хати, чому не приходите?« А чи можна всюди бути?

— Бачиш, Лисе, — люди не змінилися. Хоч раніше було веселіше, мали чим угостити нас, а тепер самі часто потребують допомоги, проте далі дуже милі й гостинні. Все ж мені здається, що люди більше радіють, як до них приїде сотня УПА, ніж наша група.

— Мабуть, Цяпко, тому, що боївка СБ насторожує людей. Вони знають, що ми завжди за чимось шукаємо, викриваємо агентів-сексотів, а сотня приходить тільки на відпочинок. Приносить гамір, сміх і радість. А головне — це сила, якої бояться вороги і обминають село. А що можуть зробити кількох бойовиків? Появиться польське військо — »ноги на плечі« і геть із села.

— Це правда, Микольцю, але ти заперечив сам себе. Кілька хвилин тому ти казав, що ніколи не думаєш, а ось тепер розмірковуєш, як психолог.

— Розумій, як хочеш, я говорю те, що в мене на серці, а не те, що видумає голова.

Ми прийшли на квартиру провідника Бориса і я звернувся до нього:

— Друже провіднику, чи можу запитати вас про деякі справи?

— Питайте, друже Цяпко, питайте.

— Недавно тут була жінка з Перемишля. Чи правда, що ви заборонили їй перебувати в селі?

— Правда, цього вимагає конспірація. Вона — ваша знайома?

— Знайома, я хотів знати тільки причину заборони. Друга справа — у вас є лист з України?

— Так, друже Цяпко, але він більше потрібний нам ніж вам. Як хочете, можете прочитати, — і подав мені листа. Я взяв і почав читати:

»Дорогі сусіди! Дорогі товариші спільних забав. Ми вже на місці. Хоч недовго їхали, але я вже з Риботич хотіла втікати. Так прагну вернутись до свого села, до знайомих місць, до своїх людей і пережити ще раз усе те, що пережила між своїми.

Тато вже посивіли, а мама з плачу на очі не бачать. Про себе й не згадую. З хвилиною, коли переконалась, що й наш Цяпка погорджує нами і навіть не попрощався зі мною, я прокляла свого батька, як прокляли його й ті люди, що їх він намовив їхати з нами.

Привезли нас до одного колгоспу, не дали ні господарства, ні хати. Ми спали в шопі, були голодні й безпорадні. Тато ходив до місцевих людей і просив допомоги, але вони висміяли нас, як »советчиків«. Нарешті, в найбільш розпачливий час, прийшли »брати« Цяпки. Вони знайшли нам мешкання, дали трохи харчів і допомогли пережити страшну кризу.

Вже багато справдилось з того, що ми чули від вас. А що буде далі? — не знаємо. Кажуть, що поїдемо десь далеко. Поздоровіть від нас усіх, поздоровіть і Цяпку, а коли зможе — хай прочитає цього листа. Ми всі згадуємо і його, і його »братів«. Ждемо їх у нас, і не тільки ми, а всі...«

Я не міг дочитати листа і віддав його провідникові Борисові. Якийсь час сидів мовчки, нерухаючись. Нарешті, провідник вирвав мене із задуми:

— Шкода людей, Цяпко, правда?

— Старших — ні! Вони караються за свої вчинки, жаль тих, що ще малолітні й упали жертвою дурноти своїх батьків.

— Ви егоїст, Цяпко!

— Може й егоїст, друже провіднику, але є приказка: Як собі постелиш, так і виспишся. Дякую, що дали мені прочитати листа.

— Цей лист, слізьми написаний, радості вам не приніс, — сказав провідник, сумно усміхнувшись.

Я попрощався і вийшов надвір. Ідемо з Лисом мовчки, вертаємось до лісу »рити собі гріб«, як казав Лис.

Була прекрасна осінь. Погода сприяла нам, а безуспішні польські облави на відділі УПА давали надію, що поляки, втомившись постійною біганиною по лісах, припинять на деякий час свою активність.

Сотні УПА звели великий бій коло Явірника Руського—Ясенева і розбили польське військо. Були й менші сутички, в яких поляки зазнали великих утрат. Але ми також мали втрати, бо «де дерево рубають, там і тріски летять».

Під час другого відпочинку недалеко того місця, де мала бути наша криївка, провідник Потап сказав:

— Мусимо берегтися не тільки поляків, а й усіх сторонніх людей. Криївку будуємо тільки для нашої групи...

— Друже провіднику, ви забули про Вишинського, — пригадав Пугач.

— Ця справа ще не вирішена, він запропонував мені доставку харчів, якщо візьмемо і його до нашої криївки.

— Харчів і самі дістанемо. Нам не треба його допомоги, — відрубав Пугач.

— Тяжко йому відмовити, адже він там, де й ми!

— Не варто мішати нашу групу з людьми Вишинського. Якщо він буде з нами, то візьме з собою і свого заступника, а може й ще декого, тоді криївка стане спільною, — втрутився комендант Нечай.

— Заввага слухна, друже Нечаю, — відповів, задумавшись Потап. — Беру до уваги й те, що коли моїй жінці й синові доведеться утікати із села, то мушу забрати їх до себе, в криївку.

— Тоді справа вирішена: криївку будуємо тільки для нашої групи! — заявив Пугач і нарада закінчилась.

Ми вирушили до призначеного на криївку місця.

— Ідемо, як спекулянти з різним барахлом, — каже до мене Лис, що не міг мовчати ні хвилини.

— Ви що — на ярмарку? — відрізав Нечай, що йшов за нами.

— Справді було б цікаво заглянути на ярмарок, друже коменданте... — почав Лис, але провідник Потап дав знак, щоб ми замовкли. До місця, призначеного на криївку, ми підійшли тихо й обережно. Провідник Потап каже до Нечая:

— Друже коменданте, перевірте терен, мусимо призначити стійкових у такій віддалі, де вже не чути стукоту, коли почнемо рити землю.

Нечай пішов виконати наказ, а провідник Потап говорив далі:

— Ось тут, недалеко місця на криївку, влаштуємо наш табір, але дуже обережно — не вільно ломати галузок, топтати трави, ні голосно розмовляти.

Вернувся Нечай і зголосив провідникові, що терен перевірено, згідно з наказом.

— Будемо працювати на зміни, чотирьох на стійці, а решта будує криївку. Зміна стійок що три години, щоб якнайменше було руху. Ви, друже Нечаю, розставте стійкових, а самі вертайтесь — мусимо визначити розмір криївки.

— Наказ, друже провіднику, — притишеним голосом відповів Нечай.

Коли комендант Нечай виконав наказ, провідники Потап і Пугач разом із ним почали вимірювати місце на криївку, а ми допомагали.

Провідник Потап став із готовим пляном і читав: Спальня 6×8 метрів, «бюро» — 6×4 м, магазин на харчі — 2×2 м, а другий магазин на бочку нафти й дерево на цілу зиму — 2×3 м, кухня — 4×4 м, вхід до криївки з потоку зигзагом — 50 метрів довгий, запасовий вихід у напрямі галяви такої самої довжини. Він буде нечинний, у випадку всипи — замінуємо його зсередини.

З великим запалом беремось до праці, хочемо використати погоду і «відпочинок» поляків після безуспішної облави в лісах. Копавши землю, ми натрапили на опоку і кожний з нас мав на руках неабиякі піхури від джагана. Але за місяць наша праця вже дала наслідки: ями були готові. Чміль із сільськими майстрами зробив у селі зруб і привіз до нас. З одної порожньої хати ми забрали бляху на стелю. Саме з бляхою було найбільше клопоту, вона ніяк «не хотіла» пристосуватись до конспірації — глухо дзвеніла під кожним дотиком і порушувала довколишню тишу. І ось тоді прибув зв'язковий від провідника Бориса із запискою, що в Риботичах і Маковій появилось польське військо.

— Мусимо перервати працю, — каже провідник Потап.

— А далі що? — питає комендант Нечай.

— Заліземо в гущавник і будемо стежити, чи знайдуть поляки нашу криївку.

— Завеликий ризик, друже провіднику! — сказав Пугач.

— Не більший, як тоді, коли поляки знайдуть криївку і залишать, щоб ми докінчили і залізли до неї, а потім повитягають нас, як щурів!

— Це правда, друже провіднику, все ж і в гущавнику можуть нас накрити.

— Будемо обережні, кращого виходу не знайдемо, криївка мусить бути під нашою обсервацією! — закінчив провідник.

Переспавши ніч у гущавнику, рано ми розташувались у кущах, звідки, як на долоні, бачили криївку і потічок.

17-го жовтня, коли сонечко вже досить високо піднялось вгору, з боку Риботич залунали постріли. Мабуть, поляки увійшли до лісу. Час минав поволі, ми кілька разів змінювали зорців-підслухів, розісланих на всі боки, але поляків не було.

Перед полуднем я пішов змінити зорця над дорогою Макова—Ямна. Ставши на стійці, пильно вслухувався в довколишню тишу. Нараз почув плюскіт води в потічку, а потім шарудіння в кущах. Десь близько пискливо відізналась сойка і знову запанувала тиша.

Почувши крик сойки, в мене жвавіше забилося серце, слух і зір почали працювати сильніше. За кілька хвилин десь поблизу знову тріснула зламана галузка, а потім ще раз, але вже виразніше й ближче. Міцніше стискаю зброю в руках, що готова «плюнути» в очі небажаному гостеві, і наслухую далі.

Несподівано, вже наді мною, вдруге заверещала сойка. По моїй спині немов пробіг електричний струм. Ноги домагалися дати їм волю якнайшвидше зійти з цього місця, але зір уперто вп'явився там, звідки виразно було чути хід звірини чи людини. Після кількох хвилин напруження, мені привиділося, що на другому боці потоку рухається куш.

Кліпаю очима, але привид не зникає, навпаки — зближається до мене. Нарешті, він піднявся на повний зріст і я побачив «обмаєного» галуззям польського розвідника. Він обернувся, махнув комусь рукою і знову поринув у кущі.

Легкий тріск сухого галуззя означав, що поляк іде далі. »Невже, в моєму напрямі? Що ж, хай тільки перейде потік, а тоді навіки попрощається із Божим світом!« — думаю і готуюсь »привітати« поляка. Але Мойра повела його потічком вгору, Арес, видно, не потребував жертв... Та ось, услід за розвідником, з кущів появився відділ поляків. Я порахував — біля 80 вояків. Вже не було часу роздумувати і я тихесенько виліз із гушавини, поспішаючи до своїх. Вислухавши мій звіт, провідник Потап сказав:

— Шукають слідів біля потоку. Мабуть, догадалися, де наші групи квартирують і будують криївки. А може, хтось підглянув і доніс полякам? Якщо підуть лівим берегом потоку — наша праця врятована, якщо перейдуть на правий берег — усе пропало! Друже Нечай, — звернувся до коменданта, — дайте доручення розвісити на гілляках годинники, далековиди і взагалі все, що має якусь вартість. Якби поляки знайшли нашу криївку і залишили її з наміром схопити нас у ній, то все ж між ними знайдеться такий, що не втримається від спокуси взяти якусь річ. Тоді буде доказ, що поляки знайшли криївку.

Комендант Нечай виконав доручення і ми відійшли на горбок, зайнявши оборонні становища. Лежимо тихо і чекаємо.

Але поляки не показувались. Мабуть, обминули нашу криївку, бо всюди панувала тиша.

Біля год. 1-ої по полудні мене викликав провідник і каже:

— Друже Цяпко, візьміть одного-двох друзів і йдіть на розвідку біля Риботич, перевірте терен, може щось завважите, бо ми сидимо в кущах, як дикі свині, і не знаємо, що діється довкола нас.

— Наказ, друже провіднику, — відповідаю якнайтихіше і рукою кличу Лиса. Провідник додав нам ще Сарну, бойовика з першого району, що був у групі Бориса.

Обережно висуваємось із кущів, хильцем перебігаємо галяву на протилежний бік, перетинаємо кілька потоків і зупиняємось у відповідному місці, звідки можна обсервувати Риботичі.

Крізь далековид видно, як у селі вештаються польські вояки, де-неде снується дим із військових польових кухонь. На Риботицькій Посаді спокійно, але з боку Гувник видно куряву, збиту, мабуть, військовими автами. Після півгодинного спостереження, вертаємось тим самим шляхом, яким прийшли. І ось запримічую свіжі сліди, яких раніше, півгодини тому, не було.

— Тут недавно переходило польське військо, — кажу до друзів.

— Так, ще чути дьогтем від їхніх чобіт, — підтверджує Ліс.

Ідемо свіжими слідами ворога. Раптом, чуємо якісь голоси. Стрибками перебігаємо шосе і через річку дістаємось на горбок, звідки спостерігаємо дорогу.

А на дорозі колона ворожих вояків, йшла в тому напрямі, де були наші. Коли останній польський вояк сховався за закрутом, виходимо на дорогу і йдемо услід за поляками, помало й обережно. За кілька хвилин підбігає Ліс, що був кільканадцять кроків позаду, і каже, що за нами йде друга група поляків.

Вовчими скоками дістаємось на лісову стежку і залягаємо в гущавнику, звідки добре видно і дорогу, і стежку. Раптом мій зір зупинився на свіжо стятій ліщині біля стежки, що мала вигляд стрілки, яка вказувала напрям до галяви, де була наша група. Я скочив на стежку і повернув стрілку в напрямі дороги, що вела до Ямної. Потім вернувся в гущавник і чекаю з друзями, що буде далі.

Надійшла друга колона польських вояків. Зрівнявшись із стежкою, вони спинилися, їхній старшина заглянув до мапи, а потім пішов на стежку — подивився на вказівну стрілку, покрутив головою, махнув рукою і передня стежа подалась у тому напрямі, що його вказувала пересунена стрілка. За стежею подалась і ціла колона. Ми відітхнули, скочили на ноги і майже бігцем дісталися до нашої групи. Вислухавши мій звіт, провідник Потап усміхнувся і сказав:

— Цяпко, поляки повісять вас на тій ліщині вниз головою.

— Але тільки тоді, як дістануть мене в свої руки, друже провіднику.

Залишаємось на своєму місці аж до вечора. Коли почало темніти — наш зорець повідомив, що до галяви зближаються поляки. Догадуємось, що йде група, яка мала бути тут ще вдень, але обманена стрілкою — запізнилася. Тепер, у нічній темряві, поляки не залишаться в лісі, бо бояться нас більше, ніж ми їх. І справді, за деякий час у лісі запанувала тиша, поляки пішли до села.

Ніч ми переспали в кущах, а рано починаємо перевіряти терен.

Біля нашої криївки всі порозвіщувані речі — на місці, отже — поляків тут не було і криївка врятована.

Все ж не закінчуємо криївки, чекаємо на вістку від провідника Бориса, бо не знаємо, що діється в терені. Увечорі прибули його бойовики з радісним повідомленням — поляки вийшли з нашого терену.

Знову беремось до праці й поспішно закінчуємо будову криївки, але вже під зливним дощем. Замаскувати криївку допомагало нам листя, що опадало з дерев і старанно накривало перекопану землю. Найбільше клопоту було з димарем, нарешті, ми знайшли дуплаве дерево й разом з корінням пересадили його над криївкою і мали добре замаскований комин. Чимало клопоту було і з бочкою нафти, що виявилася більшою, ніж отвір до криївки. Наш майстер Чміль прорахувався, зробив замалий отвір і ми мусіли поширювати.

Залишилось ще викінчити середину криївки, але внутрішню роботу ми могли виконати і вночі при світлі каганців.

У виселеному селі Бориславці ми забрали з однієї хати гибльовані дошки і вимостили ними стіни нашої підземної «палати», якій для повного «комфорту» бракувало тільки вікон.

З потоку пустили воду в коридор криївки і зробили криницю, з якої вода верталася до потоку і пливла далі.

Харчів дістали в Маковій від нашого харчового, а також трохи з п'ятого і першого районів. Принесли їх на своїх плечах, щоб не залишити слідів до криївки. Мали ще намір получитись «телефоном» з криівкою провідника Тараса, але вже не стало часу, бо мусіли йти в терен.

Під час будови нашої криївки, на польсько-большевицькому кордоні, в селі Кальварія Пацлавська, польське «Військо Охорони Пограниччя» (ВОП) встановило свою станицю, з якої почало нападати на села Макову, Ліщини і Гувники. Вночі поляки йшли навіть у ліс і влаштовували засідки на повстанців. Виявилось це щойно тоді, коли на їхню засідку попали стрільці із сотні Бурлаки, що йшли в терен на розвідку. Тоді двох наших стрільців загинуло, а двох було ранених, але щасливо вирвались із засідки. Потім загинуло ще двох наших бойовиків з адміністраційної боївки, що також попали на засідку ВОП.

Прочитавши звіт про ці події, провідники Потап і Пугач вирішили йти в терен. І так, після півторамісячної перерви, ми знову появились в наших селах.

Одного дня, коли ми квартирували в Ямній Долішній, нижче школи, на нас несподівано наскочили поляки, яким удалося обминати наших стійкових.

Як звичайно, на нашій квартирі повно паперів і писальна машинка, бо провідники ніколи не дармували. Коли зчинився алярм, кожний хапав, що попало під руки, щоб не залишити полякам. Я узяв торбу провідника і далековид, а Горобець — писальну машинку і різні папери. Йому допомагав провідник Пугач.

Вибігаю з хати останнім. Недалеко був маленький лісок, замість бігти за іншими до потічка, я побіг у напрямі ліска. Оглянувшись, бачу, як поляк узяв мене на приціл рушниці й за мить біля мого вуха задзижчала куля, що застрягла в поблизькому дереві. Хочу «відплатитися» полякові кулею із своєї рушниці, але чую різкий голос коменданта Нечая:

— Цяпко, до потоку! Поляки перетинають вам дорогу!

Стрибками перебігаю чисте поле і вскакую у потік. Комендант Нечай дає мені запасові диски до кулемета.

— А де амуніційний? — питаю.

— На стійці, на другому кінці села, поляки обійшли його.

Бігцем доганяємо нашу групу, наші ноги могли змагатись навіть із сарною, бо поляки підганяли нас кулями. Дісталися на верх гори саме

влору, бо нам перетинала шлях інша група поляків. Зупинились у Грузьовій Долішній, в одній хаті під лісом. Чекаємо вечора, щоб перейти до Турниці. Перед відходом до нас прибув і друг Косар. Під час нападу поляків він стояв на стійці з боку Турниці, поляки перетяли йому шлях до нас і хотіли схопити його живим.

З Турниці йдемо в напрямі Макової, щоб обслідувати місце польських засідок. Я і Монтик — передня стежа. І ось в одному ярку бачимо на землі розкинену соломку й чатиння... Мабуть, леговище поляків, що приходять тут на засідку. Треба визнати — місце дуже добре замасковане, а крім цього з нього вигідне поле зору для обстрілу повстанців.

Обійшовши долину, зупиняємось і радимось, куди йти. В той же час один з наших бойовиків завважив якихось вояків, що йшли дорогою, яка вела з Макови до Ліщини. Вони також зупинилися і почали обсервувати нашу групу. Не знаємо, хто перед нами — свої чи поляки? Провідник Потап крізь далековид стверджує, що вояки в польській уніформі, але й наші часто в польських мундирах. Нарешті, провідник каже до мене:

— Друже Цяпко, порозумійтесь із ними повстанськими знаками, а я буду обсервувати їхню відповідь.

Я взяв рушницю, став на видному місці й даю відповідні питальні знаки, що їх знав майже кожний наш підстаршина, бо вивчав на вишколі.

Вояк з дороги відповів мені такими самими рухами, а провідник крикнув:

— Цяпко, в кущі! Це вояки ВОП з Кальварії Пацлавської. Можуть мати снайпера і за мить дістанете кулю в голову!

Вже в кущах провідник каже:

— Ідуть на засідку. Мабуть, узяли нас за своїх, що прийшли їм на поміч. Ідемо до села і після вечері вертаємось до лісу!

З Макови група провідника Бориса пішла до Ямної, а ми вернулися до криївки.

Увечорі 2-го листопада нас трьох — Лева, Сливку і мене — провідник Потап вислав до харчового в Маковій забрати два відра сушених овочів, що їх передали нам із першого району. Як завжди, ідемо обережно. Знаємо про ворожі засідки і обминаємо ті місця, де можуть бути польські застави. В селі забрали сушені овочі й негайно вертаємось до криївки, згідно з наказом провідника.

Листопадові дні короткі, а ночі довгі й темні, і хоч як поспішали — ніч застукала нас ще в селі. Вертаємось тією самою дорогою. Біля спаленого містка чуємо якийсь підозрілий рух. Ми спинилися, за хвилину десь сухо брязнув кулеметний диск. Отже — засідка, треба обійти місток, щоб не попасти під кулеметний огонь ворога. А тут ще й клопіт з відрами, що за кожним разом, як тільки хтось із нас спотикнеться або зачепить галузку — відзиваються дивним металевим голосом, немов погрожують нам чи полякам.

Зрівнявшись із місцем, де поляки зробили засідку, чуємо якусь метушню і тріскіт галузок під ногами тіней, що зникають у темряві, немов привиди-духи. В духів ми не вірили, бо знали, що на них шкіра польських вояків, але не розуміли, що сталося? Чому в темряві ночі така метушня, що подібна на панічну розтіч тічки вовків?

Добившись щасливо до криївки, зголошуємо провідникові, що бачили і чули. Пугач розсміявся і каже:

— Біда з вами, вже не можете розрізнити диких свиней від польського війська.

— А чи можна розрізнити, — друже провіднику, — коли ті свині говорять людською мовою? — відповів ображений Лев.

На другий день наша група пішла до Макови і люди розповіли нам, що вночі в селі було польське військо — півсотні вояків, які втекли з ліска і оповідали, що ледве вирвалися з оточення «бандитів».

— Як же з вашими «дикими свиньми», друже провіднику? — каже Лев до Пугача.

— Пробачте, друже Лев, помилився! Це таке неймовірне, що не міг повірити! — виправдувався Пугач.

Я мовчав, бо й сам дивувався, що нас трьох нагнали такого страху польській засідці.

Але за кілька днів ми також переконалися, що в страху великі очі.

Наша група вийшла з криївки, щоб «не дати ногам зростися», як казав друг Лев. Вирішили піти на вечерю до Макови. Як завжди, я їду першим, за мною провідник Потап, а за ним — всі інші. Обережно розгортаю гілляки молодих ялиць і, раптом, бачу переді мною свіжий окіп, ще й з телефонічним апаратом зверху. Показую провідникові Потапові, він хвилину зупинився, а тоді дав знак завернути і обійти «окіп». Надворі вже темніло і не було змоги перевірити, хто чи що перед нами. Опинившись у безпечному місці, обмінюємось із провідником здогадами:

— Ворожий підслух? — А де ж обслуга? Ще не прийшла, а чи вже відійшла?

Наші здогади взяв на кпини провідник Пугач:

— Друже Цяпко, підіть до лікаря, бо ваші галюцинації вже передаються і провідникові. Сьогодні окопи і телефони, а завтра будуть гармати і танки! А може, у вас гарячка? Треба взяти аспиринку й до ліжка...

Ми з провідником Потапом мовчали і думали своє.

На другий день, вставши рано, кажу:

— Друже провіднику! Дозвольте взяти Сливку і піти на перевірку. Може, вдасться нам розв'язати вчорашню загадку з окопом і телефоном.

— Ідіть, — відповів провідник, — але будьте обережні.

Довго перевіряли терен біля «окопу», аж переконавшись, що тут нема нікого — підійшли ближче.

Як же здивувались, побачивши, що телефон лежав... на купині-муравлиську.

Пізніше виявилось, що той телефонічний апарат забрав друг Скала під час акції на станицю польської міліції в Риботичах ще в 1945 році. Сховав його в муравлисько і забув. Пригадали дикі свині, вони розрили купину-муравлисько і викинули апарат наверх. У вечірньому сумерку розрите муравлисько видалось нам за окіп, а апарат на ньому викликав здогад, що тут ворожий підслух.

Забираємо апарат до криївки, як речевий доказ для Пугача, що наші »галюцинації« не були без причини.

В криївці з цього приводу знялась буря сміху, аж вгамував нас провідник Потап:

— Краще, що наша обережність породжує анекдоти і сміятися, ніж плакати, що в нас забракло обережності. Дай, Боже, щоб завжди так було, бо не все кінчиться сміхом.

— Стереженого Бог стереже! — відізався Горобець.

— А хто ногами не погорджує, той довше на світі живе! — додав Пугач.

Була глибока осінь. Над лісом збирались чорні хмари. Листя з дерев осипалось на землю і тільки де-не-де на голих стовбурах трепотіли зів'ялі самотні листочки і тривожно нам шепотіли:

— Прощайте! Іде зима, а чи побачимо вас усіх на весні?

В такий понурий день ми вийшли на галяву біля нашої криївки. Комендант Нечай здав звіт провідникові Потапові. Потім провідник передав нам привіт від Крайового провідника ОУН і почав читати листу відзначених бойовиків другого району:

— Друг Лис, за участь у бою з польськими бандами в Грузьові та в наступі на Бірчу — бронзовий хрест заслуги і ступінь старшого стрільця! — Друг Сливка, за це саме — бронзовий хрест заслуги і ступінь старшого стрільця.

Друга Монтика та інших бойовиків нашої групи, які не були авансовані раніше, відзначено ступенем старшого стрільця, або одним ступенем вище, і бронзовими медалями.

— Струнко! Слава Україні! — закінчив провідник.

— Героям Слава!

Для нас — це було свято, але ми не кидали з радості шапок вгору, не було чим радіти, бо одночасно від провідника Бориса прийшли сумні вістки: Поляки монтують сітку своїх сексотів і вже є наслідки їхньої дії. Сексот у наших умовах був найпідлішою і найнебезпечнішою людиною! Ми знали, що поляки зручно обмотують своїм павутинням навіть таких людей, які користувались нашим довір'ям.

Поляки вербували сексотів різними способами. Арештували селян, солтисів, урядників, дівчат чи матерів дітей, але до кожного з них мали окремий підхід, знали чим і як шантажувати арештованого і приму-

сити, щоб підписав заяву про співпрацю з ними. Інших ловили тоді, коли вони їхали до міста по сіль, нафту і сірники — їх оскаржували за шпигунство в користь ОУН і УПА, шантажували і примушували ставати донощиками. Часто під час облав на села арештували навіть священників із таким самим наміром. Так заарештували і о. Гамівку, батька провідника Вишинського, якому підкинули гранати і, «знайшовши» їх, забрали до Перемишля на станицю УБП («Уржонд безпеченьства публічного»). Провідник Вишинський робив заходи, щоб звільнити свого батька. Почались безуспішні явні й таємні переговори з поляками, але поляки не спішилися — вони знали, що наставили пастку, в яку повинен попасти і провідник Вишинський. Після заарештування о. Гамівки, його родина перенеслась до Грузьови і провідник Вишинський часто заходив до неї. Може, ми й не звертали б уваги на це, але по кожних його відвідинах родини до села приходили поляки. Тоді в нас виринули тривожні запитання:

— Випадковість, шантаж, а може щось гірше?

Провідник Борис обговорював це питання зі мною у великій таємниці (про це знали тільки бойовики і комендант Нечай), бо Вишинський був районним господарським референтом, до того ж ще й кумом провідника Григора і будь-які необґрунтовані підозріння могли закінчитися для нас поганими наслідками.

Покищо, ми мали «на оці» сестру Вишинського і одного жида, що ховався від поляків, але міг бути замаскованим розвідником.

Нарешті, поляки почали наскоки на квартири групи провідника Бориса, щоправда, вони були безуспішні, бо боївка провідника Бориса відзначалася особливою чуйністю.

До Війткової прибула одна компанія ВОП, збудувала собі бункри, огородила їх колючим дротом і спокійно чекала на нашу реакцію. Так на нашому терені закріпились дві станиці ВОП — в Кальварії Пацлавській і Війтковій, як «форпости» на майбутнє.

А тим часом з кожним днем кріпшав мороз і в повітрі вже пахло снігом. Боївка провідника Бориса перейшла в колиби на «Сімці», недалеко чоти Ваньки із сотні Бурлаки. Ми пішли до криївки і незабаром її засипав сніг. Хоч він довго не лежав, все ж поляки вирушили в терен, сподіваючись, що на свіжій снігу знайдуть сліди відділів УПА.

Тут треба згадати деякі події, що відбулися місяць раніше. Саме тоді, як поляки почали вербувати сексотів і нападати на села, одного дня польська банда з Бірчі непомітно перейшла річку Вигор у Трійці, увійшла у Турницю, а потім краєм лісу подалась у напрямі Ямної Горішньої. Вже вечоріло, як ми почули стрілянину на верху гори. Хтось біг у село, а за ним дзизчали густі автоматні серії. Ми зарядили бойове поготівля і коли втікач добіг до нас — пізнали стрільця з адміністраційної бойки провідника Бажана. Виснажений докраю, він тільки крикнув: «Обидва впали!» — і повалився на землю непритомний. Ми поклали його на коц і занесли в поблизький лісок. Тут облили холодною водою з потоку і він відзискав притомність.

— Обидва провідники, Жар і Бажан, загинули! — сказав стрілець і почав оповідати: — Удень ми пішли в ліс. Провідники щось писали, а потім вирішили іти до села. На полі зупинились і чекали, щоб стемніло. Раптом заокотили скоростріли, нас оточили поляки і стискали у своє кільце. Я вирвався у поле і почав утікати, а за мною кинулось трьох поляків, що хотіли зловити мене живим. Відстрілюючись з рушниці, я примусив їх залагти на землю. Тим часом полякам наспіла допомога, вони, як тічка вовків, кинулись на мене, сіючи градом куль. Але я біг, не зважаючи на ніщо, бо краще загинути від кулі, ніж попасти живим у їхні руки.

Коли поляки відійшли, ми забрали тіла провідників Жара і Бажана (з них поляки поздирали все, залишивши нагих) і поховали на місцевому цвинтарі.

Так, нема вже вістуна Жара — загартованого підпільника-революціонера, з яким я вперше був зустрівся у Ямній, коли йшов в партизанку. Впав на полі Слави ще один із членів ОУН, що віддав своє життя Україні, пожертвувавши жінкою і дочкою, яких більшовики вивезли на Схід. Якщо вони десь ще живуть, то чи довідаються колись, як і де він загинув? Ми не мали можливості покликати священика, поховали обидвох провідників у спільній могилі й самі помолились за спокій їхніх душ. Хай вам, друзі, рідна земля буде пером, хай вічна пам'ять про вас залишиться у народі!

Поляки зловили тоді й одного раненого стрільця з адміністраційної бойвки. Забрали його до Бірчі, замордували й вивезли за місто. На другий день люди знайшли трупа стрільця недалеко Трійці — з полонаними ребрами і повибиваними щокми. Селяни поховали його на цвинтарі, близько провідників Жара і Бажана.

Вночі 21-го грудня виходимо з криївки, скориставши з того, що перший сніг швидко стопився, і йдемо до групи провідника Бориса.

Він якраз вислав кількох бойовиків по солтиса в селі Ю., партійця, дуже небезпечного сексота. Одночасно вислав другу групу бойовиків до Грузьови і звернувся до мене:

— Друже Цяпко, маєте охоту мандрувати?

— Дуже радо! У чиему товаристві?

— Підуть друзі Мороз, Чміль і ви.

— Мені до смаку, — відповідаю, — з ними можна і в пекло йти. Чи є щось нове до справи Вишинського?

— Ідьте, може щось довідаєтесь, мусимо поговорити про справу Вишинського з провідником Потапом, бо зволікати далі небезпечно! — відповів Борис.

Проминувши наші стійки і чоту Ваньки, Мороз каже:

— Далі йдьте самі, бо в мене окрема справа. Потім зустрінемося.

— Знаю, яка в тебе справа! — відповідаю Морозові.

— Нічого не знаєш, тільки думаєш, що попав пальцем у небо!

— Все вясниться увечорі на карному звіті! — докинув Чміль, підсміхаючись.

— Хіба аж рано! Іду на підслух коло Війткової. Може, переловлю сексота, що ходить до станиці ВОП так спритно, що й сліду не залишає. Але, це моя справа, тому нікому — ні слова!

— Добре, славний Морозенку, — відповідаю, — іди, в нас також є свої справи, тільки уважай, щоб той сексот не запровадив тебе у руки поляків!

Ми домовилися з Морозом, якою дорогою будемо вертатися і де зустрінемося, і пішли до Грузьови.

Заходимо до хати, в якій спільно жили кілька родин. Між ними були й дві наші знайомі дівчини-подруги, що дуже відрізнялись одна від одної, як характером, так і «професією». Перша з них — красуня, весела й говірка, мала коханця-поляка і була його донощицею. Вона, як Медуза, чарувала й притягала до себе наших стрільців, витягала від них все, що могла і переказувала своєму коханцеві. Друга не така красуня, але розумна, чесна й особливо віддана нашій справі, працювала для нас і витягала від «Медузи», своєї товаришки, все те, що вона чула від свого коханця-поляка. Обидві товаришували ще з дитинства і часто захищали одна одну.

В хаті ми застали їх обидвох. Привіталися. Наша дівчина перестерігала нас очима: »Бережіться!« Натомість »Медуза« запитала безцеремонно:

— Звідки прийшли? Скільки вас? Довго будете в селі?

— Все залежить від тебе, чи зумієш очарувати серце й розум Чміля? — відповідаю ніби жартом. Чміль відійшов набік і почав розмову з »Медузою«, згідно з нашим домовленням, а я залишився з нашою дівчиною.

— Вдавай веселу, смійся, і розповідай, що нового? — кажу до неї.

— Цяпко, нема нічого доброго! — відповіла коротко.

— А злого?

— Багато. Тепер поляки з Війткової не дають нам спокою, грабують і шантажують людей. Усі нарікають, але ніхто не може розкрити тих, що з ними співпрацюють!

— Нова тактика!

— Приходять і сюди, до нашої хати, і за кожним разом мені здається, що вже по мене.

— А твоя товаришка?

— Хіба не знаєш? Вона з усіма поводить ся, як проститутка, зокрема з польськими вояками. Не соромиться ні старших, ні дітей, а люди бояться звернути їй увагу.

— А до тебе поляки не чіпляються?

— Я ж не така красуня, як вона — і це мене рятує. Повір, Цяпко, я щиро дякую Богові, що не обдарував мене такою вродою, як її! — і показала очима на »Медузу«, голосно засміявшись. А »Медуза«, почувши сміх, кинула на нас злим поглядом, видно, не була задоволена розмовою з Чмілем.

- Чи чула щось про справу о. Гамівки? — питаю.
— Кажуть, що його незабаром випустять! — шепнула мені на вухо.
— Хто каже? — питаю насторожено.
— Люди кажуть. Піди до Монтикової братови, вона полька, знає багато і від неї довідаєшся більше.
— Хіба її дочка вже вернулася з Варшави?
— Навіщо тобі її дочка? Вона приїде на Різдвяні свята, а те, що треба — скаже тобі її мама.
— Не бійся, я не пара для її дочки! — відповідаю, сміючись.
— Авжеж ні! Ти не сотенний!
— Вона любить сотенних?
— Пропадає за Бурлакою!
— Звідки знаєш?
— Тому й живу в селі, щоб знала те, чого ви не знаєте.

Ми встали і вона звернулася до своєї товаришки:
— Може, поміняємось? Той Цяпка вже обрид мені!
— Вони обидва до хрону! — відрізала «Медуза» і, підсміхаючись, запитала товаришку: — Дивно, так любесенько розмовляли і, раптом, обридли одне одному?!
— Не знаєш хлопців? Їм тільки одне в голові! — відповіла моя співрозмовниця.
— Не всім, ось Чміль ні словечком не згадав, він гірше євнуха! Шкода, що носить штани! — вульгарно насміхалась «Медуза».

Чміль скипів:

— Безсоромнице, розбещена оргіями польських кнурів, ти вже неспроможна розрізнити, чиї штани — польські чи повстанця.

Ми попрощалися і вийшли надвір. Чміль, подразнений поведінкою «Медузи», каже:

- Їй місце на першій гилляці! Було б менше одної падлюки!
— Не перечу, але вона й сама вдавиться своїм «легким хлібом»!
— А тепер куди?
— Куди очі й ноги запровадять! Ходім до Монтикового брата!

Тут уже спали. На наш стукіт у вікно, вийшов Монтиків брат і пустив нас до хати. Пробудилась і Монтикова братова. За кілька хвилин я говорив з нею у її кімнаті. Вона, вже не першої краси, сиділа в шовковім шляфроку і з ненавистю висловлювалась про поляків:

— Вам що, сидите в лісі та й глузуєте з них. Військо вас боїться і в ліс іде тільки великою силою. А в селі вони певні, бо знають, що ми безборонні. Вже так допекли, що часом і жити не хочеться.

— Все ж — вони ваші земляки, ваша кров!

— Якби вернулися часи Сенкевіча, я навіть татарів вітала б замість тих, як ви кажете, моїх земляків!

— Вашого чоловіка вбили інші, не ті, що тепер приходять до села.

— Яка ж різниця? Його вбили польські вояки і для мене вони всі однакові — польські большевики!

— Чи маєте щось для нас?

— Мушу якнайшвидше зустрітися із провідником Борисом! Невдовзі приїде моя дочка з Варшави і напевно привезе якісь вістки. А тепер скажу вам ось що: між вами є зрадник.

— Між нами? — питаю схвильований. — Знаєте, хто?

— Шукайте — ви ж Служба Безпеки! Не знаю, хто, але відчуваю, що він між вами!

— Хіба саме відчуття вистачає?

— Відчуття зроджується на підставі фактів. Ось УБ знає про мене більше ніж ви, Цяпко!

— Може, вдають, що знають, щоб вас шантажувати.

— О, ні, вони — мабуть — справді знають і це мене тривожить. Боюся не так за себе, як за доньку!

— Ваша ж донька не має нічого спільного з нами! Ми тут, а вона у Варшаві!

— Цяпко, не вдавайте наївного. Ви ж знаєте, що у Варшаві та в інших містах також є ваші люди. Не згадую вже про поляків, таких ваших симпатиків, як і я.

— Чи знаєте щось більше?

— Про все інше скажу тільки провідникові Борисові.

— А як проживають ваші нові сусіди? — питаю про родину о. Гамівки.

— Казала О., що на Різдво її батько буде вдома.

— Їх, мабуть, переслідують, допитують, а може і б'ють?

— Кого, їх? — здивовано подивилась на мене.

— Ну, їх, родину о. Гамівки. Шукають за його сином.

— Цяпко, ви дивуете мене своєю наївністю. Таж поляки знають про кожний крок провідника Вишинського більше, ніж ви і ціла ваша боївка! — гостро відрубала.

Я почував себе таким присоромленим, що вирішив закінчити розмову. Щиро подякував їй за інформації, побажав веселих Свят, передав привіт для її дочки і вийшов з кімнати.

— Цяпко, вип'єш чарку міцної? — питає Монтиків брат, що говорив із Чмілем у другій кімнаті.

— Я вже п'яний без горілки. За кого ж пити?

— За кого хочеш! — відповів і налив чарки. Ми випили і пішли.

— Що ж дали? — питає Чміль.

— Зайдемо ще до однієї хати, щоб зробити приємність дочкам і матері.

Тут не спали, в хаті, крім домашніх, було ще кількоро дівчат. Чміль усміхнувся і каже:

— Цяпко, пахне якимсь секретом! — і підійшов до дівчини, що стояла біля печі, сховавши щось за спиною. Вона, сміючись, простягнула пляшку самогонки і поставила на стіл.

— У вас якесь свято? — питаю хатніх дівчат, бо ще ніколи не бачив, щоб вони пили самогонку.

— А ти не знаєш? Який же з тебе християнин? — відповіла одна з них.

— Ййбогу, не знаю! — і здивовано дивлюсь то на Чміля, то на дівчат.

— Сьогодні ж Анни! — не витримала наймолодша.

— А-а! Іменини Анни, хоч голова не знала, але ноги самі до вас привели.

— І ми раді, бо навіть не мали з ким випити, — відповіла Анна.

— Що ж, наливайте, допоможемо спорожнити чарки!

Першу чарку випили, відспівали «многая літа» Анні, потім пили «за здоров'я» всіх дівчат і повстанців, а нарешті проспівали «вічная пам'ять» порожній пляшці.

Вийшовши з хати, пригадували, де живуть Анни, заходили до них і коли над ранком вертались до своїх, то ліс видавався нам, як море.

На умовленому місці нас чекав Мороз. Він також десь добре підхмелився з якоїсь «нагоди».

Вже був день, як ми зближались до постоя нашої групи. В голові прояснилось і ми почали усвідомлювати собі, яка «бура» нас чекає.

— Ох, буде нам, буде! — бурмотів із розпачем Чміль.

— Запізно тепер бідкатися, що буде. Треба було думати тоді, як йшли на іменини, — відповідаю.

— Не з кожної хмари б'ють громи! — потішав нас і себе Мороз.

Намагаємось удавати тверезих, але клятві ноги відмовляли послуху. Провідник Потап відразу догадався, що ми під «градусом» і гостро запитав:

— А з вами що? Розмочили рило в кориті?

На щастя, в той час відчинились двері й бойовики привели солтиса-сексота. Розгніваний провідник ще раз глянув на нас і погрозив:

— Щезайте з моїх очей, з вами поговорю пізніше.

Щоправда, провідник Потап і пізніше дарував нам цю провину, але ніколи її не забув — завжди нагадував і перестерігав, як ми йшли в терен без нього. І ми вже ніколи не «мочили свого рила в кориті».

Солтис-сексот, хоч і партієць, навіть не пробував викручуватись брехнею. Він відразу розкрив нам цілу мережу донощиків, що звітували йому, а він передавав своєму шефові у Війтковій. Завдяки його зізнанням, ми перетяли ланцюг донощиків ще перед тим, як поляки довідались, що їхній «гершт» сексотів уже в наших руках.

Я зголосив провідникові Борисові про все, що ми довідались у селі. Його дуже затривожила загадкова справа Вишинського.

Наша група відійшла до криївки, бо заносилось на сніг.

Так аж до нового 1947 року ми пересиділи в криївці. Провідники мали багато праці над звітами. Горобець писав на машинці цілими ночами, бо вдень ми спали. Я почав упорядковувати свої записки, з чого провідник Пугач частенько насміхався:

— Друже Цяпко, — казав він, — хто ж ці записки буде читати? Вони ж ніколи не побачать Божого світу. Зогниють у землі разом із

вами, або знищить їх ворог, якщо попадуть у його руки, щоб сліду по нас не залишилось.

Але провідник Потап був іншої думки. Він казав, що й ворог деколи зберігає наші документи й записки, хоч би тільки для власного вжитку. Ніхто вже неспроможний затерти слідів нашої боротьби, а безпосередні записки колись, як збережуться, будуть мати історичну вартість. Тому радо допомагав мені доповняти і виправляти мої записки. Нарешті, коли я впорався з ними, він сказав:

— Друзе Цяпко, беріть польську машинку, маю для вас роботу!

Як виявилось, це була ціла купа різних польських матеріалів, що їх було треба переписувати й помножувати.

Деколи, поклавшись горілиць на причі, я згадував минуле, бо знав, що «майбутнє» само прийде таке, яке судила мені моя доля. Тільки Валькірія може вирвати мене з її рук і повести на вічний спочинок.

5-го січня 1947 року, коли надворі потемніло й заносилось на свіжий сніг, провідник Потап каже до нас:

— Хто хоче йти в село? Зближаються Різдвяні Свята! — Він подивився на мене й усміхнувся: — Цяпка вже готовий!

Провідник знав, що я не люблю сидіти в криївці, що мене тягне на поля, в гори, в село, між людей. Я особливо любив тих наших бідних, але щирих селян, які завжди усміхались до нас, частували, чим могли, хоч би тільки куском хліба або горнятком молока. Якби навіть частували гарячою водою, я знав, що цей їхній дар від щирого серця.

Очевидно, мандрівка по селах узимку дуже небезпечна, але вовка тягне до лісу, а людину в село між людей. Провідник Потап не раз казав, що в мене «більше щастя ніж розуму», що я надуживаю щастям, бо кожний «жбан тільки до часу воду носить».

— Друзе Пугач, ідете з нами? — питає провідник Потап.

— До Різдва ще два дні, а в мене багато роботи! — відповів Пугач.

— Тоді з вами лишаються Горобець і Лев. Якщо погода не дозволить вам вилізти з криївки, то заздалегідь бажаю веселих і щасливих Свят... — Провідник ще щось говорив до Пугача, але я вже не слухав — відчинив віко криївки і руками ловив мокрі сніжинки, що падали на землю.

— Не вільно йти окремо! — чую голос провідника Потапа. — Ступати у сліди першого!

Дійшовши до галяви, робимо кілька закрутів, щоб змити сліди, а потім утоптанною стежкою подались у напрямі Ямної.

Провідника Бориса застали в колибі. Падав свіжий сніг і всі були разом, на розвідку не йшли. Побачивши мене, Лис зрадів:

— Як давно не бачив тебе, Цяпко. Вже затужив за тобою!

— Справді давно... кілька днів тому. Але я чув, що ви за той час не їли хліба дурно! — відповідаю.

Лис скривився:

— Не згадуй, Цяпко, тут більше огиди, ніж задоволення.

— Чому, ви ж перетяли ланцюг польських сексотів, урятували нас і селян від донощиків!

— А чи знаєш, Цяпко, кого поляки завербували собі на службу? Бідних, безборонних людей! Налякали їх вивозом на Схід, а потім підсунули папірець і сказали: підпиши, що будеш з нами співпрацювати, або готуйся на Сибір пасти білих ведмедів.

— Невже, всі сексоти з таких?

— Е, ні! Були між ними й правдиві злющі ворони, по них залишилися тільки порожні гнізда!

— А що сталося з їхнім провідником — солтисом-сексотом?

— Він тепер передає наші навмисні інформації полякам, а польські — нам. Все ж не розумію, чому його обминула заслужена кара?

— Не розумієш, Лисе? Йому життя врятувала його дочка. Життя за життя!

— Така «філософія» не для моєї голови! — відповів.

— Видно, Лисе, твоя голова вже не працює. Навіщо носиш її на карку? Поклади на пензок і...

— І що? ... — перепитав Лис.

— Відрубаю, причеплю тобі кінську голову, може, мудрішим будеш!

— Думаєш, що у великій голові більше розуму? — засміявся він.

— Буває і таке, бо в деяких людей менше розуму ніж у коня, тільки кінь не може говорити.

— І добре, що не може!

— Чому?

— Бо прозрадив би не одну таємницю свого нікчемного господаря! — і ми обидва щиро розсміялися. Потім Лис уже просив:

— Поясни, чому солтисові-сексотові подаровано «життя за життя»?

— Знаєш його дочку?

— Недавно бачив, нещасна каліка.

— А раніше знав?

— Ні!

— Ось бачиш Лисе, не знаєш того, що знають провідники. Солтисову дочку я знаю ще з часів німецької окупації. Це була красуня над красунями! До того ж бандерівка, і яка! Та ось на місце німецьких прийшли московські «визволителі». Може випадково, а може хтось доніс, і вона — ще з одною нашою дівчиною — попала в руки енкаведистів. Забрали її на военкомат і там жакливо катували, але вона не зрадила організаційних таємниць. Тіло її звівчили, тортурами довели до того, що вона втратила мову, все ж кати не могли зламати її духу героїзму. Тоді вирішили взяти за серце її батька, пообіцяли звільнити дочку, якщо погодиться співпрацювати з ними. Батько — не дочка, безвільний, до того ж ще й солтис та член партії. Підписав заяву, дочку звільнили і він забрав її додому. Вона була готова загинути, звільнення прийняла з огидою. Говорити не могла, тому описала свої муки у звіті провідникові, у звіті, такому жакливому, що від нього аж кров холола в жилах...

— Дякую, Цяпко, тепер розумію, чому провідник не покарав солтиса, — сказав Лис і задумався.

— Так, провідник знає, що таке гуманність. Солтис, хоч сам сексот, мусить опікуватися дочкою-калікою, яка віддала свою юну красу, своє здоров'я, своє щастя, себе цілу за нашу ідею, за нас усіх, Лисе!

Надійшов провідник Потап і гукнув, щоб Лис ішов на стежу, а я сам підняв руку, як доброволець. Провідник усміхнувся і додав: »Цяпка також!«

Було нас чотирьох — Лис, Гордий, Чміль і я. Ідемо в терен, щоб довідатися, що діється довкола нас і де квартирують відділи УПА. Гордий, керівник стежі, каже:

— Мусимо йти верхами гір, там менше снігу, бо вітер позамітав. Слідів не залишимо і легше йти.

Справді на узгір'ях снігу мало, але вітер такий сильний і морозний, що валив з ніг.

— Буде відліта! — каже Чміль.

— Я не знав, що між нами метеоролог... — відповідаю жартом, але швидко примикаю уста, бо гострий мороз аж зуби зціплює. Вже біля Ямної відізвався Лис:

— Друзі, зайдемо до мого »вуйка«, трохи розігріємось і, може, довідаємось щось.

Швидко входимо в село, тут затишніше й тепліше. Гордий каже:

— Першим іде на стійку Чміль, чого змінить Цяпка, потім Лис, а наприкінці я. Стоїмо по 15 хвилин.

В селі люди не знали, де квартирують відділи УПА. Вернувшись із стежі, Гордий здав звіт провідникові Потапові й ми поклалися спати в колибі. А по обіді, 6 січня 1947 року, йдемо до Ямної Горішньої, щоб разом з людьми відсвяткувати наш Свят-вечір. В селі вже з самого ранку була сотня командира Ластівки. Він сподівався провідника Потапа, тому зарезервував для нас одну хату на квартиру. Провідник Потап каже:

— Друже Цяпко, ходім до командира Ластівки, може, підемо разом з ним колядувати.

Командир Ластівка, побачивши провідника, дуже зрадів і щиро вітав його на своїй квартирі.

— Як здоров'я, друже командире? — питає Потап Ластівку.

— Дякую, гартуємо тіло, щоб хвороби відпекатись. А ви, друже провіднику?

— Живу, бо треба жити для рідного народу. Підемо колядувати?

— Я хотів залишитись тут на вечерю, але в селі багато місцевих повстанців і підпільників, тому ліпше перейти до Арламова.

— Візьмете нас із собою, друже командире?

— Дуже радо, друже провіднику! — відповів своїм співучим голосом командир Ластівка.

— В Арламові близько »босяки«, не перестрашайтесь?

— Вони давно перестрашені, що непокірний Степан Бандера оперує куреннями по Україні, і ні поляки, ні вони не можуть дати собі ради з ними. А наша коляда пригадає їм, хто правдивий господар цієї землі!

— Гаразд, ідемо з вами, друже командире! — заявив провідник Потап.

Щойно тоді командир Ластівка звернувся до мене:

— А ви, друже Цяпко? Може, йдете до Вапівців з колядою?

— З колядою? До кого? — і я згадав своє рідне село.

— Там живе ще кількох українців, замаскованих між поляками під польськими прізвищами...

— З польськими прізвищами і з заячим серцем?

— Що ж, і там колись були гарні люди, але польські банди знищили їх або переселили в «тюрму народів»!

— Були, та вже нема!

— А де ж Пугач? — запитав командир. — Він колись був моїм зверхником в українській поліції.

— Залишився в криївці, має багато праці.

— А прийде?

— Не знаю, друже командире!

— Зустрінемось ще увечорі, друже Цяпко! — сказав командир і я пішов на свою квартиру.

Почав падати густий пухкий сніг, провідник Потап каже Сливці:

— Ідїть, друже, до криївки і приведїть Пугача, Горобця й Лева. Ми вибираємось на Свят-вечір до Арламова.

— Наказ, друже провіднику! — відповів Сливка і вийшов.

Коли стемніло, вирушаємо до Арламова — бродимо в м'якім свіжій снігу. Час від часу чути веселий сміх бойовиків, коли котромусь із них упала за ковнір більша грудка снігу з дерева або галузки.

Біля села натягаємо на себе білі накидки і йдемо тихо, мов тіні, бо тут уже близько польсько-більшевицький кордон. Минаємо перші хати і чуємо радісне й гучне — «Христос Рождається, пане господарю!» Це рої сотні Ластівки займають свої квартири і вітаються з господарями хат. Ідемо далі в напрямі кордону. Нарешті, зупиняємось. Прийшли Пугач, Горобець і Лев із Сливкою, і ціла наша група заходить до хати. Напереді, як завжди, Лис — у нього в кожному селі повно «вуйків». Ось і тепер він перший вітається і питає:

— Христос Родився! Як живете, вуйку?

— Як риба в ополонці, Микольцю, чи то Лисе! Сідайте, друзі, — припрошує господар, — ми ще не вечеряли, чекали вас.

Сідаємо до святково накритого столу, що так нагадує нам Свят-вечір у рідній хаті, а між нами розміщується цілий рій «вуйкових» дітей.

Господиня, Чміль і дівчата вносять полумиски з різдвяними стравами, провідник просить усіх встати до молитви. Врочисто відмовляємо «Отче наш» і «Богородице Діво», а тоді беремось споживати Божі дари. Господиня, Чміль і дівчата, що обслуговували нас, також сіли з нами.

На столі появилася пляшка самогону, яким наповнились маленькі чарки. Провідник Потап підніс чарку і побажав нам усім святкувати наступне Різдво вже у вільній Українській державі. Щиро подякував господарям за вечерю, а нам дозволив колядувати, не зважаючи на те, що ми близько прикордонної застави.

— Ми ж на своїй землі! — він повторив слова командира Ластівки.

Після кількох колядок, провідник звернувся до мене:

— А тепер, друже Цяпко, заколядуйте своєї.

Мене не треба було просити, я почав, за мною підхопили інші бойовики:

По Україні весела новина,
Там виряджає до УПА мати сина —
Хрестом хрестить і каже биться
Йому з ворогами.

Иди, сину, битись за Україну,
Щоб в ній вітали Божу Дитину,
А Ірод клятий, Сталін вусатий,
Піде до пекла панувати!

Була глибока Різдвяна ніч, що наповняла нас своїм незбагненим чаром. Повстанці йшли від хати до хати і колядували — веселі й щасливі, надхнені вірою в кращу майбутність. Вона ж мусить прийти, не даремно стільки крові пролялялось за святі ідеали українського народу.

— Христос Родився! — і в дверях, у білій парі морозного повітря, ми побачили командира Ластівку з його братом — чотовим Журавлем.

— Славім Його! — відповів провідник Потап. — Заходьте, заходьте, друже командире! — припрошував.

— Ластівкам ми завжди раді, мило вітаємо їх. Вони ж приносять вістку про весну, — говорив Пугач, вітаючись з обидвома командирами.

— На жаль, ми принесли в хату холод, бо до весни ще далеко! — засміявся командир Ластівка.

— Друже Гордий! — гукнув Пугач. — Налийте командирам по чарці!

— Тільки пів чарки, друже Гордий, бо в горілці можна і себе, і інших утопити. Ми ж близько кордону, ворог не спить. А тут, куди не повернешся, просять: »Випийте, друже командире, хоч чарочку з нами! Це ж раз у рік Різдво!« І відмовлятишся тяжко, і випити небезпечно, — сказав Ластівка.

— Розуміємо вас, друже командире! — відповів провідник Потап. — У наших чарках не більше, як у kota сліз. Дай, Боже, щоб наступні свята ми святкували у вільній Україні!

— Дай Боже! — відповіли обидва командири.

— А як прикордонники? Слухають наших колядок і не рухаються? — питає провідник.

— Їхня поведінка якась загадкова! — відповів Ластівка. — Ось щойно вернулася наша стежа майже з самого кордону. Прикордонники бачили наших стрільців, але не стріляли, тільки гукнули:

— Гей, бандеровці! У вас Свят-вечір, вечерять прийшли?

— Прийшли! — відповіли наші.

— Так повечеряйте і вертайтесь у ліс!

Провідник Потап здивувався:

— Неймовірно!

— Але правдиве, друже провіднику, — відповів чотовий Журавель, — так свідчать усі стірльці, що були на стежі.

— Видно, що натрапили на бійців-українців, які не боялись один одного, — сказав Ластівка.

— Мабуть, так! — відізався Пугач. — Не всі вони запроданці Москви. Прийде час і в них відізветься українське серце, тоді і зброя у їхніх руках заговорить нашою мовою.

— Видно, наші відозви до червоноармійців-українців не йдуть на-марно! — додав командир Ластівка.

— А може, вони хотіли перестерегти нас перед якоюсь небезпечкою, тому радили нам вертатися до лісу? — запитав провідник Потап.

— Мене також турбує це питання. Стірльці радіють, колядують, аж жаль відбирати їм таку рідку нагоду повеселитись. Що робити, друже провіднику, залишитись у селі чи дати наказ до відходу? — питає Ластівка.

— Розумію вас, друже командире, але знаєте самі, що робити, ви відповідаєте за своїх людей і за село. А я із своєю групою виконаю ваш наказ! — відповів Потап.

— Тоді о год. 3-ій над ранком виходимо з села. Іду ще до своїх стрільців, зустрінемось пізніше, друже провіднику, — і командир Ластівка пішов.

Над ранком вертаємось до лісу, що вкритий грубою верствою снігу тихо шумів, ніби розповідав про долю тих людей, що тепер шукали в ньому захисту, як колись Матір Божя шукала захисту від Ірода.

Сніг перестав падати, але зірвався вітер і завирував довкола нас. Діставався у кожний закуток, гудів, стогнав і завзято сипав снігові вали. В таборі командира Ластівки горіли вогні, а довкола них підспівували стрільці, бо знали, що в таку заметіль ворог і носа не покаже.

Дехто із стрільців співом заглушував у собі гнів до ворога. Скільки ж разів вони мусіли вийти із села тільки тому, щоб не наразити його мешканців на репресії поляків.

Незабаром розспівався цілий табір. Бойовик Явір заграв на акордеоні, спочатку грав колядки, а потім повстанських пісень. Ліс ожив. І хоч вітер шалів несамоовито, вогонь притасав і мороз брав повстанців у свої кліщі, хоч очі наповнились слізьми від зворушення, туги за родиною, а чи навіть від їдкого диму, — Різдвяна ніч поглинула нас своєю містерією, якої не можна збагнути людським розумом.

— Гасити вогні! — пролунав наказ командира Ластівки. — Приготуватись до відходу!

Увечорі ми були в Маковій, а рано 8-го січня провідник Борис відійшов із своєю групою в терен. Наша група, разом із сотнею Ластівки,

подались до Конюші, де квартирували сотні Бурлаки і Крилача-Сухого. Тут я зустрів багато своїх знайомих: Хомика, Вовка, Комара, Левка, Ясеня та інших.

Вдень бунчужний Орел із сотні Ластівки, колишній комендант боївки, запропонував мені йти з ним до Грушови.

Я погодився, бо й так не мав що робити.

Вже в дорозі питаю Орла:

— Як твої справи?

— Під псом Цяпко, під псом. Старий завзявся на мене!

— Почуваєш себе винуватим?

— Та що ти? Яке значення мають якісь там дрібні вчинки в порівнянні з нашою великою справою!

— Коли справді не кривиш душою, то Старий перевірить і все виясниться.

— А мені все одно! — відповів Орел і якимось загадково усміхнувся.

— Маєш якісь справи в Грушовій? — питаю.

— Справи? Самогонка, жінки, оце мої справи! — відповів Орел і я замовк, бо не знав, чи він обдурює мене, а чи справді вже втратив почуття відповідальности.

Минули Різдвяні свята, сотні УПА відійшли в терен. Пішов і провідник Орач, а наша група вернулась до криївки, бо провідник Пугач почав нарікати, що праці багато, а він, мовляв, дармує і марнує час.

Від дороги аж до галяви комендант Нечай із своєю групою зробив стежку, якою ми зайшли до криївки. Але потім я мусів цілий день засівати її решетом, щоб не залишити на снігу жодного знаку.

Вночі 18-го січня до криївки прийшли Лис і Косар — принесли пошту провідникові Потапові. Я не спав, чув як говорили, що надворі паде свіжий сніг.

Коли провідник Потап запитав, хто з нас має охоту йти з ним, я ледве стримався, щоб не закричати з радості і негайно зголосився разом із Сливкою.

— Ідіть! — заявив провідник Пугач. — А нас трьох залишиться у криївці.

— Веселого вам Щедрого вечора і Йордану! — сказав провідник Потап і ми вийшли з криївки.

Кілька годин пізніше ми вже були в провідника Бориса.

Тут треба зазначити, що після смерти провідника Летуна, окружним провідником призначено Старого-Пастернака. Саме він зайнявся перевіркою негідних вчинків бунчужного Орла, колишнього коменданта боївки. Провідник Старий-Пастернак у той час перебував на Ярославщині, але мав прийти до нашої криївки. Я чекав його нетерпеливо, бо сподівався, що він візьме мене до своєї охорони і знову почнеться мандрівка по терені, як колись за провідника Летуна.

Використавши вільну хвилину провідника Бориса, я запитав:

— Друже провіднику, є щось нове до справи Вишинського?

— Ще більше здогадів і загадок, — відповів Борис. — Маю враження, що він уже лихим духом дише — або співпрацює з поляками свідо, або вони зручно його використовують.

— Мусимо, друже провіднику, звернутися з цією справою до провідника Потапа!

— Так, друже Цяпко, мусимо, бо я сам не маю права вирішувати, що далі робити, — відповів провідник Борис.

Ми пішли до провідника Потапа і розповіли йому все, що думали і знали про Вишинського. Він уважно вислухав нас, а потім запитав:

— Маєте докази, які можуть підтвердити ваші здогади?

— Є загадкові факти, дещо знаємо, а дещо догадуємось. Ми ж Служба Безпеки і маємо обов'язок перевірити справу, знайти докази і зготувати акт оскарження, — відповів провідник Борис.

— Підозрівати можна кожного з нас, а оскаржувати маємо право тільки на основі доказів. Самі ж підозріння чи здогади — не докази. Вишинський — районний господарський референт. Син священика, кум провідника Григора — всюди має пошану і довір'я. Як довго нема незаперечних доказів, я не можу доручити вам будь-якого завдання у справі Вишинського, тільки раджу: приставте до нього двох своїх «ангелів-хоронителів», хай слідкують за кожним його кроком, але непомітно й обережно, щоб не сполохати, якщо він справді вже сидить на сухій гиліці.

— Добре, друже провіднику, справу Вишинського беру на себе, — відповів Борис.

— Гаразд, але пам'ятайте — на особисту відповідальність. Тільки тоді, як будуть докази, почну діяти так, як велять мені правила Служби Безпеки! — закінчив провідник Потап.

— Друже провіднику, в мене до вас є ще одне прохання, особисте, — сказав Борис. — Дозвольте мені піти в четвертий район, хочу побачитися з жінкою і дочкою, бо навіть не знаю, що з ними діється.

— Що ж, ідіть, справи групи передайте Чорному. Але візьміть із собою кількох бойовиків, — відповів провідник Потап.

Провідник Борис попрощався з нами, взяв із собою трьох бойовиків і пішов у четвертий район. Але ні жінки, ні дочки не побачив, разом із бойовиками загинув у бою з групою польських вояків, що напали на них у дорозі. Був це спеціально організований для нічних нападів «батальйон смерті» Міхальського, що прославився варварством у боротьбі з УПА і революційним підпіллям.

Так загинув на саме Водохреща провідник Борис, випробуваний, загартований ідейний член ОУН. Вічна тобі пам'ять, друже провіднику!

Із смертю провідника Бориса припинилась перевірка справи Вишинського. У бою з вояками «батальйону смерті» загинув і провідник Максим, а його двох бойовиків — Мазепа і Драпак — попали живими в руки ворога. Мазепу так катували, що аж тіло відстало від костей, навіть око йому викололи, але він витримав усі тортури і не зрадив

жодних таємниць. Коли Мазепу перевозили через Сян, він кинувся на одного зі своїх катів, щоб забрати його з собою у воду, але загинув від кулі ворога.

Натомість Драпак не витримав катування і заломився. Виявив криївки і повів поляків на заміноване місце. Під час вибуху міни утратив ногу і з того часу слід по ньому пропав.

В руки «батальйону смерти» попав і бойовик Щур, родом з Улюча. Він витримав тортури і не признався до вини. Засудили його на 10 років тюрми. Потім Щура видала одна полька з Улюча і він вдруге став перед суд катів. Тоді його засудили на кару смерти, вирок виконали на Замку в Ряшеві десь у липні 1947 року.

(Далі буде)

Любомир ГОСЕЙКО

* *
*

Цвіте осінній степ небес,
де жолудевих хмар віконне заворіття
ятрить зенітні Сонця хвилі,
що розбиваються об корму
жовтневовічних пароплавів.
Ще не заснули літаки
вишневих яблук бабиного літа.
Вони — здається — хочуть нині
своїм метеликовим павутинням
обплутати сірчану полумінь,
ніколи ще не впалого на землю,
неба.
Але — годі.
Вони шумлять крильми лісів
або цвітуть помаранчевим перснем
на калині.
Вони несуть психометричними
землепрядіннями
наше ім'я і усміх наш, украдені з півсну,
у нестеменну глибочінь лісів —
і там, на кожному клявіші клеверу,
ударять, давно вже оснащені зневірою,
ту нашу радість і печаль,
ту нашу осінь і ту тугу
за рідним полем, за селом,
котре не бачило мене родитись в тій
хатині,
де ночви днесь бабуня порубала,
щоб піч розпалювать під зиму.

З поезій канадської поетеси

Флоренс Ранда-Лівсей — синьйоока поетеса з ніжними рисами обличчя, що дивиться на мене з портрета в її збірці поезій. Цікавилася вона й українською поезією та піснею. Шкода, що ми «зустрілись» так пізно — аж по її смерті.

Ф. Ранда-Лівсей — прізвисько по чоловікові) народилася 1874 року в місті Компто-н (Квебек, Канада), а померла 1953 року. Закінчила вищу освіту. Працювала журналісткою в Оттаві та Вінніпезі. Почувши пісні наших поселенців, так захопилася ними, що видала їх у перекладі на англійську мову. В збірці «Сонг оф Юкрейн» (1916 р.) є пісні козацькі, народні, а також переклад Ю. Федьковичевої поеми «Хустина». Збірка її власних поезій «Шепардс Пурз»* появилася 1923 року. В 1940 році вийшов друком її переклад «Марусі».

Ф. Ранда-Лівсей цікавилася і повір'ями ірландських поселенців в Онтаріо, про що розповідає в поезії «Сейвор оф Солт». Всі мої переклади поезій Ф. Ранда-Лівсей — із її збірки «Шепардс Пурз».

Міра ГАРМАШ

Флоренс РАНДАЛ-ЛІВСЕЙ

ПЛЯНИ НА ВЛАСНИЙ ПОХОРОН

Коли помру, візьміть багряних квітів
І покладіть мені на груди.

Хай символом святих хвилин любови
Мені цвітуть.

Чому всі ті, що вірять у безсмертя
Лишають світ закутані у жаль?

Хай я піду в ярих красках екстази
В небесну даль.

Веселі танцюристи хай прийдуть,
В прозорих накидках, як зелень піль,
Усміхнені рум'яні діти прощають в дальню путь,
Про радість, а не біль
Я прошу всіх у похоронний час.
Щоб не обтяжувати, щоб ви не зробили,

*) Рід зілля — *Capsella Bursa-pastoris*.

Додам ще швидко, глянувши на вас,
Усе мойому серцю буде миле!
Я тільки дуже прошу в заповіті,
Щоб хтось, танцюючи, поклав багрянні квіти.

МОТИЛЬЗІЛЛЯ* — ІНДІАНСЬКИЙ ВОГОНЬ

Всюди край пільних доріг
Полум'ям зацвів моріг,
Паростки із року в рік,
Незабутніх мрій потік!
Через синь небесних хвиль
Спалахом майнув мотиль,
Щоб злетівши надолину
На хвилину чи годину
Упійматись в сонця сіті,
Разом з квіткою горіти.
О красо крилець чудових
З золота, вогню і крови!

БЕЗСМЕРТЯ

Я вмерла раз, оживши знов
Із болем, що ножем колов,

А потім ще раз вмерла знову —
Зжахнулась! Скинула окови.

Зі свистом пролітала куля,
Молитва давня не забулась —

»Якщо помру, мій Боже, в сні,
То душу Ти спаси мені.

Як вмру у сні«.

СКРИПКА КЛИЧЕ

Хмари на вранішнім небі
Бура в повітрі та плач...
Хтось умирає в цій хвилі,
Грає для нього скрипач.

*) Зукраїнізову «Butterfly weed» (*Asclepias tuberosa*) на «Мотильзілля», бо ця на 1-2 стопи заввишки рослина, що любить багато сонця і пісковату землю, цвіте червоножовтим цвітом, на який радо сідають мотилі, в Україні не росте і нема на неї нашої назви, — М. Г.

»Скличте всіх привидів сизих,
 Це помира Тимотей,
 Хай відійде з цього світу
 Посеред духів і фей!«
 »Ген на болотах вставали
 Привиди дивні юрбою« —
 Скрипка ридаючи кличе,
 Тягне його за собою.
 Дощ не втихає і буря
 Пісню заглушує громом,
 Лине в Ірландію з вітром
 Віддих останній, додому.

Переклад *Міри ГАРМАШ*

Ярослав КУРДИДИК

СПІШУСЯ

Ранок, як мати, рушником настрою
 обтер обличчя снажного надхнення,
 дерева вийшли, як прозорі духи —
 і здалека кличуть, знають мое ім'я.

Не відходь! — дивися, як небо вклякло
 і голову сиву схилило в задумі,
 як чолом торкнулось і каже в покорі:
 »Земле, адже в тобі вся Божа премудрість...«

Ромену очі, пристрастю розкриті,
 подивляють гнучкість лірики у травах,
 іди і дотулися, хоч крайчиком серця
 до тієї кантати, що зветься всесвітом...

Повернусь і скажу, мовчки, урочисто
 до тиші (моєї вірної дівчини):
 Нині — тебе зраджу, біжу і спішуся,
 іду поцілувати в уста смагле сонце...

Фльоріда, 1961 р.

Марк ТВЕН

ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЬЄРА ЛЮЇ ДЕ КОНТА

(5)

Розділ XVIII

БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ ЖАННИ

Одного разу, біля полудня, я розмовляв з пані Буше. Всюди було спокійно, тихо, аж раптом прибігла схвильована Катерина:

— Поспішайте, поспішайте! — кричала. — Діва відпочивала в моїй спальні, але нагло прокинулася зі сну й почала гукати: »Французька кров ллється! До зброї! Дайте мені зброю!« Карлик, що стояв на варті біля дверей, привів д'Олона і він уже одягає її у панцер. Ми ж із велетнем кинулись скликати Жаннин штаб. Поспішайте до неї і не лишайте її самої. Якщо битва справді почнеться, стримуйте її від небезпеки. Воякам вистачить, коли будуть знати, що вона з ними. О, не пускайте її у бій!

Я щосили побіг, але вспів ще іронічно кинути, — я люблю це і, кажуть, моя іронія мені добре вдається:

— Нема нічого легшого, будьте спокійні!

На другім кінці дому я зустрів Жанну вже в повнім риштунку; вона поспішала, нарікаючи:

— Французька кров ллється, а мені не сказали!

— Присягаю, ваша світлосте, я нічого не знав. Ми не чули про якісь бої, всюди спокійно!

— Як не чув, то незабаром почуєш, — сказала і пішла.

І справді, за кілька хвилин тишу порушив якийсь шум, що швидко наростав: цокіт копит, тупіт багатьох ніг, захриплі голоси команди, а десь за містом глухо відізвались гармати: »бум! бум! бум!«; повз наш дім посунула лавіна людей.

Штаб і лицарі вже були озброєні. Вони, хоч не успіли ще осідлати коней, поспішали за Жанною, а напереді біг Паладин з прапором. Натовп складався з вояків і міщан, якими ніхто не командував. Побачивши Жанну, вояки і міщани із захопленням кинулись вітати її. А Жанна гукнула:

— Швидше, дайте коня!

І зараз же до її послуг з'явився тузін сидел. Жанна сіла на коня, а юрба закричала:

— Дорогу, дорогу Орлеанській Діві!

Хвала Господеві, я мав щастя почути, як уперше задзвеніло це безсмертне ім'я! Юрба, як колись Червоне море, розступилася і Жанна помчала крізь прохід, кинувши заклик:

— За мною, французи, вперед!

Ми стрімголов подались за нею на конях. На переді нашого загону маяв священний прапор, а позаду юрба знову зливалась до купи.

Ми почували себе зовсім інакше, ніж під час недавнього страхотливого маршу біля проклятух ворожих бастионів. Тепер нам було добре, ми летіли на крилах надхнення.

Що ж трапилося? Яка причина тривоги? А ось яка! Місто і його невелика залага, що довгий час були опановані відчаєм, тепер — надхненні прибуттям Жанни — вирішили зударитись із ворогом. Кілька соток нетерпеливих вояків самовільно зробили випад крізь Бургундську браму і заатакували Сен-Лу, одну з міцніших фортець лорда Тальбота. Очевидно, вони попали в дуже тяжку ситуацію. Три-вожна вістка миттю облетіла місто і зібрався новий відділ їм на поміч, саме той, що його тепер очолила Жанна.

Виїжджаючи з воріт, ми побачили перших ранених, яких винесли з побойовища. Жанна, хвилюючись, промовила:

— Французька кров! Аж серце завмирає, коли бачу її!

Незабаром ми опинилися за містом, у самій гущавині бою. Це було справжнє бойове хрещення як для Жанни, так і для нас!

Бій відбувався на відкритому полі; залага Сен-Лу сміливо вийшла проти французів, вона ж бо звикла перемагати їх, коли з ними не було «чарівниці». Англійській залозі на допомогу прийшла частина війська з Паризького бастиону і французи почали відступати. Але, коли Жанна з прапором прорвалася крізь їх розладжені ряди і подала команду: «Вояки, вперед! За мною!» — все раптово змінилося: французи завернули і почали наступати на ворога суцільною лавою — вдарили на англійців, рубали і кололи їх так, що страшно було й дивитися.

Під час битви Карликові не давали докладного завдання, тому він сам вибирав собі місце. Ось тепер він їхав перед Жанною і розчищав їй шлях. Страшно було дивитися, як залізні шоломи розліталися на кусники під ударами його жакливої сокири, що «колола оріхи», як він сам висловлювався. Карлик прорубав нам широку дорогу, встеливши її трупами і металом. Жанна, а з нею ми — так швидко прорвались уперед, що перегнали й наше військо. Англійці вже були не лише спереду, а й позаду нас.

Лицарі дали наказ перснем оточити Жанну, — і битва закипіла! Тут треба сказати належне і про Палядіна. Він, надхнений Жанною, цілком забув про свою вроджену обережність, забув і про страх, тому ніколи, навіть у своїх вифантазованих баталіях, не рубав ворогів так,

як ось тепер у цій правдивій битві. Кожний його удар приносив смерть ворожому воякові.

Впродовж кількох хвилин ми були відрізані від своїх. Потім до нас пробився наш ар'єргард і англійці почали відступати, але далі билися хоробро. Ось так, крок за кроком, ми відсували їх до фортеці, а вони весь час відбивалися; їхні резерви із стін фортеці густо засипали нас стрілами і кам'яними кулями.

Головні ворожі сили відступили до фортеці. Ми залишилися серед трупів і ранених — англійців і французів. Жахливе видовище, особливо для нас, молодиків! Наші дотеперішні, лютневі, невеликі бої відбувалися переважно вночі, що милосердно ховала від нас кров, розкриті рани і страшні обличчя мерців. Тепер же ми вперше все це бачили на власні очі.

З Орлеану приїхав на змиляній коняці Дюнуа. Він упірнув у битву і — вигукуючи хвалу Жанні — пробився до неї. Показав рукою на далекі міські стіни, на яких весело лопотіли прапори, і сказав, що міщани стежать за героїськими вчинками Жанни і вже готуються урочисто привітати її, як буде вертатися із військом.

— Зараз? Ні, Дюнуа, не зараз. Ще не час! — відповіла Жанна.

— Чому — не час? Адже бій закінчений?

— Ні, не закінчений, він щойно почався! Мусимо здобути ворожу фортецю!

— Хіба жартуєте? Ми ж не зможемо її взяти. Дозвольте просити вас навіть не пробувати, це ж безумство. Накажіть військові вертатися до міста.

Жанна, опанована бойовим настроєм, не могла слухати таких теревенів. Вона гукнула:

— Ох, Дюнуа, доки будеш панькатися з англійцями? Кажу тобі, не відійдемо так довго, аж здобудемо фортецю! Візьмемо її штурмом! Наказуй сурмити до атаки!

— Ваша світлосте! Прошу подумати...

— Не марнуй часу! Нехай сурми кличуть до наступу! — І в її очах загорівся надхненний бойовий вогонь.

Залунав сигнал до атаки; військо відповіло на нього голосним криком і кинулося на укріплені мури, що в той же час вкрилися гарматним димом та виригували на нас полум'я і грім.

Ворог кілька разів відбивав наші атаки, але Жанна, здавалося, була всюди і підбадьорювала вояків, не давши їм відступати.

Цілих три години чергувався приплив із відпливом, за яким ішов знову приплив. Нарешті, Ля Гір, що саме наспів на поміч, рушив в останній рішучий наступ — і бастион Сен-Лу попав у наші руки. Ми забрали запаси й гармати, а самий бастион зруйнували.

Військо аж охрипло від окликів »Слава!« на честь Жанни. Хотіло побачити свого головного отамана і привітати його з перемогою. Але ми

ледве віднайшли Жанну. Вона сиділа на побойовищі серед трупів і, закривши лице руками, гірко плакала: адже Жанна все ж була ще молодим дівчатком, а її серце героїні було дівочим серцем, сповненим ніжністю і співчуттям. Її думки зосередились біля матерів погиблих вояків — і своїх, і англійських.

Між полоненими опинилось і кількох священиків, Жанна взяла їх під свою опіку, щоб зберегти їм життя. Їй казали, що це, переважно, переодягнені вояки, але вона відповіла:

— А як же можна розпізнати? На них Божий мундир і якщо бодай один із них носить його правно, то краще врятувати всіх, ніж пролити кров одного невинного. Я заберу їх до себе, нагодую, а потім відпущу.

Ми вернулися до міста із здобутими трофеями, з полоненими та з розгорнутими прапорами. Це був перший випадок перемоги над ворогом, яку обложені мешканці Орлеану бачили за сім місяців, отже — перший випадок, що новоорлеанці захопились героїзмом французьких вояків. І вони раділи. Здавалося, що дзвони і люди немов подуріли. Жанна стала загальним божищем, люди товпилися, хотіли бодай поглянути на неї і ми ледве просувалися вулицями. Її нове ім'я було в усіх на устах. Свята Діва з Вокульору немов перестала існувати. Тепер місто оголосило її своєю, *Орлеанською Дівою*.

Я щасливий, що чув, як Жанну вперше назвали Орлеанською Дівою. Скільки ж упливе століть на землі від того першого дня аж до тієї хвилини, коли це ім'я пролунає востаннє?!

Родина Буше зустріла Жанну, як рідну доньку, яка чудом урятувалася від смерті. Вони, Буше, легко насварили на неї за те, що вона сама брала участь у битві й увесь час була в небезпеці. Вони, мовляв, навіть у думці не припускали, що Жанна така необережна, тому питали її: невже вона сама кинулась у бій, а чи опинилась у ньому випадково? Просили Жанну бути другим разом обережнішою. Може, їхня рада була й доброю, але цілком непридатною, коли мова про Жанну.

Розділ XIX

БІЙ З ПРИВИДАМИ

Змучені довгою битвою, ми проспали решту дня і частину ночі. Прокинулись відсвіженими і засіли до сніданку. Я намагався обминути питання про обіцяну нашу зустріч із привидами. Інші також, тому радо говорили про битву і ні словом не згадували про те, що час іти до кімнати духів. Ми навіть були готові слухати, як Палядин оповідає про свої героїські вчинки, як нагромаджує убитих ворогів — тут п'ятнадцять, там вісімнадцять, а там тридцять п'ять. Все ж ми знали, що неприємність перед нами, бо Палядин не може продовжувати своє оповідання в безконечність. Нарешті, Палядин узяв штурмом фортецю і живцем з'їв цілу її залогу, отже виникла необхідність закінчити оповідання. Ми дуже хотіли, щоб Катерина попросила Палядіна ще раз

повторити розповідь, але вона мала інший намір і почала пригадувати, що вже час їти назустріч із привидами.

Не було ради, ми мусили йти; біля одинадцятої вночі Катерина і її батьки повели нас у кімнату з привидами. Взяли із собою свічки, а факели вклали до стінних гнізд. Дім великий, мав дуже грубі стіни, а сама ж кімната з духами далеко від мешкальної частини. Ніхто вже навіть не знав відколи вона порожня, і то саме тому, що мала погану славу.

Кімната була простора, немов зала. В ній стояв великий, масивний, ще добре збережений дубовий стіл. Натомість стільці вже поточені червою. Стінна обшивка вицвіла і струхлявіла. Під стелею висіло густе павутиння, яке, мабуть, уже сотню років не бачило жодної мухи.

Катерина промовила:

— Кажуть, що тутешні привиди невидимі, їх можна тільки почути. Колись, як видно, ця зала була ще більша; ось у тому кінці від неї відділено вузьку кімнату. Дверей до неї нема, але кімната напевно є. Це, мабуть, темниця, без світла і свіжого повітря. Посидьте тут і пере-вірте, чому ті духи не мають спокою.

Сказавши це, Катерина і її батьки вийшли з кімнати. Коли їхні кроки по довгому й гулкому кам'яному коридорі затихли, настала якась моторошно-врочиста тиша, мабуть жакхливіша, ніж парада перед ворожими бастіонами. Ми тупо дивилися один на одного і без слова було видно, що кожний із нас чуває себе погано. Що довше отак сиділи, то страшнішою ставала ця мертва тиша. Раптом з'явся вітер і почав завивати довкола дому, а я зовсім утратив владу над собою — відчував нудоту і почав жалувати, що в мене забракло мужности признатися до свого боягузтва, хоч боятися привидів не соромно: адже живі люди зовсім безборонні перед ними. А коли привиди ще й невидимі, тоді ще гірше. Ми ж не знаємо, може, вони вже сидять біля нас? Мені здавалося, що хтось легко діткнувся до моїх плечей, а потім до волосся і я аж здригнувся. Подивився на інших, з ними діялось це саме, що зі мною. Я був переконаний, що їм також щось верзеться. А час тягнувся нестерпно помало, здавалося, що вже минула ціла вічність. Обличчя в усіх побіліли, як віск, я сидів між ними, як між мерцями.

Нарешті, ми почули слабкі, далекі, таємничі повільні звуки — «бум! бум! бум!» Десять годинник відбивав опівніч і коли завмер його останній удар — знову запанувала гнітюча тиша, я знову бачив довкола себе воскові обличчя і почав відчувати якісь невидимі легкі дотики на своєму волоссі й плечах.

Минула хвилина, друга, третя — і нараз залунав протяжний стогін. Ми всі зірвались на ноги, здригаючись цілим тілом. Стогін добивався із замурованої кімнати. А коли замовк, ми почули притишене ридання й нарікання. Потім відізався інший голос, тихий, неясний, — здава-

лося, він потішає того, хто ридає. Ми прислухувались до розмови духів, яку переривали стогони. В них було стільки муки, відчаю і ніжного співчуття, що нам аж серце краялося.

Голоси видавались нам такими живими, людськими, що ми й забули про духів. Сьєр Жан де Мец перший відгукнувся:

— Гей, ви там! Ми зараз розіб'ємо стіну і звільнимо нещасних в'язнів. Давай сокиру! — звернувся він до Карлика.

Карлик кинувся уперед, а ми за ним із смолоскипами в руках. Підійшли до стіни і Карлик почав гатити по ній сокирою: Р-р-раз! Р-р-раз! Трах! Стара цегла розсипалася, у стіні утворилася діра, якою міг пройти і бик. Ми увійшли до замурованої кімнати і освітили її смолоскипами.

Вона була порожня, тільки на долівці лежали іржавий меч і зогниле віяло.

Можете взяти собі ці бідні пам'ятки минулого і сплести довкола них, за своїм смаком, оповідання про мертвих мешканців цієї кімнати, колись давно замурованої.

Розділ XX

ЖАННА ПЕРЕТВОРЮЄ БОЯГУЗІВ НА СМІЛИВИХ ПЕРЕМОЖЦІВ

Наступного дня Жанна хотіла знову атакувати ворога, але було свято Вознесіння і благочестива рада падлюк-генералів боялася зневажити такий святковий день. Проте вона не боялася запламити його таємними нарадами, прихованими від Жанни. Обговорювали те, що тепер було єдино можливе: почати вдавану атаку проти головного бастіону на орлеанським березі, а коли англійці зосередять свої сили на його захист коштом значно важливіших фортець на тамтому боці — тоді перейти річку з великим військом і взяти їх, щоб оволодіти мостом і встановити зв'язок із Солонню, — себто із французьким тереном. Останню частину свого плану змовники постановили затаїти перед Жанною.

Але Жанна, застукавши їх зненацька, завчасу втрутилася до справи. Вона запитала їх, що думають робити? Вони відповіли, що хочуть наступного ранку вчинити напад на головний англійський бастіон, що на орлеанським боці... Далі доповідач якось затявся. Жанна ж сказала:

— Продовжуй!

— Та я вже все сказав...

— Думаєш, що я повірила тобі?! Адже це означало б, що ти з глузду з'їхав!

Потім Жанна звернулася до Дюнуа:

— Дюнуа, ти розумна людина, скажи мені — якщо взяти цей бастіон, то яка буде користь?

Дюнуа зам'явся й почав говорити щось недоречно. Жанна спинила його:

— Досить, ти вже відповів! — І звернулася до ради: — А коли Дюнуа не може пояснити, чому треба брати тільки оцей один бастион, то інші й поготів не зуміють. Скільки часу марнуєте на нікчемні пляни й балачки, які тільки шкодять справі! Ви щось приховуєте від мене, адже рада напевно має загальний плян. Дюнуа, — скажи коротко, що планує рада?

— Та те саме, що й спочатку, сім місяців тому: забрати з бастиону харчі, а потім засісти і виголюджувати англійців.

— Боже справедливий! Хіба вам мало тих сімох місяців, що хочете продовжити облогу ще на один рік? Годі вже марнувати час! Ми проженемо англійців за три дні!

Кілька голосів вигукнули:

— О, ваша світлосте, мусимо бути обережні!

— Бути обережним і вмирати з голоду? І це називаєте війною? Ось що скажу вам, коли самі не знаєте: вже все змінилося! Навіть найкраще місце для нашого нападу теж пересунулося — воно ось там, на тамтому березі! Треба захопити укріплення, з яких ворог панує над мостом. Англійці знають, коли ми не дурні й не боягузи, то спробуємо захопити їх. Вони вже радіють вашою побожністю, бо через неї ми втратили цілий день. Нині ввечорі англійці підкріплять мостові бастиони з цього боку, готуючись до завтрішнього бою. Ви цілком зайво втратили один день, що нам ускладнить справу, все ж ми перейдемо річку і візьмемо бастиони. Дюнуа, скажи мені правду — невже рада не знає, що ми не маємо іншого виходу?

Дюнуа признався, що справді рада вважає такий плян за найбільш побажаний, але разом із тим і нездійсненним. Намагаючись всіляко виправдати раду, він пояснив, що оскільки рада сподівається лише облогою знищити силу англійців, остільки ж вона боїться швидких дій Жанни. Він сказав:

— Річ у тому, що ми вважаємо вичікувальну тактику кращою, а ви бажаєте все брати наступом!

— Так, хочу! І так учиню! Ось мій наказ: завтра, вдосвіта, йдемо на фортеці південного берега.

— І будемо брати їх наступом?

— Так.

В той час, подзвонюючи зброєю, увійшов Ля Гір і, почувши останні слова, гукнув:

— Клянуся моєю булавою, ця музика добре впливає на моє серце: і голос правдивий, і слова прекрасні. Так, начальнику, будемо брати їх штурмом!

Він відсалютував широким жестом, а потім, підійшовши до Жанни, потиснув їй руку. Хтось із членів ради сказав:

— Виходить, ми повинні почати з бастіону Сент-Джон, а це дасть англійцям час...

Жанна перебила йому:

— Не турбуйся бастіоном Сент-Джоном. Коли підійдемо, то в англійців вистачить розуму, щоб відійти звідтіля до мостових укріплень! — І насмішливо додала: — Для цього вистачило б розуму навіть у воєнної ради.

Жанна пішла, а Ля Гір, звернувшись до ради, заявив:

— Вона — ще дитина і ви тільки бачите її молодий вік. Називайте її і дитиною, якщо так дуже хочете, але ясне одне: ця дитина розуміється на складній воєнній грі не гірше, ніж будь-хто з вас. Якщо хочете знати мою думку, — то дуже прошу, скажу вам, не загортаючи в папірці: вона наймудрішого з вас може добре навчити цієї гри, — клануся Богом!

Виявилось, що Жанна мала слухність: передбачливі англійці зрозуміли, що тактика французів ґрунтовно змінилася, що лявірувань і зволікань уже не буде і французи самі почнуть наступати, щоб не стати жертвою їхніх ударів. Тому вони, пристосувавшись до нової ситуації, укріпили свої позиції на південнім березі річки за рахунок північних бастіонів.

Місто почуло радісну вістку: знову, як у давнину, після страху і приниження, Франція буде наступати. Дотепер вона рятувала себе втечею від англійців, а ось стане лицем до ворога, щоб битися з ним. Запанувала безмежна радість. Із самого ранку міські стіни вкрилися масами людей, що хотіли побачити невидане явище: як французьке військо стане до англійців не спиною, а лицем. Можете уявити собі, яка буревійна радість охопила всіх, коли на чолі війська появилася Жанна із своїм прапором!

Ми переправлялися через річку. Війська було багато, а човнів мало, до того ж малих, тому переправа забрала нам багато часу. Противник не перешкоджав нам, коли ми обсаджували острів Сент-Ельян. Тут ми поставили через вузький пролив понтон на південний берег і продовжували похід у повнім ладі, без жодних перешкод з боку ворожого бастіону Сент-Джон. Англійці самі його зруйнували і відійшли до мостових укріплень, нижче течії, побачивши, що наші човни відплили від орлеанського берега: все складалося так, як передбачила Жанна, сперечаючись із воєнною радою.

Ми пішли вздовж берега і Жанна поставила свій прапор перед бастіоном Августинців — першим із міцних укріплень, які захищали міст. Сурми подали знак до наступу і ми двічі намагалися атакувати фортецю, але наші сили були ослабі, бо головні війська ще не прибули. Ми готувались до третього наступу, а за той час ворожа залага одержала поміч з бастіону Сент-Прів, яка об'єдналась із залогою Августинців. Тепер натиск ворожих військ став могутнім і наше мале

військо кинулось у безладну розтіч. Вороги перли за нами, рубали направо й наліво і посилали нам навздогін образливі вигуки.

Жанна всіма силами намагалася зупинити вояків, але вони вже попали в паніку — ними знову заволодів давній страх перед англійцями. Жанна закипіла гнівом, зупинилась, наказала сурмити до наступу, а потім, повернувшись лицем до війська, гукнула:

— Якщо серед вас є хоч дванадцять таких, що не бояться — мені вистачить! За мною!

Жанна рушила вперед проти ворога, а за нею — кілька десятків вояків, які на її поклик посмілівішали. Англійці, побачивши, що Жанна з горсткою вояків вирушила проти них, спинили наступ. Вони були такі заскочені й здивовані, що піддалися забобонному жахові: «Ну, хіба ж не відьма? Хіба ж не чортівський виродок?» — І вже цього роздумування вистачило, щоб вони завернули і почали втікати.

Натомість французькі вояки, почувши під час утечі звуки сурм — оглянулися... Побачивши Жанну, що з прапором віддалювалася від них у протилежному напрямі, почали завертати і приєднуватися до нас.

Почув голос сурм і Ля Гір. Він також поспішав із своїм загоном у наступ і дігнав нас саме тоді, коли ми знову поставили наш прапор перед bastіоном Августинців. Тепер наші сили змогутіли і хоч завдання було тяжке, ми виконали його ще перед вечером. Жанна не давала нам ні хвилини відпочинку. Разом з Ля Гіром почала штурмувати bastіон Августинців. А англійці билися, як... англійці, а це означає, що й пояснювати не треба! Ми багато разів кидались у наступ, у дим і полум'я. Серед рокоту гармат ми, нарешті, коли сонце заходило, взяли bastіон міцним ударом і застромили наш прапор на його стіні.

Так bastіон Августинців опинився у наших руках, але щоб опанувати й міст та звільнити Орлеан від облоги, — ще треба було здобути Турель. Перше завдання ми виконали успішно і Жанна вирішила виконати й друге. Ми мусіли переночувати тут зі зброєю в руках, щоб рано бути готовими до нових боїв. Жанна не хотіла допустити до грабунків і гульні, тому дала наказ спалити bastіон Августинців з усіма припасами, крім зброї і амуніції.

Після тяжких цілоденних боїв ми відчували велику втому, Жанна також потребувала відпочинку, але хотіла переночувати разом із військом перед Турельською фортецею, щоб рано почати наступ. Наші отамани довго сперечалися з нею, поки переконали її вернутися до Орлеану і відпочити перед вирішальним днем. Крім цього, Жанна була поранена в ногу і вони хотіли, щоб лікар оглянув її рану. Ми, себто Жаннине оточення, вернулися до Орлеану разом із нею.

Побачивши Жанну, мешканці Орлеану шаліли від радості. Привітали її дзвонами і радісними вигуками. Не бракувало й таких, що з радості впивалися і шаліли буревійним вибухом своїх почувань.

Розділ XXI

ЖАННА М'ЯКО ДОРІКАЄ СВОЇЙ ПОДРУЗІ

Щоб відпочити й позбутися звичайного натовпу відвідувачів, Жанна і Катерина пішли до їх спільного помешкання. Там вони повечеряли, а лікар перев'язав Жанні поранену ногу. Тоді Жанна, не зважаючи на перевтому і пораду Катерини відпочити, викликала мене. Сказала, що її турбує одна думка, тому мусить послати гінця з листом до старого о. Фронта в Домремі, щоб він прочитав його її матері. І Жанна почала диктувати.

Після нижніх привітальних слів до матері й цілої родини, вона за-явила: »Я пишу, мамо, тому, щоб тебе заздалегідь заспокоїти, щоб ти не тривожилася, коли почуєш про мою рану, щоб не вірила поголокам, що вона небезпечна«.

Жанна хотіла продовжувати, але Катерина спинила її:

— Жанно, таким попередженням ти тільки затривожиш маму, ви-кресли ці слова. Почекай день-два, а тоді напишеш, що була поранена в ногу, але рана вже зажила. Адже вона ж напевно загоїться. Не лякай мами, Жанно, послухай мене!

Замість відповіді, Жанна розсміялася безтурботним, невимушеним дзвінким сміхом, а тоді сказала:

— Ти про ногу? Хіба ж я писала б мамі про таку дрібницю?! Моє серденько, я навіть не думала про рану в нозі.

— Боже, ти маєш ще одну рану і приховуєш від нас? Хіба ж можна так?! — вигукнула Катерина. Вона встала і хотіла завернути лікаря, але Жанна схопила її за руку і примусила сісти.

— Не лякайся, — сказала, — я не маю жодної іншої рани. А мамі пишу про рану під час завтрішнього наступу.

Катерина здивувалась, безпорадно дивилась на Жанну й промовила:

— Не розумію тебе! Ти пишеш мамі про рану, якої ще не маєш і, може, не будеш мати.

— Вона буде!

Для Катерини Жаннина мова була такою дивною і незрозумілою, що вона зовсім розгубилась і почала безладно говорити:

— Буде... Жанно, це дуже страшне слово. Я не розумію, чому так кажеш? О, Жанно, це страшне передчуття! Воно може тебе позбавити мужності! Відганяй його геть! Воно не дасть тобі спокійно спати. Навіщо піддаватись такому передчуттю? Сподіваймось...

— Це ж не передчуття, я напевно знаю, що так станеться, то чому маю турбуватися? Нас, звичайно, турбує невідомість.

— Жанно, ти напевно знаєш, що завтра будеш ранена?

— Знаю. Так сказали мені мої Голоси.

— Ну, якщо напевно знаєш... — заспокоювалась Катерина, — то пиши... Але, чи ти певна, що саме так тобі говорили твої Голоси?

— Навіть не сумніваюся!

— О, це жакхливе! І давно знаєш?

— Вже кілька тижнів. — І Жанна звернулася до мене: — Ти, Люї, мабуть, пам'ятаєш, коли це було?

— Ваша світлосте, перший раз ви сказали про це королеві в Шіноні, — відповів я, — Отже, сім тижнів тому. А потім ви знову згадали двадцятого і двадцять другого квітня, себто — два тижні тому, як видно з моїх записок.

Очевидно, Катерина дивувалася, але я вже давно перестав дивуватися: до всього можна звикнути.

— Чи мусить це статися завтра, саме завтра? — запитала Катерина. — Ти певна, що твої Голоси мали на увазі завітнішній день? А, може, ти помилилася?

— Ні, — відповіла Жанна, — я не помилилася, буду ранена сьомого травня, а не котрогось іншого дня.

— Якщо так, то ти й кроку не зробиш, будеш дома, аж промине цей страшний день! Навіть не думай! Жанно, ти нікуди не підеш?! Побіж, що завтра цілий день будеш з нами.

Жанна усміхнулася:

— Мила подруго, мені присуджено бути раненою саме завтра. Якщо не в бою, то і тут рана знайде мене. Мій обов'язок наказує мені завтра бути в битві. Мушу виконати його, хоч би там мене чекала і смерть. Чи ж можу злякатися якоїсь рани? Ні, так не годиться!

— Отже, ти вирішила невідклично йти у бій?

— Невідклично, бо тільки так можу служити Франції: надхнути її воєнків до бою і перемоги. — Жанна задумалася, а потім додала: — Але, подумаймо розсудливо. Ти така ласкава до мене, що й мені хочеться зробити тобі щось приємне. Скажи, ти любиш Францію?

Я мимохіть запитав сам себе: »До чого Жанна прямує?« Але, покищо, відповіді не знайшов, а Катерина ображено відповіла:

— Ох, чим я заслужила собі на таке запитання?

— Отже, любиш! Я навіть не сумнівалася. Не ображайся, скажи ще одне: ти брехала будь-коли?

— Навмисне — ніколи, а випадково, коли мова про дрібниці — траплялося.

— Так, ти любиш Францію і нездібна брехати. А це означає, що можу тобі звиритися і ти вирішуй, чи завтра я повинна йти у бій.

— О, Жанно! Дякую тобі з цілого серця! Яка ти добра, що готова послухати мене! Тоді завтра ти не підеш, залишишся з нами!

Вона радісно обняла Жанну й засипала її поцілунками. Мені аж заздрісно стало: якби хоч один Катеринин поцілунок дістався мені — я почував би себе найбільшим багатцем. А Жанна сказала:

— Отже, треба повідомити мій штаб, що я завтра не прибуду.

— О, з радістю! Я повідомлю! — вигукнула Катерина.

— Дякую тобі. Але лист мусить мати відповідну форму. Я подиктую, а ти напиши.

— Очевидно, ти краще від мене знаєш, як треба писати такі листи, мені ж ще ніколи не доводилося...

— Тоді пиши так: Начальникові Штабу. Прошу довести до відома королівським військам, у залогах і в полі, що верховний отаман французьких збройних сил завтра не підє воювати з англійцями, бо боїться бути раненим. Підпиши: Жанна д'Арк. А писала Катерина Буше, яка любить Францію.

Катерина зацікавилася, запанувала така мовчанка, коли співбесідники не можуть глянути один одному в очі. Я так і зробив, а з обличчя Жанни визирала приємна усмішка. Натомість у Катерини горіли щоки, тремтіли вуста, а в очах було повно сліз... Нарешті, вона промовила:

— Ох, як мені соромно! Ти така шляхетна, мужня й мудра, а я така нікчемна, така підла й дурна! — І Катерина не витримала, розплакалася. Мені хотілося обняти її і потішити, але це вчинила Жанна — ласкаво й ніжно. Може і я потрапив би так, але боявся, що вийде по-дурному на смуток нам усім. Тому стримався, думаю, що вчинив добре, хоч пізніше не раз мене мучили сумніви: чи не прогайнував я нагоди, яка могла змінити ціле моє життя на щасливіше й гарніше? Жаль мене огортає, коли пригадую той випадок, цю змарновану нагоду. Та краще й не згадувати, бо на серці боляче стає.

Дуже добре й корисно хоч трохи посміятися! Сміх відсвіжує, зберігає у нас людяність і не дає скиснути. Маленька пастка, поставлена Катерині, була найкращим засобом показати їй, що вона вимагає від Жанни неможливого. Як тільки Катерина отямилась і отерла сльози, вона сама розсміялась, уявивши собі, як англійці раділи б, довідавшись, що французький головний отаман відмовився йти у бій, бо боявся поранення.

Ми закінчили листа до Жанниної матері, не викресливши, очевидно, тих рядків, де Жанна говорила про свою рану. Вона була в найкращому настрою, але коли почала передавати привіт своїм друзям — дуже зворушилася, бо пригадала собі наше село, Чародійний бук, долину в квітах, отари овець і всю мирну, скромну красу нашої батьківщини. Згадавши рідні ймення, її вуста затремтіли, а коли прийшла черга до Ометти і маленької Менжетти — її голос увірвався і вона не могла закінчити. Замовкла, а згодом додала:

— Напиши їм про мою любов — гарячу й глибоку, від самого серця. Я ніколи не побачу вже рідної хати!

Прийшов Жаннин духовник о. Паскерель із славним лицарем сьєр де Ре, який мав доручення від ради. Рада вирішила, що вже досить досягнуто, що найкраще і найдоцільніше задоволитися тим, що Господь послав. Місто забезпечило себе провіантом і може витримати навіть довгу облогу, тому найрозумніше забрати військо з того берега і відновити оборонну війну. Так постановила рада.

— Ех, які ж ви боягузи! — промовила Жанна. — Ось чому мені так запіпаділиво радили відпочити! Щоб відтягнути мене від війська! Я

зараз дам відповідь, але не раді, бо що можна відповісти переодягненим покоївкам? Моя відповідь тільки для Дюнуа і Ля Гіра. Передай їм, що військо залишиться на місці, а якщо не послухають — будуть відповідати! Передай, що завтра рано ми знову підемо в наступ. А тепер, добрий лицарю, можеш іти.

Духовникові Жанна сказала:

— Встань завтра вчасніше і не відходь від мене цілий день. Мене чекає багато праці, крім цього — буду ранена, ось тут, між шиєю і плечем.

Розділ XXII

ДОЛЯ ФРАНЦІЇ ВИРІШУЄТЬСЯ

Ми прокинулися вдосвіта і після Служби Божої готувалися у дорогу. Зустріли Буше, господаря дому, і він бідкався, що Жанна йде у бій нічого не ївши, просив, щоб вона поснідала. Але Жанна не мала ні часу, ні терпцю — хотіла якнайшвидше заатакувати останній ворожий бастион, що перешкоджав зробити перший крок до звільнення Франції. А Буше далі намагався переконати Жанну:

— Погляньте, — казав він, — ми, бідні обложені, на протязі багатьох місяців уже й були забули, як смакує риба, а тепер, завдяки вам, маємо її знову. Подивіться: ось чудовий щупачок на снідання! Невже, відмовитеся покуштувати його?

Жанна відповіла:

— О, так — риби у вас буде досить. А коли виконаємо ще й нинішнє завдання, то цілий берег стане ваш.

— Ваша світлість здійснить ще багато славних діл — я знаю це, але ми не вимагаємо аж так багато навіть від вас. Що можна вчинити за місяць, то навіщо спішити за один день? О, дуже прошу вас, залишіть поснідати! Є приказка: хто хоче за один день двічі перейти річку, той мусить попоїсти риби, щоб переправа була щасливою.

— Ця приказка не для мене: сьогодні переправлюся через річку тільки один раз, — сказала Жанна.

— Чому? Хіба не вернетесь до нас?

— Вернуся, але не в човні.

— А як?

— По мості.

— Ну, ні! По мості, жартуєте! Ваша світлосте, погляньте, яка чудова рибка!

— Залишіть мені шматочок риби на вечерю. Або залишіть два — привезу з собою ще когось із англійців.

— Що ж з вами робити? Нехай буде по-вашому, але, хто йде на працю натщесерце, той раніше мусить кінчити. Коли думаєте вернутися?

— Як звільню Орлеан від облоги. Вперед!

Ми поїхали. На вулицях товпилися міщани і вояки. Ніхто не всміхався, здавалося, що на місто насунуло нове нещастя, що знищило всю радість і надію.

Ми дивувалися, чому в усіх такий сумний настрій, але як тільки появилася Діва — всі ожили й почулися запитання:

— Куди вона їде?

Жанна гукнула:

— Куди ж, на вашу думку? Аджеж брати штурмом Турель!

Годі навіть описати, як тих кілька слів раптово змінили настрої міщан і вояків, яке надхнення вони викликали — аж до божевілля! Громове »Слава!« понеслось усіма вулицями, сум перетворився на буревійну радість! Вояки зараз же відокремилися від натовпу і пішли під наш прапор. Багато міщан побігло за своїми піками і галябардами й також приєдналися до нас. Так наш відділ раптово збільшився, ми їхали ніби в хмарі шуму, що клекотів з усіх боків, навіть із вікон обабіч вулиці.

Виявилось, що міська рада наказала замкнути Бургундську браму і поставила біля неї сильний загін на чолі із старим вояком Раулем Гокуром. Він дістав наказ не випускати Жанни з міста, щоб не їхала атакувати Турель. Такий безсоромний наказ викликав у місті сум і відчай, але тепер усі знову ожили, бо вірили, що Діва розправиться з радою — і не помилилися.

Приїхавши до брами, Жанна сказала де Гокурові відчинити і пропустити її вояків. Де Гокур відповів, що не може, не має права, такий, мовляв, наказ ради.

Жанна відповіла:

— Я виконую накази тільки короля і якщо маєш наказ від нього — покажи.

— Наказу від короля у мене нема, ваша світлосте.

— Тоді пропусти нас, бо інакше — береш на себе відповідальність. Де Гокур почав щось тлумачити. Він, як і вся братія, завжди був готовий до суперечок. Та Жанна навіть не слухала і припинила його суперечку коротким наказом своїм воякам:

— Уперед!

Ми налетіли на браму і за мить усунули її сторожів. Здивування де Гокура було безмежне: він не привик до такої безцеремонності. Потім оповідав, що йому перебито на півслові, саме тоді, як він був готовий довести Жанні, що не може її пропустити, і то так переконливо, що вона й не знала б, що йому відповісти.

— Все ж Жанна, як бачимо, відповіла! — засміявся його співбесідник.

Ми виїхали з брами з великою пишністю і ще з більшим криком та сміхом. Незабаром наш відділ перейшов річку й наближався до Турелю.

Але, щоб заатакувати Турельську фортецю, ми мусіли насамперед захопити її підпорну стіну або, інакше кажучи — больверк. Між ним і

фортецею був місток, що підносився і опускався, а під ним пливла бистра глибока вода одного з розгалужень Луари. Больверк був дуже укріплений, тому Дюнуа не мав певности, чи зможемо його здобути. Але Жанна не сумнівалася, вона казала бити по ньому з гармат, а в полудне дала наказ штурмувати і сама очолила наш відділ.

Ми кинулися в рів і опинились у димі, між градом куль. Жанна голосними окликами підбадьорювала вояків і почала лізти по драбині на мур. І ось тоді сповнилося заповіджене нею нещастя: залізна стріла з арбалету, пробивши риштунок, вдарила її у шийну основу. Відчувши гострий біль і побачивши, що з рани бризнула кров, бідненька небога перелякалася, сіла і гірко заплакала.

Англіїці ж, побачивши це, радісно закричали і лавою посунули із стін, щоб захопити Жанну в полон. Так на протязі кількох хвилин вирішувалася доля Франції. Тепер французи і англійці розпачливо билися за Жанну, що втілювала в собі Францію. Вона була Францією і для французів, і для англійців. Вони знали, що той, хто її захопить — захопить і Францію, і то назавжди. Тому на цьому шматочку землі впродовж десятих хвилин навіки вирішувалася, і вирішилася, доля Франції.

Якщо б англійці були захопили Жанну в полон, Карло VII-ий був би втік із Франції. Сама ж Франція, що вже вважалася за англійську власність, залишилася б англійською провінцією аж до Страшного Суду, згідно з договором у Труа. Отже, тут поставлено на карту народ і королівство, їхня доля вирішувалася на протязі кількох хвилин, таких важливих для Франції, яких ще ніколи не показували стрілки годинника. Якщо вам доведеться читати в історичних хроніках про вирішальні години, дні чи тижні, коли доля будь-якої країни лежала на терезах, завжди згадуйте тих десять хвилин, коли Франція — Жанна д'Арк — спливала кров'ю у рові, а дві нації билися за неї.

Не забудемо і Карлика. Він стояв над Жанною і бився за шістьох. В обидвох руках тримав сокиру і за кожним ударом промовляв: »За Францію!« Шоломи на ворожих головах розліталися, як шкаралупа розбитого яйця, а власники шоломів мали науку, що з французами тепер жартувати не можна. Перед Карликом уже була стіна мертвих тіл у залізних риштунках і вона стала для нього прикриттям. Нарешті, коли перемога була наша, ми кільцем оточили Карлика, а він узяв ранену Жанну, легенько, як дитинку, і виніс із бою. За ним пішло й багато стривожених воїнів, бо Жанна вся була в крові, у своїй і ворожій. Вояки, що захищали Жанну, падали біля неї і заливали її потоками своєї крові.

Залізна стріла все ще стирчала в Жанниній рані; кажуть, що вона вийшла назовні під лопаткою. Може й так, але я не міг дивитися, тому не знаю. Коли стрілу витягнули, бідна Жанна з болю знову заплакала. Інші кажуть, що вона сама її витягнула, бо ніхто не міг відважи-

тися завдати їй такого болю. Знаю тільки те, що на рану поклали олив'яний плястер.

Жанна пролежала кілька годин на траві, вона ослабла й дуже страждала, все ж вимагала, щоб битва продовжувалася. Але користи з бою було мало, бо французи тільки тоді героїчно билися, коли Жанна була з ними. Ось хоч би Паладин: він, як мені здається, боявся навіть власної тіні, особливо увечорі, коли вона видовжувалася. Проте біля Жанни не боявся нічого. Кажу щиро правду!

Наближалася ніч, Дюнуа вирішив відступати. Жанна, почувши звуки сурм, закричала:

— Невже, сурмлять до відвороту?

Вона цілком забула про свою рану і післала начальному гармашеві інший наказ: приготуватись до п'ятиразового випалу. Це був умовлений знак для війська на орлеанським березі під командою Ля Гіра. Він не був з нами, хоч деякі історики твердять протилежне. Жанна мала подати для нього домовлений знак тоді, коли переконається, що больверк у наших руках. Ля Гір мав перейти міст і почати наступ на Турельську фортецю.

Жанна, оточена своїм штабом, сіла на коня. Коли вояки побачили її, радісно закричали, виявляючи готовість іти в наступ на больверк. Жанна наблизилася просто до того рову, де була ранена, і там, під градом стрілів із луків та арбалетів, наказала Паладинові розпростерти прапор і сказати їй, коли прапор, під подувом вітру, доторкнеться фортечного муру. Незабаром Паладин сказав:

— Доторкнувся!

Жанна звернулася до вояків:

— Фортеця ваша, заходьте! Сурмачі, сурміть атаку! Нумо, всі дружно вперед!

Ось так ми рушили в наступ. Неповторне видовище. Вояки хвилею посунули драбинами на стіни і здобули фортецю! Можна прожити тисячу років і не бачити такого! Ми зударились із ворогом і билися з ним, немов дикі звірі, бо англійці не здавалися. Щоб переконати англійця здатися в полон, то насамперед треба вбити його, хоч він ще й тоді сумнівається. Така, принаймні, була опінія про англійців.

Битва так захопила нас, що ми й не чули п'яťох гарматних пострілів, що були гаслом для Ля Гіра починати наступ.

За той час, як ми билися з ворогом перед малою фортецею, наші резерви під проводом Ля Гіра, що були на орлеанським березі, перейшли через міст і заатакували Турель з другого боку. До під'ємного мосту, що з'єднував Турельську фортецю з больверком, підплив наш брандер, щоб підпалити його. І коли, нарешті, англійці почали відступати з больверку — вони хотіли перейти мостом і з'єднатися із своїми в Турелі. Але охоплені вогнем дошки проломилися під ними і вони всі впали до річки у своїх тяжких риштунках. Сумно було дивитися, як ті хоробрі вояки гинули такою жалісною смертю.

— Господи, змилуйся над ними! — промовила Жанна, побачивши це страшне видовище, і заплакала. І її слова, і її плач були цілком щирі, хоч один із тих англійських лицарів перед трьома днями образив її грубіянською відповіддю, коли вона пропонувала англійцям здатися в полон. А був це відважний лицар Вільям Глясдейль. Тепер, у сталевім риштунку від голови до ніг, він, як камінь, пішов на дно ріки.

Ми на швидку руч відбудували міст і рушили на останню англійську фортецю, яка відділяла Орлеан від французьких збройних сил і від припасів. І ось ще сонце не зайшло, як Жанна завершила свій пропам'ятний чин: її прапор повівав над Турелем, вона виконала свою обіцянку — визволила Орлеан.

Семимісячна облога Орлеану закінчилася, сталося те, що видавалося неможливим навіть найкращим французьким воякам. Не зважаючи на всі перешкоди, що їх чинили Жанні королівські міністри і воєнні ради, неписьменна сімнадцятирічна сільська дівчина здійснила своє велике завдання, і то тільки за чотири дні!

Деколи трапляється, що й добрі вістки летять на крилах, не тільки погані. Коли ми готувалися вернутися до міста через міст, то вже цілий Орлеан був святково освітлений, аж небо над ним від радощів почервоніло. Рокотання гармат і гомін дзвонів тим разом перевищили весь гамір, що його будь-коли чув Орлеан.

А коли ми вернулися до Орлеану, то почалося щось нечуване. Натовпи народу, крізь які треба було пробиватися, проливали стільки сліз, що від них міг би піднятися і рівень води в ріці. Заплакані обличчя людей освітлювали торжественні вогні. Якби Жаннині ноги не були в сталевім риштунку, то люди напевне засмоктали б їх своїми цілунками.

— Слава! Слава Орлеанській Діві! Слава нашій Діві! — лунали безперестанні оклики.

Ні одна дівчинка в світі не досягла такої слави, як ось Жанна цього дня. Проте від солодкої музики похвал у неї не закрутилася голова і вона не спочила на лаврах. Таке могло статися з іншою дівчинкою, але не з нею. Її серце було найвеличавіше, а одночасно і найпростіше. Жанна, поклавшись відпочивати, зараз же заснула, як перевтомлена дитина. А коли люди довідалися, що вона ранена і потребує спокою, заборонили в тій частині міста будь-який рух і цілу ніч перестояли на варті, кажучи: »Вона принесла нам мир і спокій — нехай і сама спокійно спить!»

Усі знали, що на другий день у цій околиці не залишиться ні одного англійця. Всі говорили, що ні вони, ні їхні нащадки ніколи не забудуть Жанни д'Арк і завжди будуть шанувати цей пропам'ятний день. І так уже понад шістдесят років, і так буде вічно. Орлеан ніколи не забуде восьмого травня і завжди буде його відзначати, бо це день Жанни д'Арк — день священний.

Розділ XXIII

ЖАННА ДАЄ НАДХНЕННЯ НІКЧЕМНОМУ КОРОЛЕВІ

Як тільки почало смеркатися, Тальбот із своїм англійським військом вийшов із bastionів, і то так поспішно, що навіть нічого не спалив, не зруйнував і не пограбував. Англійці залишили у фортецях увесь провіант і амуніцію, що були заготовлені для довгої облоги. Людам не хотілося вірити, що сталася така велика подія, що вони знову вільні, можуть входити й виходити крізь любую браму і ніхто їх не зупинить, не зачепить; що Тальбот, ім'я якого викликало жах і паніку між французькими вояками, відступає переможений якоюсь дівчинкою.

Народ висипався з домів, як бджоли з вуликів. З усіх міських брам посунули юрби і почали скупчуватися довкола залишених англійцями bastionів. Люди збирались, як мурашня, зчиняли великий гармидер, розтягали гармати і амуніцію. Невдовзі вони перетворили всі дванадцять укріплень на величезні вогнища, подібні до вулканів, над якими клубочились стовпи густого диму і сягали, як здавалося, аж до самого неба.

Діти ж виявляли свою втіху інакше. Семимісячна облога міста була для них дуже довга. Вони вже й забули, як виглядають луки і поля, тому оксамитна зелень заміських просторів видавалася їм просто раєм. Не вірили своїм очам, що тепер можуть бігати, стрибати й бавитися на розкішних луках. Ось так бігали обабіч річки і вертались додому аж коли стемніло — втомлені, з квітами в руках, почервонілі від свіжого сільського повітря і швидкого руху.

Спаливши фортеці, міщани — наслідуючи Жанну — відвідали всі церкви і дякували Богові за звільнення міста. Увечорі влаштували свято на Жаннину честь та всіх її військових отаманів. Освітлили різнобарвними вогнями вулиці й віддалися радощам.

Вдосвіта, коли місто трохи втихомирилося, ми вже були на конях і поспішали до Туру з доповіддю королеві.

За весь час нашої подорожі до Жанни всюди горнувся вдячний народ. Люди оточували її, намагались бодай діткнутися до її ніг, до коня, до ристунку, а деякі навіть клякали на дорозі й цілували сліди копит її коня.

Уся країна прославляла Жанну. Високі церковні достойники написали до короля хвалу Діві, порівнявши її до святих подвижників і біблійних героїчних жінок. Вони попередили короля, щоб не дозволив «аби безвірство, невдячність чи якась інша несправедливість» перешкодили сприйняти в її особі послану поміч із неба. Дехто може сказати, що тут автори листа відзначались навіть пророчими здібностями. Можливо, що й так, але, на мою думку, вони просто дуже добре знали зрадливість і нікчемність короля.

Король також приїхав до Туру, щоб зустрітися з Жанною. Це нікчемне створіння ще й сьогодні називає себе Переможним Карлом: — і то за перемоги, що здобуті чужими руками. Але тоді ми називали його між собою інакше, що значно краще пасувало йому, а саме — Карлом Підлим.

Коли ми стали перед ним, він сидів на троні, оточений компанією своїх вистроєних придворних. Був подібний до роздвоєної моркви, так бо тісно прилягав до нього одяг нижче пояса. На його ногах були черевики з довгими м'якими носками, такими довгими, може й на цілий лікоть, що треба було прив'язувати їх до колін, щоб не спіткнулись. Мав на собі керую з червоного оксамиту, що сягала ледве до ліктів, а на голові — високу споруду з повсті, яка своєю формою нагадувала наперсток. На цьому «наперстку» була прикріплена стрічка, вицяцькована дорогим камінням, і перо, що стирчало немов з каламаря. З-під капелюха опускалось униз шорстке волосся, закручене ззовні, тому його голова, разом із капелюхом, нагадувала ракету для гри у волян. Цілий одяг короля був із дорогих тканин яскравих кольорів. На колінах він тримав маленьку левретку, що гарчала і вишкірляла зуби, коли помічала якийсь небезпечний для неї рух. Королівські любимці були одягнені майже так само. Я пригадав собі, як Жанна назвала воєнну раду в Орлеані «переодягненими покоївками», і подумав: «Ось також переодягнені покоївки, вони витрачають усі засоби на всілякі дурниці, але нічого не дадуть, якщо гріш потрібний на якусь поважну справу».

Жанна стала на коліна перед його королівською величністю і тією собачкою, що він тримав її у себе на колінах. Мені було боляче дивитись на це. Що вчинила ця людина, що сидить на троні, для своєї країни або для будь-кого іншого? За що Жанна або хтось інший має схилити голову перед нею? Адже Жанна щойно здійснила такий героїчний учинок, якого у Франції не бачили вже п'ятдесят років; вона ж пролила свою кров за батьківщину і саме їй належалося помінятися місцем з королем.

Все ж, щоб бути справедливим, треба визнати, що Карло повадився з Жанною переважно добре, а тим разом навіть краще, ніж звичайно. Він передав песика одному з придворних, скинув капелюха з голови, саме так, як перед королевою. Потім встав із трону, підніс Жанну і гаряче вітав її, дякуючи за героїську службу.

Моє упередження до короля виникло пізніше, і якби він був залишився таким, як був того дня, то його взагалі не було б.

Король звернувся до Жанни:

— Не схилийте колін, мій непорівняльний отамане! Ви досягнули королівську перемогу, тому вам належиться і королівська честь. — Побачивши її блідість, додав: — І ви не повинні стояти, ви пролили кров за Францію, ваша рана ще не загоїлася. Ідіть сюди! — Він підвів її до крісла і сів поряд із нею. — А тепер говоріть зі мною цілком одверто,

як із своїм великим боржником, що готовий визнати свій борг у присутності цілого двору. Чого просите в нагороду? Скажіть!

Мені стало соромно за нього. Все ж я не мав слушности, бо ж король не міг на протязі кількох тижнів пізнати цю подиву гідну дитину. Адже навіть ми, що знали її ціле життя, щодня довідувалися про все нові її духові якості, про існування яких раніше навіть не підозрівали. Але така вже наша вдача: якщо знаємо щось, з погордою ставимось до тих, які цього не знають. Мені було соромно і за всіх тих придворних, що заздрісно облизувалися, побачивши, якою честю обдаровують Жанну. Вони також не знали її краще, ніж сам король. Обличчя Жанни покритися червінем сорому на саму думку, що їй пропонують платню за службу батьківщині. Вона, похиливши голову, пробувала сховати лице, як це роблять всі дівчатка, коли червоніють. Не знаю чому, але так завжди буває, і що більше вони червоніють, то більше збиваються з пантелику і не можуть витримати на собі чиегось погляду. А король сам пошував справу, бо привернув увагу всіх до Жанни, що дуже неприємне для дівчинки, коли вона червоніє. Зокрема тоді, коли довкола є багато сторонніх людей. У таких випадках дівчина може навіть розплакатися, особливо така юначка, як Жанна. Один лише Бог знає, від чого це походить. Коли ж мова про мене, то мені почервоніти — однаково що й пчихнути, а може й простіше.

Побачивши, що Жанна почервоніла, король ще й пожартував собі, а тоді вся кров приплила до її обличчя і воно запалало вогнем. Йому стало жаль Жанни, він намагався розвіяти її розгублення і сказав, що така краска їй дуже до лиця, хоч червоніти, мовляв, немає причини. Тепер уже всі, навіть собачка, звернули на неї свої погляди, а Жаннине лице з червоного перемінилося на синьо-червоне і з її очей, як я й чекав, полилися сльози. Огірчений король зрозумів, що найкраще вчинить, коли змінить тему розмови: тож заговорив про те, як славно Жанна здобула Турель. Коли ж Жанна почала заспокоюватися, він знову запитав її, якої нагороди вона бажає. Всі присутні насторожили слух, чекали, чого вона попросить. Але Жаннина відповідь викликала велике здивування, на їхніх обличчях було видно, що вони чекали чогось іншого.

— О, милостивий дофіне, я маю до вас лише одне прохання. Якщо...

— Не бійся, дитя моє, говори!

— Не зволікайте ні одного дня. Мое військо могутнє, відважне, горить бажанням закінчити своє діло. Їдьте зі мною до Реймсу, щоб там коронуватися.

Малодушний король у своїм мотильовім одязі аж з'їжився:

— До Реймсу? Мій милий отамане, це ж неможливе! Там скупчені англійські сили!

Чи справді король був оточений французами? — Таке питання цілком доречне, бо на мужні слова дівчинки ні одне обличчя не проясніло, навпаки — всі з явним задоволенням прийняли королівське запереч-

чення. Іти воювати, замість розніжуватися у шовках? Такого бажання не мав жоден із метеликів. Вони вгощали одні одних цукерками з оздоблених дорогим камінням коробок і пошепки схвалювали обережність головного метелика. А Жанна говорила далі:

— Благаю вас не прогайнувати такої найкращої нагоди! Тепер нам усе сприяє! Наше військо надхнене перемогою, англійці ж сумні, бо зазнали поразки. Якщо прогайнуємо нагоду, становище зміниться. Вояки побачать, що ми не маємо відваги завершити нашої перемоги, вони здивуються, а потім почнуть сумніватися і, нарешті, втратять свій бойовий дух; англійці ж теж здивуються і наберуться відваги. Саме тепер для нас найкращий час! Молю вас — їймо!

Король похитав головою, а Ля Тремуйль, до якого він звернувся за порадою, охоче підтвердив:

— Пане наш, це було б нерозумно. Прошу подумати про англійські укріплення на Луарі та про ті, що між нами і Реймсом.

Він хотів продовжувати, але Жанна перебила йому й запитала:

— Якщо чекати далі, то англійці ще більше закріпляться, хіба ж тоді буде краща нагода для нас?

— Розуміється, ні, — відповів Ля Тремуйль.

— Тоді скажи, що пропонуєш? Що, на твою думку, треба робити?

— Я думаю, треба чекати.

— Чекати? Чого?

Міністер збентежився, він не міг дати будь-якого переконливого пояснення. Крім цього, не привик, щоб такі питання ставили йому в присутності зібраних дворян, тому подразнено заявив:

— Державні справи не годиться обмірковувати на таких багатолюдних зборах.

Жанна відповіла коротко:

— Прошу пробачення. Я помилилася, не знала, що ти завідуєш державними справами.

Міністер високо підніс брови і з насмішкуватим здивуванням саркастично запитав:

— Я перший міністер короля, а ти не знаєш, що я керую державними справами? Звідки в тебе таке враження, дозволь запитати?

Жанна відповіла спокійно:

— Бо держави нема.

— Як то нема?

— Ні, месире, нема французької держави, а це означає, що не треба й міністра. Із французької держави залишилися тільки кілька гектарів землі, тож вистачить і гуменний із помічником. А такі справи не державні, таке звучне слово тут не підходить.

Король не почервонів, навпаки — весело, безтурботно розсміявся, а за ним розсміявся й цілий двір, але безголосо й обережно. Ля Тремуйль розсердився і вже відкрив уста, щоб заперечити, але король зупинив його рухом руки, сказавши:

— Я беру її під свою королівську охорону. Вона сказала неприкрашену правду, яку мені рідко доводиться чути! Скільки б не було позолоти на мені та довкола мене, я, однак, тільки керівник якимись мізерними гектарами, а ти — мій підручний. — Король знову весело розсміявся і звернувся до Жанни: — Ти правдивий і вірний мій отаман! Вимагай же від мене нагороду! Якщо хочеш, піднесу тебе до стану шляхетства, якщо бажаєш, нехай у твоїм гербі будуть французькі лілеї і корона, а рядом з ними твій непереможний меч. Тобі досить сказати лише слово!

По залі пронісся задрісний шепіт здивованих придворних, але Жанна, заперечивши головою, відповіла:

— Милостивий дофіне, мені нічого не треба. Для мене найбільша нагорода — це працювати для Франції, віддати себе цілу батьківщині, чого ж мені більше бажати? Вчиніть мені тільки одну ласку, яка для мене найвартісніша з усіх нагород: благаю вас, дофіне, їдьте зі мною до Реймсу коронуватися. Дозвольте впасти до ваших ніг і просити тільки цього.

Король узяв її за руку і не дозволив Жанні впасти на коліна. Щось дійсно правдиво-мужнє прозвучало в його голосі. Блиснувши очима, він промовив:

— Не треба. Ти перемогла, — нехай буде по...

Але в цей мент він побачив застережливий знак міністра і додав на задоволення цілого двору:

— Ми подумаємо. Подумаємо, обміркуємо. Досить тобі цього, невгамовна воячко?!

Коли король був почав говорити, обличчя Жанни радісно проясніло, а коли ж закінчив — радість погасла, її очі налилися слізьми. Вона промовила з якимсь страхом:

— Молю вас, дозвольте мені виконати моє завдання: — аджеж мені так мало часу залишилося!

— Мало часу? — здивувався король.

— Тільки рік. Мене вистачить ще тільки на один рік.

— Але, але, дитино! У твоїм, хоч і маленькім, проте міцнім тілі вистачить життя ще на п'ятдесят років.

— Ви помиляєтеся. Через рік, тільки через рік, прийде кінець. Час утікає, а ще треба стільки зробити! О, дозвольте мені діяти — і то якнайшвидше! Для Франції — це питання життя і смерті!

Її пристрасна мова схвилювала навіть тих галапасів. Король споважнів, було видно, що Жаннині слова глибоко вплинули на нього. Його очі раптом загорілися. Він устав, витягнув меч, підніс його, а потім опустив на рам'я Жанни, промовляючи:

— Яка ти правдива й проста, яка велична й шляхетна! Дарую тобі шляхетське звання, яке тобі належить повним правом. Завдяки тобі дарую його також усій твоїй родині та цілому її законному потомству, і не лише по чоловічій, а й по жіночій лінії. Що більше: щоб відрізнити твій рід і відзначити його понад усі інші роди, дарую йому привілей,

якого ще ніхто не одержав у моїй країні: жінки в твоїм роді будуть мати право передавати шляхетство своїм чоловікам, навіть із простого роду.

Під час королівського вияву цієї небувалої ласки на обличчях присутніх відбилися заздрість і здивування. Король зробив павзу, подивився довкола із явним задоволенням, а тоді закінчив:

— Устань, Жанно д'Арк, від нині ти — дю Ліс. Це моя вдячність за потужний удар, що ти завдала його ворогові, захищаючи наші лілеї. Нехай вони назавжди з'єднаються у твоїм гербі з нашою королівською короною і твоїм перемогоносним мечем, як знак твого благородного звання.

Пані дю Ліс встала, а роззолочені любимці фортуни кинулись поздоровляти її із вступом до їх священних рядів, вони поспішно величали її згідно з новим титулом. Але Жанна, злякавшись, сказала, що всі ті почесті не пасують до її простого походження, тому просить і далі називати її лише Жанною д'Арк.

І чи могло бути щось вище й славніше від самого ймення — Жанна д'Арк?! Адже пані дю Ліс — мілке, дрібне, штучне й короткочасне ймення! А Жанна д'Арк? Адже на самий звук цього ймення дужче й швидше бились серця у грудях французів!

Розділ XXIV

ШЛЯХЕТСЬКА ПОЗОЛОТА

Із гіркотою можна було спостерігати, скільки шуму викликала в місті та в цілій країні вістка про те, що Жанна д'Арк одержала шляхетство! Здивуванню й очаруванню не було меж. Як витріщали на неї очі, як їй заздрили, — ви не можете собі уявити! Виглядало, що на її долю випало велике щастя, але ми думали інакше, бо вважали, що ніхто із смертних людей не може додати щось до слави Жанни д'Арк. Вона була для нас сонцем, що сяяло в небесах, а її шляхетське звання — свічкою, яку поставили поруч сонця. Нам здавалося, що свічка блідне у сяйві самої Жанни. Зрештою, і сама Жанна сприйняла своє шляхетство цілком байдуже.

Проте Жаннині брати раділи своїм новим званням і гордилися ним. Бачивши це, Жанна також була задоволена радістю своїх братів. Хитрість допомогла: король переміг Жаннин спротив тим, що заграв на її любові до родичів.

Жан і П'єр, Жаннині брати, негайно почали пишатися своїм гербом. З ними шукали знайомства всі — знатні та прості люди. Для Палядина, Жанниного прапороносця, це також була велика несподіванка. Він з певною дозою гіркоти завважив, що вони немов трохи подуріли від радості, готові навіть не спати, бо під час сну втрачають свідомість і задоволення із свого шляхетства, а наприкінці додав:

— На військових парадах і на всіх офіційних церемоніях вони не можуть бути попереду мене, бо я прапороносець. Але в товаристві всюди будуть перші, зараз же за тобою, за лицарями та Ноелем, а мені ж доведеться йти позаду них. Правда? — звернувся він до мене.

— Так, мабуть правда!

— Саме цього я і боявся, — зідхнув прапороносець. — Але, що я кажу: боявся? Я ж знав наперед. Ось дурницю патякнув!

Ноель Ренгессон, подумавши хвилину, промовив:

— В тебе це вийшло зовсім природно, я відразу завважив.

Ми засміялися.

— Справді, ти завважив? Маєш буйну уяву про свої здібності. Пам'ятай, Ноелю, я колись ось так і карк тобі скручу!

Відізвався сьєр де Мец:

— Палядине, все виглядає значно гірше, ніж думаєш. Уяви собі, що в товаристві вони займуть тепер місце попереду цілого Жанниного супроводу, себто — нас усіх.

— Не може бути!

— Ось побачиш. Поглянь на їхній герб. Головне в ньому — французькі лілеї, бо це королівський герб, в цьому ж ціла суть. Так було завгодно королеві. І вийшло, що в їхньому гербі, нехай тільки частково, вміщено державний герб Франції. Ти зметикував, що це означає? Як же нам тепер пхатися попереду них? Ні, це вже скінчилося! На мою думку, їх місце тепер попереду всіх місцевих вельмож, крім герцога Алансонського, бо він князь з королівського дому.

Палядин не міг прийти до себе від здивування. Він навіть поблід. Деякий час щось беззвучно шепотів і, нарешті, промовив:

— Ні, я цього не знав... Навіть не догадався... та й звідки міг знати? Який же я дурень! Ось тепер бачу, що дурень. Ще нині вранці я гукав до них: «Гей, здорові були!» — ніби простим хлопцям. Чи ж не грубіянство це з мого боку? Я ж не знав, що і як? Ось який з мене віслюк!

Ноель Ренгессон недбало відповів:

— Подібне на це. Але, чому дивуватися? Не розумію!

— Не розумієш? Чого не розумієш?

— Аджеж у тому нема нічого нового. Хто зник до такого стану, той завжди однаково висловлюється. А коли однаково, то це, нарешті, утомлює. Ось як би ти був виявив утому, коли уподібнювався до віслюка, тоді все було б зрозуміле і логічне. Дивуватися ж тепер — це означає повторити це саме. Адже, коли людина дивується з того, до чого вже звикла і що їй вже обридло, вона...

— Ну, досить уже, Ноелю Ренгессоне. Краще зробиш, коли замовкнеш, бо накличеш на себе біду. Вчини таку ласку, не докучай мені хоч тиждень, вже обридло твоє базікання!

— Ось це мені подобається! Я зовсім не хотів говорити. Навпаки, уникав розмови з тобою. Якщо не хочеш слухати мого базікання, то навіщо втягаєш мене до нього?

— Хто, я? Я ж навіть не думав!

— Не думав, але так зробив. За таке ставлення до мене я маю право ображатися. Коли втягнеш людину до розмови майже силою, то нечемно і несправедливо казати, що вона базікає.

— Дивись, як запхенькав! Прикидається нещасеньким! Може, хтось має пипку, щоб заткнути дитині ротика?! Жане де Мец, скажи, ти напевно знаєш?

— Що?

— Та ось те, що Жан і П'єр будуть попереду всієї світської еліти, крім герцога Алансонського?

— Так, навіть не сумніваюся.

Прапорonoсець глибоко замислився, а потім ще глибше зідхнув, аж оксамит і шовк захвилювалися на його могутніх грудях. Нарешті, промовив:

— Бач, куди залетіли! Буває ж людям і таке щастя! Але я не заздрю їм. Такого випадкового щастя не хотів би. Я горджусь більше тим, що сам заслужу. Хіба велика честь сидіти верхи на сонці, знаючи, що тебе закинула туди чужа катапульта? Я визнаю лише особисті заслуги, а все решта — дурниці.

Раптом відізналися сурми, вони кликали нас на збірку і ми припинили розмову.

(Далі буде)

Ярослав КУРДИДИК

АЛЕЯ ЗА МІСТОМ

Тіні, що звалищами загородили весь широкий прохід, нашіптують: »Зупинися й приглянься, що ми — наче різьби старих чугайстрів, русалок, відьом і чортів-перелесників, що їх може завжди побачити в настрою уявність...«

На гобленах, що їх розгортають півмісяць і сонце, пасуться і підплигують безшелестно світляні малі зайчики, вони вибігають крадькома за кожним, щоб попрощатися, коли в час відходу силуети половіють, а кроки затихають.

Ось і я їду цією алеєю, що нею роками проходили люди, поспішали до вокзалу, на весілля чи любовну зустріч. Вдень метелики гаптують тут у повітрі модерні узори, а як стемніє — м'яка рука ляже нам дружньо на плечі.

1964 р.

Олесь БЕРДНИК

ЧАША АМРІТИ

(Феєрія)

(Закінчення, 2)

СЛОВО П'ЯТЕ. ВЕСІЛЛЯ

Ой горе, горе, нещасная доля.
Виорала дівчина мисленьками поле;
Чорними очима та й заволочила,
Дрібненькими слізеньками все поле змочила.
Ой помагай Віг, ти, несуджений друже!
Будь здоров, серденько, то ж любилися дуже,
Любилися, кохалися, а матуся й не знала;
А тепер розійшлися, як темненька хмара.
З народних пісень

Теплохід минув мости, Жуків острів. Пропливали обабіч луки, кущі лози, човни рибалок, намети на берегах. З півдня вставали темно-сині хмари, а від них до землі соталися сірі пасма дощу. Михайло сидів на носі теплохода, дивився на пінисту приву хвилю, на імлисту далину. М'яке поєднання барв і звуків літнього дня заспокоювало, згасло напруження, думка входила в усталене річище. Але холод лишався. Крига в душі.

Всі народжуються. Всі вмирають. Це правда. Один раніше, інший пізніше. Найбільше горе забувається. Найбільша радість минає. І не лишається нічого — ні радощів, ні горя. Хіба лише спогад. А потім і спогад тоне. Минають віки, тисячоліття. Минають цикли геологічних зрушень. З'являються й зникають у мороці небуття міріади тварин, мислячих істот. Мов піна під днищем теплохода. Як бульбашки від крапель дощу на воді...

Лігосов у чомусь має рацію. Ми брешемо самі собі. Ми витадуємо смисл життя, щоб убити страх перед неосяжністю, якій байдуже до наших мук і страждань, радощів і надій. Вона просто не помічає нас, як слон мокриць. Чи є смисл у Вічності? Цього ми не знаємо і ніколи не дізнаємося. Ми — піна під ногами Безміру, ми — бризки від великого пахтання Єдиного Життя. Десь, може, твориться величне буття, сповнене змісту й глузду, а ми — лише брудна вода, яка стікає з-під рук космічного акушера.

Сподівання на те, що наука Грядущого воскресить всіх нас із небуття, поверне до відчуття й усвідомлення? Але що ми для Майбутнього? Слід копита на березі Безмежжя, де проїхав на коні життя вершник, ім'я якому — Таємниця. У нього своя мета, своє прагнення. Що йому слід од копита? Невже він буде повертатися, щоб збирати ті сліди та ще й сповнювати їх самосвідомістю? Смішно й гірко.

Той піщаний п'ятачок поміж лозами над Десною, де вона поклала голову мені на груди, — для мене Всесвіт і найвище досягнення. Нащо мені галактики, нащо мені дивовижні форми інших світів, далекі хи-

мерні істоти, велетенські плянети, страшні квазари, безодні Молочних Шляхів. Нащо воно мені? Дайте мені силу повернути час, ще раз поглянути в очі Ганнусі. Заберіте від мене все — звання, вміння моє, освіту, службове становище. Я хочу бути пастухом, як її тато... або лісорубом чи бокорашем. Ми б з нею сиділи на полонині, дивилися в небо, трималися за руки. І не треба нічого... Нічого... Проте, й це брехня... Минуло б життя, і знову — невблаганна смерть. Розлука. Я перший чи вона. Все одно. Туга, безглуздість.

То, може, щезнути з цього світу? Одсікти химерну пуповину життя? Спокій, тиша, небуття... Ні, не можна. Я можу припинити лише те, що сам розпочав. Життя моє вже не належить мені. Воно пов'язане незримими ланками з життям інших людей. Треба йти далі, віддати борг іншим. Борг матері, батькові, дитині, товаришам. Втекти з поля життя — це дезертирство. Хоч воно й безглузде, але ж це поле бою. Солдати не втікають, хоч інколи й не схвалюють мети, заради якої точиться бій. Треба пройти до кінця...

А своє, близьке... хай воно буде в недосяжній глибині серця... Я закрию його, поховою...

Драстуйте, луки мої кохані! Давно я не бачив вас. Чи пам'ятаєте мене?

Кладка кинута з теплохода на піщану кручу. Михайло зійшов по ній на луг. За ним шкандибала старенька бабуса з двома великими лантухами, перекинутими через плече. Сагайдак допоміг їй перейти на берег. Теплохід посигналив. І поплив далі, вниз по Дніпру.

— Може, допомогти вам? — запитав Михайло.

— Чого там! Донесу, — прошамкала бабуса. — Піддай, синашу...

— Та ні, я все ж таки молодший од вас. Незручно. Буду йти поряд, а в руках — нічого...

— То й що. Ви, молоді, звичні ходити порожняком. А ми, як воли. Здавна зучені. Як нема на плечах поклажі — аж дивно. Ну та коли такий поштивий — неси. Ти, може, тутешній?

— Тутешній, бабо.

— Чи не Сагайдаків?

— Еге ж. Михайло...

— Ото ж я бачу — твар наче батькова. В гості чи що?

— Та так...

— Ага. А чого ж без чамайдана? Хіба не надовго?

— Не знаю. Як складеться, — неохоче відповів Михайло. Він широко ступав по траві, толочив квіти, збивав кашку з високих стеблин щавлю. Бабуса дріботіла поруч, не одставала, гомоніла про своє.

— А я оце сиділа-сиділа на припічку, думаю — дай поїду до Києва. Одне діло, що ще раз Київ побачу, давно не була, а друге — хлібця м'якенького куплю...

— А хіба в селі нема?

— Та привозять з району, продають. Тільки такий глевкий, що можна собак ним вціляти. А в Києві — м'якенький. Зуби в мене пови-

падали. А городський можна і яснами товкти. Колись, як було борошненце, я сама пекла. В печі. Пухкий, ніздрюватий. Твоя мати Мокрина теж добрий хліб пекла. Я позичала в неї. Давно це було, до війни...

— А тепер чого ж не печуть?

— А зледачили. Легше в сільраді купити. Та й борошно не в кожного є. Звикли — нічого. А воно, як подивлюсь я, щось не туди йде...

— Як не туди?

— А так. Наче й техніка, радіо, телевізори всякі, а чогось нема. Сидять вечорами коло мигалки тієї, витріщать очі, дивляться. І старі й малі. А колись було — з вечора аж до раночку пісні понад селом котяться. З одного кінця один гурт дівчат та хлопців виспівує, а з того — другий. Чуєш — вже третій обізвався. Ще краще. Аж серце мре — так гарно. Старим і то хочеться постояти на вигоні, згадати жениханнячко та милуваннячко. Гарно було, гарно, що й казати... Або вечірницьі... Зберуться в коло та всякі історії розповідають одне одному — страшні чи веселі. Бувальщини або казки. А тепер позабували...

— А клюб? Клюб же є в селі?

— А що клюб? Кіно крутять там через день. Танці. Поплюють насінням одне одному в очі, подригаються, погалайкають. Пісні якісь не наші. Частушки чи що. Дівчата наче кошенята обсмоктані — ні коси, ні виду, ні постави. Вертливі, пусті. І батьки подивляться, подивляться, кажуть: може, так і треба? Старе минуло, нове йде. А що воно — нове? Ну, машини прудко ходять, щось вивезти там чи привезти — хутчіше, правда. Пишменні стали — теж правда. Читають, про зорі все знають. Таке мале, ще з яйця не вилізло, а вже воно тебе навчав, так і ріже, так і ріже — що, де, як воно! Наука, нічого не скажеш.

— Це правда, бабо, захопилися ми технікою. Дідових штанів теж не треба вихваляти, було там багато дурного — і п'янства, і забобонів, і темряви...

— Було, було, Михайле Кузьмичу, — закивала головою баба. — Але ж і доброго багато було...

— Про пісню — це ви точно сказали, — погодився Михайло. — Пісню забувають...

— Ото ж бо. Старші пам'ятають, могли б передати молодим. Так ті зневажають, не хочуть. А гарно ж? Хоч би й на весілля... тепер раз-два, розписалися, випили, закусили... А недарма ж казали — що скоро робиться, то сліпе родиться. Ну ось тут мені повертати... Давай клунки, спасибі тобі, синашу...

— Нема за що, бабо Килино. Вас же Килиною звати?

— Килиною, — вдоволено закивала баба, завдаючи клунки на плечі. — Не забув. Я ж тобі двоюрідна баба. Твій дід Левко мені двоюрідний брат. Так що ми — рідня. Заходь, як матимеш охоту. Чарочкою пригощу, малосольним гурочком...

— Прийду, бабо, як час випаде...

— Ну, йди здоров...

Баба пошкандибала поміж осокорами до подвір'я крайньої від річки хати. Михайло, поминувши ряди осель, що стояли понад лугами, пішов далі. Рідна хата визирала вже з-за густого саду, за нею зеленіли крона соснового лісу. На тин вискочив зозулястий півень з мерехтливим хвостом, голосно закукурівав, ніби вітав гостя. Михайло всміхнувся, важко вгрузаючи в пісок, підійшов до перелазу, постояв, дивлячись на димок, що курівся з димаря.

Що сказати батькам? Чи варто бентежити їх, оповідати все, що з ним діється? Так, втомився, перенапруга, треба трохи спочити на природі. Менше буде запитань, треба берегти спокій батьків...

Пройшов по межі, розгортаючи соняшники. Шурхотіло під ногами гарбузиння, басовито гули джмелі над городом, звабливо червоніли помідори поміж зеленим бадиллям. З картоплиння вискочила ряба кішка, дременула до ганку. Зарипіли східці, на порозі з'явилась по-стать. Знайома, рідна. Затепліло під серцем, сльози підкотилися до очей. Михайло стримався, всміхнувся, одхилив молоденьку вишеньку, що заступала хату, тихо покликав:

— Мамо, добридень...

— Ой, хто це? — сполошилася мати. Побачила сина, змахнула руками, ніби соколиця крильми, поспішила назустріч. — Мишко приїхав! Ой Боже ж мій, так негадано! Хоч би повідомив — зустріли б!

— А нащо? Так краще...

Мати обняла його, зморшкувата щока її пахла чебрецем і грибами. Сині очі були ясні, як і завжди, тільки брови та коси побіліли. Син тримав матір за руку, шорстка долоня її була гаряча, негнучка. Вона повела його до ганку, примовляючи:

— Ходімо ж до хати. Ти ж, мабуть, зголоднів?

— Та ні, ні, дай надивитися на тебе...

— Ще надивишся, — щасливо відказувала мати. — А чого ж сам? Чому без своїх?

— Вона не хоче в село, — спохмурнів Михайло.

— Ага. Ну, а синок, Андрійко? Я скучила за ним...

— Не пускає... Каже, перейматимеш всякі селянські звички, мову їхню телячу...

— Уже й мова теляча, — сумовито сказала мати. — А хліба не цурається нашого? Мабуть, що ні... Ну та Бог з нею. А як же ти? У відпустку? Чому ж без нічого? Наче од гіллі відірвався... Може, проїздом?

— Не знаю. Втомився, захотілося спочити...

— То й добренько, Мишко, добренько зробив. І батько радий буде. Ми ж тебе вже цілий вік не бачили. Та й рідня все згадує — де та де Мишко? Як став астрономом, так і не показує носа в село. Спротивилося йому чи що? Кажу, справи всякі затримують. А вони посміхаються та головами кивають: запанів, мабуть, бо зорі тут ще кращі, які там в городі зорі — дим та кіптява...

Михайло сів на ганку, не одпускаючи руки матеріної, мовчав, ласкаво дивився їй в очі. Вона зітхнула, прошепотіла:

— Важко тобі, сину. Знаю, бачу...

— Важко, мамо, — похилив голову син.

— Маєш добру роботу, маєш хату, сім'ю, а щастя нема...

— Немає, мамо...

— Бо дружина не до пари. Не до серця. Тут вже хоч в'яжи, хоч крути крутеном — не буде доброго снопа з жита й куколю. Засмітить кукіль добре зерно...

— Правда твоя...

— Я й одразу бачила, та мовчала. Бо що б допомоглося? Ти б не послухав. А тепер — пізно. Син, сім'я...

— Яка там сім'я, мамо. Тільки так здається. У неї — своє, а в мене... а в мене — нічого нема. Син — дикуном росте, скалічила вона його. Футбол, та гульня, та вулична компанія...

— Перебісється, — непевно мовила мати.

— Не знаю. Нічого не знаю. Нудно мені стало.

Він подумав, поглянув на промінці зморщок біля вуст материних, одважився і палко сказав:

— Зустрів недавно я дівчину. Полюбив її дуже. Ой, матусю, якби ти бачила її. Вона б тобі припала до серця. І вона мене полюбила.

— Так чого ж...

— Нема її, мамо, — понуро сказав Михайло. — Померла. Машина збила...

В його очах заблищали сльози. Мати гладила долонею синову руку, мовчала, наче прислухалася до чогось нечутного. І Михайлові було легко від того мовчання.

— Не судилося, — прошепотіла мати. — Та тільки ти, Мишко, не сумуй. Не плач. Добрих людей треба пісню згадувати, любим словом. Земля їй пухом...

— Навіть того вона не матиме, мамо. І не можу бути веселим, коли її нема. Це все'дно, що квітці веселитися в льоху без сонця. Які серед п'тьми веселощі...

— Бережися, Мишко, такого почуття. Зав'язано тобі світ, так легко дійти до божевілля. Може, стрінеться інша...

— Ніколи, — гаряче заперечив син. — Досить з мене Ніни. Розійдуся, житиму сам. А тієї не забуду. До смерті...

Знову тиша. Жалісливий погляд матері. Десь під стріхою зацвірінькали горобці, підійшов кіт, задер хвоста, потерся біля ніг. Михайло погладив його. Кіт зрадів, витнувся, знеможено заплющив очі.

Мати схопилася, занепокоєно сказала:

— То я ж побіжу в кузню, батькові скажу. Та родичів покличемо, повечереємо. Гаразд?

— Хай буде. Клич, я посиджу на ганку...

— Ну то й добренько, — заметушилася мати. — Побіжу ж та куплю у Пріськи перваку літрів три. Гарний у неї первак, чистий. Та налибочка в мене є з терну...

Михайло сидів на ганку, наслухаючи цвірінькання горобців, дивився на метушню курей, що бусалися між собою біля коритця з якоюсь товченою. Нічого не змінилося. Лише для тебе це — трагедія. А всі інші — не помітять. Мати посумує, втішить, розрає, щоб не печалився. Все тече, все минає. Вони — селяни — звикли до смерті й розлуки. Для них це як схід і захід сонця. Народився, помер. Поплакали, пом'янули, випили, закусили. Побажали царства небесного.

Кури гребуться в смітті, як греблися тисячоліття тому, дозрівають соняшники, наливаються сонцем яблука, сміються десь за тином діти, татакають з дерев'яних кулеметів. Поки що з дерев'яних... Що їм до того, що десь у підвалі лежить крижинка, яку звали колись Ганнусею? Що всьому світові до того?

Він підвівся з ганку, зігнувшись у дверях, ввійшов до хати. Призахідне сонце золотило сволок, образи в кутку. На сволоку під вирізаним хрестом сірів напис: 25 іюня 1905 року. Давненько будувалася хата. А ще тримається, привітно дивиться на світ вікнами. Щаслива, бо виростила чотири покоління, захистила від негод, дала притулок.

Михайло глянув на ікони. Христос у терновім вінку дивився в небо, великі краплі крові котилися по обличчю, він не міг збагнути, завіщо така наруга над ним? »Батьку, батьку, навіщо мене залишив?« Що означає страшна фраза? Що побачив Син в останню смертну хвилину? Може, бездонну порожнечу над собою? Може, прірву, перед якою жажнувся дух Сина людського?

Мати Божа тулить до лона, пригортає дитя, їй тісно в золочених шатах, їй дивно, навіщо це її — жінку теслі — вбрали в химерні царські шати? Корона, золото, парча. Їй до лиця просте полотно, вишита сорочка, барвиста хустка. Взяти сина за руку, серп у другій руці, та — на поле, до широкого лану жита. Хвилюються хліба, зоріють волошки поміж колосками, вітер грається з вусатими ячменями, складає легенду про Сина людського...

Постояв перед іконами, замислившись. Мати зберігає давню традицію. Кого вона бачить за мальованими ликами? Про що їй каже суворий сивий Саваоф? Може, в тому образі дивиться на неї батько її, або дід, або пращур? І дякує вона рідні предковічній за життя і турботи, за любов свою і горе, за все те неповторне і химерне, що передали їй предки з минулих віків через лона матерів Божих — матерів людських. Куди веде той шлях? Де скінчиться?

Скрипнули двері. В хату вступив батько: війнуло неповторним запахом кузні, вугільним димком. Обнялися просто, щиро.

— Пробач, я просто з кузні, не вмивався. Руки чорні...

— Що руки, тату? Їхня чорнота ясніша за деяку чистоту...

— По-книжному говорити навчився, — всміхнувся батько, смикнувши сивого вуса. — А проте — правду сказав. Ну, сідай, вип'ємо, розкажеш, як та що. Зараз родичі прийдуть — дядько Харко, тітки, ще хтось там із сусідів. Зажди, я тільки руки одшарую, — бач, як вугіль в'ївся...

Батько вийшов з хати, зупинився біля вмивальника, взяв великий шмат господарського мила, почав милити вузлуваті руки. Михайло став на ганку, дивився на його похилену постать. Постарів коваль Кузьма, постарів. І понижчав. Колись був славний козарлюга, ставний, високий. Чорний вус, карі очі, кучерявий чуб. Як ішов вулицею — тини тріщали. Добра ж бо пара комусь судилася!

Вибрав Кузьма мовчазну дівку Мокрину. Поселився у батьківській хаті край села, став ковалювати. А як з'явився колгосп — пішов у спільну кузню. Скільки того залізниччя перейшло через його руки? Хто полічить?

У хвіртку вбігла мати з четвертиною горілки. Передала батькові.

— Неси, став на столі. Я розпалю примус під коминим, посмажу яшенки та вишкварок. А холодець у мене є, з линів. Та гурочків нашукаю, помідорчиків. Добра закуска буде. Там люди йдуть, хай заходять до хати. А я — зараз...

Вона шаснула на город, зігнулася над гудиною, вишукувала огірки. На подвір'я вступив сусід Клим з жінкою. Вони поздоровкалися з Михайлом, почали питати про погоду в Києві, про ціни на картоплю, на м'ясо. Батько одніс четвертину в хату, запросив гостей. Вернулася з городу мати, висипала з пелени на лаву десятків два тугеньких огірочків. Розпалила примус, поставила сковороду. Зашипіло сине полум'я, зашкварчало сало.

Прийшов дядько Харко, мірошник. Зняв сірий піджак, пожартував:

— Що не одягай — все'дно біле буде. Так я вже в одному піджаку ходжу. Як умру, витрусите мене — підвода борошна набереться...

— Таке скажеш, — мовила мати, помішуючи яшенню. — Аж страшно слухати...

— Чого там страшно? — сміявся Харко, пригладжуючи руді патли. — Ну, де ти там, Михайле? Йди сюди, почоломкаємося. Не одцурався ще рідні?

— Як бачите.

— Нічого, славний козарлюга. Тільки змарнів. Змарнів, брате! Чого б то? Мо' зірки засушують?

— Зірки ж не дівчата, — жартував Клим.

— Клопоти, — неохоче сказав Михайло.

Мати пильно глянула на сина, заметушилася біля столу, примовляючи:

— Ну то сідайте та повечереємо. Кузьмо, ти ж виставляй там чарки. Мишко, сідай на покуті. От добре, ось і кума Марина йде. Прошу вас, якраз вчасно. Мишко ж приїхав...

Приходили ще люди, дядьки, тітки, сестри та двоюрідні брати. Сідали довкола широкого дідівського стола. Дивилися на Михайла, оцінювали, прислухалися.

Меркли барви дня. Сутеніло. Грав багрянцем захід. Батько ввімкнув електричну лампочку. Заіскрилися в тому сяйві шати Божі, замерехтів

у четвертині сивий первак, заблищали принадно помідори. Старий коваль почав розливати в чарки. Запанувала урочиста тишина.

— Мокрино, йди ж до столу. Чого ти там, у кочергах?

— Та, може ж, подати що...

— Все є, — загукали гості. — Матір до сина. Мокрино, не огинайся. Вип'єш з усіма...

Мати протіснилася до Михайла, притулилася до нього. Він тримав келишок в руці, дивився на синювату рідину. Ось він повернувся до тієї стихії, яка його породила. Може, тут знайде забуття. Може, тут впаде на болісну рану серця благословенний бальзам...

— Ну, будьмо, — сказав батько.

— Щоб не остання, — додав сусід Клим, сяючи повним червоним видом. — З добрими людьми випити — і не треба нічого!

— За Михайла, — мовив дядько Харко, дмухаючи на чарку. — За його зоряну науку!

— Та за матір, що виростила такого сина, — озвалася кума Марина, повертаючи кругловиде обличчя до Мокрини. — І наше село прославиться вченими. Не тільки гречкосії, а й он які люди виросли!

— Таке скажеш! — докірливо мовив коваль. — Хіба гречкосії — злодії чи що? Годують же всіх гречкосії!

— Так то воно так, а все ж — гречкосіїв багато, а вчених мало. Ти, Кузьмо, не прибіднийся, син у тебе славний!

— Хіба він один? Багато з села учителів, та інженерів, та механіків. І поет є, і в міністерство он Варфоломеїв Симон добрався!

— То вип'ємо ж, — заклопоталася мати, — а то засперечалися, аж руки тернуть!

— Солодша буде, — засміявся Харко. — Будьмо!

Випили. Захрумали огірки на зубах. Смачно зачавкали щелепи, перемелюючи помідори, холодець, яєшню. Налили по другій. Випили, пом'янувши далеких і близьких покійних родичів, царство їм небесне. Ніс у Кліма набряк, налився буряковою синявою. Він підняв товстого пальця вгору, одкашлявся і сказав:

— Ти оце, Марино, сказала — царство небесне! А де воно, те царство? Пусте слово, еге ж!

— Так примовляли діди, батьки, — чемно відповіла кума Марина, обтираючи краечком хустки губи. — Так і нам заповіли. А воно таки є. Кудись же дівається душа людська після смерті?

— Яка там душа? — зареготався Клим. — Пара, дим. Ху — і нема. Що таке людина? Все'дно, як кабан. Зарізали, здох, нема. Так і ми. Спустив дух, впав, закопали. Черви з'їдять. Оце тільки й нашого — четвертина на столі, горілочка в ній. Ото наша душа. Ха-ха-ха! Пий, гуляй — тільки й нашого. Як ти гадаєш, Михайле! Правда ж? Ти учений чоловік, скажи!

Гості обурилися, напали на Кліма, жінки присоромили його.

— Як це так — людину з свинею порівнювати? — сплеснула руками кума Марина. — Де ж таки — то звір, а то Божа душа!

— Однаково, — захоплено ревів Клим, наливаючи нову чарку. — Розріж кабана, точно все, як у людини: кишки, серце, печінка!

— Тоді сиди в сажку, — сердито сказала Климова жінка, смикаючи його за рукав. — Коли однаково, що свиня, що людина — лізь у сви-нюшник і хрюкай!

Гості зареготали. Клим, перехиливши ще чарку, теж гиготів разом з ними.

— А я не проти, га-га-га! Аби мені їсти носили. Носитимеш, га? Пійла якогось, дерті замішаш. Готовий лежати в сажку, жінко! Га-га-га!

— Так з тебе толку нема! Ні на сало, ні на чоботи!

Родичі іржали від захоплення, а Михайлові було невесело. Чимось нагадував Клим Лігосова, тільки в погіршеному виданні. І водночас вловлював у тих майже ідіотських сентенціях відгомін своїх думок. Невже така жорстока, гола правда? Фізіологічний апарат, машина, що поглинає їжу, сито гикає від задоволення, спить і потім вмирає від старості або нещасливого випадку? Чому ж тоді така розмаїтість? З одного боку психіка, яка дорівнює шимпанзе, а з другого — не-виможно тонка духовна квітка, що розквітла на тому ж самому людсько-му дереві. Страшна, проклята загадка!

Горілка, міцна й пекуча, вдарила в мозок, моторошно-солодкою хвилею прокотилася до ніг. Повернулася назад. Гойднулася лампа, обличчя гостей. Клим, тикаючи пальцем через стіл у груди Михайлові, репетував, бризкав слиною.

— Ні, ти скажи... скажи! Прав я чи ні? Прав чи ні?

— Неправда, є душа в людини, — твердо сказав Михайло. — Яка це людина — без душі? Бездушними звуть дуже поганих, злих людей...

— Слова!... Слова!... Ти до діла скажи, до діла! Я сам читав брошуру, сам читав... Чорним по білому написано — нема душі... Га? А «душа» — то слово... Еге, ти мене не спіймаєш! Га-га-га!

— Ніщо не пропадає, — сказав Михайло. — Все передається далі й далі. Добро і зло, наука, знання. Так і ми — залишимося в ділах наших, у дітях...

— Еге, таке ми чули! Так то ж не душа!...

— Душа, — вперто заперечив Михайло. — А все інше щезає. Живе тільки пісня, казка, знання...

— Де воно в чорта живе! — гукнув Клим. — Колись он які були козаки! Самому люциперу в очі плювали, татарві та ляхам страху на-ганяли, а їхні діти — самогон дудлять та всякі, як їх — твісти вико-бенюють! Га-га-га! От тобі й живе!...

— Правду каже Михайло про пісню, — розчулено озвався дядько Харко. — Мокрино, починай, а ми — підтягнемо...

Мати одкашлялась, тихесенько, проникливо заспівала, тримаючись рукою за щокую:

Віє вітер, віє буйний,
Дуба нагинає.

Сидить козак на могилі
Та й вітра питає:
»Скажи, вітре, скажи буйний,
Де козацька доля?
Де надія, де гетьмани,
Де слава і воля?«

Перед очима Михайла пливли розмаїті кола, але він ще тримався річища свідомості, намагався впіймати думку пісні. Віками, десятками віків плине сумна скарга лицарів... шукачів... Де вона — доля? Де знайти її? Чи є вона? А може, лише міраж, насмішка над бідними ляльками, створеними для при примхливою природою?

А чоловічі басы гнівно скаржилися, дорікаючи покійним матерям і прашурам:

Породила мене мати
В зеленому просі,
Дала мені гірку долю,
Горюю я й досі.

Сусіда Клим з дзенькотом поставив склянку на стіл, безтурботно підхопив драматичну мелодію:

Гей, повезу свою долю
Із торгу додому
Та й ударю свою долю
Об піл головою...

»Так, так, — дзенькнуло в затьмареній свідомості Михайла. — Об піл головою. Щоб нікому не дошкуляти, щоб нікого не мучити. І одразу все стане на своє місце. Тиша. Барвінок виросте на горбику. Співатимуть пташки. Ха-ха. Сентименти. А все ж таки... гарно... І природу можна... обдурити... обвести навколо пальця... Ха-ха-ха«...

Михайло підвівся, вийшов з-за столу. Гості не звертали на нього уваги, співали іншої пісні. Тільки мати наздогнала сина в сінях, благально прошепотіла:

— Тримайся, Мишко. Не можна ж так...

— Як, мамо?

— Я ж бачу. Ти сам не свій. Вона тебе зурочила. Ще зі світу згубить...

— Хай згубить, мамо... Що мені до того?..

— У тебе син є, Мишко... Та й сам же не старий...

— Мамо... ти мудра в мене... ти найрідніша моя... — Михайло важко впав на лавочку, притягнув до себе матір. — Але, що я подію з собою? Нецікаво мені без неї... Для себе? Нащо мені для себе? Син? Він ближче до матері... Не пропаде... Ви — вже самі добудете...

— Що ти таке говориш, синочку? — лякалася мати. — Наче, не дай Бог, надумав щось погане...

— Та ні... ще не надумав... Може, надумаю...

— Одведи й заступи, — перехрестилася мати. — Навіть не думай, викинь з голови. Як любив її, то не можеш накласти руки на себе. Яка ж то любов, коли вона веде до згуби?

— А знаєш... ти правду сказала... Гарно сказала, мамо... Любов для життя... А яке життя... коли її немає? Страшно й дивно...

— Глянь на небо, синочку... Глянь, які зорі... Аж серце мре...

Михайло звів очі вгору. Мерехтливе вогнище далеких світів увійшло в душу, мов цілющий бальзам. Безладні думки розпоропилися, примовкли, неспівмірні й нікчемні перед величчю неба. Мати з сином сиділи мовчки, прислухалися до вселенської тиші.

— Пробач, матусю, мені погано... я прогуляюся... Піду в ліс...

— Дивися ж, синку, не заблудися...

— Ха-ха... та я тут всі виходи знаю... навпомацки...

— Не дуже хвалися... Нові посадки, кущі, багато чого змінилося... А ти ще напідпитку...

Михайло, похитуючись, зійшов з ганку, помахав рукою, рушив до воріт.

— Нічого... я все знаю... голова чиста... тільки ноги важкі, як свинцеві... трохи просвіжуся...

Вийшов за обійстя, минув горби. Голоси п'яних гостей тихішали, десь вили собаки. Пружні лози хльоскали по обличчю, з-під ніг духовито пахтів чепчик. Михайло зупинився, глибоко зітхнув.

Тужливо, тяжко, невимовно тривожно...

Грає серед пітьми веселка, наближається. Хто це? Невже ще є жива душа серед безмежжя? Невже є?

Він розплющує очі. Під сосною стоїть Ганнуса. Вбрана в темно-синю сукню, помережану зірками. Вінок з білих лілей на чолі, китиці калини. Обличчя всміхнене, лагідне. Тільки очі сумні.

Михайло не здивувався. Серце болісно затріпотало, у свідомості майнула думка: як же це? Вона ж там, у похмурому підвалі.

— Ти жива, Ганнусю? — тихо озвався він.

— Жива, коханий, — кивнула Ганнуса.

— Де ти тепер?

— У нас великий сад. І багато-багато квітів. Нас восьмеро дівчат. Ми поливаємо квіти. Скільки не йди — все квіти, квіти, червоні маки. А людей не видно. Я сумую за людьми.

— Ти до мене прийшла, Ганнусю? Ти пожаліла мене?

— Я винна перед тобою, коханий, — схиливши голову, мовила Ганнуса. — Не прийшла тоді. Ти дуже мучився. Пробач мені. Вставай, Михайле, підемо вінчатися. Вже й дружки мої чекають. Одгуляємо наше весілля.

— Ходімо, — згодився Михайло. Легко підвівся з горбка, поплив над землею, взяв Ганнусю за прозору тоненьку руку. Дівчина затріпотіла, в очах її спалахнуло щастя. Вони разом рушили понад лозами до густого лісу.

Поміж деревами грає, переливається жар-цвітом папороть, кидає срібні полиски на трави, на кущі терну й глоду. Ліс мовчазний, ніби зачарований. А ось і галявина. Посередині — багаття. Довкола стоять семеро високих дівчат, всі в білому. Золоті коси тугими хвилями спадають на тонкий стан, вії у всіх опущені, очей не видно. Тихо, беззвучно горить полум'я, іскри не скачуть з нього, і від того Михайлові стає моторошно. Та ось одна дівчина промовляє до Ганнусі:

— Подруженько, чи ви вже готові до весілля?

— Готові, — дзвенить голос Ганнусі.

Дівчина втоплює глибокий страшний погляд у Михайла, пронизує його наскрізь.

— Чи любиш Ганнусю?

— Люблю, — помертвілими губами шепоче Михайло.

— Будеш вінчатися?

— Буду. Я готова, сестри мої.

— Станьте посеред вогнища, — наказала дівчина.

Ганнуся глянула на Михайла. Він якось мить сумнівався, острах пронизав серце. Як же так? Вогонь спопелить їх, яке ж це вінчання?

— Не бійся, — суворо мовила дівчина. — Ти сказав, що кохаєш її віковою любов'ю. Вічне не боїться вогню. Певний себе, козаче? То йди сміливо...

Полум'я охоплює молодих. Тепло, приємно. Темними привидами стоїть стовічний ліс, колихаються казкові дівчата...

— Сину, синочку! Що ж це з тобою? Ой Боже мій, та він же зовсім захолов!

— Тихо, стара, не кричи! Скоріше несіть додому, та в кожух! Не треба було стільки йому пити!

Прокинувся, прийшов до тям Сагайдак на київській квартирі. З вікна долинали звичні звуки вулиці, блищав на сонці ситим листком різак. Крізь причинені двері чулися голоси. Один з них належав Ніні. Вона схвилювано говорила:

— Я вже давно за ним це помічала. Щось починає говорити не те. Вічні протести. Те йому не так, і те не так. Потім пити почав. Завалив дисертацію. Тепер — маєте. Поїхав до матері, напився. Пішов гуляти в ліс. Заснув там. Земля сира, ну й... Кажуть, марив, галюцинації якісь йому ввижалися. Треба підлікувати, докторе. Пропаде ж людина. З обсерваторії все дзвонять. Що та що.

— Гаразд, — озвався м'який чоловічий голос. — Так одразу я нічого не можу сказати. Треба забрати до лікарні. Подивлюся, огляну. Заспокойтесь. Усе може бути в житті. Вік наш такий розбурханий, серце не витримує, інтелект руйнується...

— Інші ж витримують, — невдоволено сказала Ніна.

— Бубон витримує, — заперечив чоловічий голос. — А скрипка псується. Не всі організми однакові. Психіка — тонка штука. Беру його, спробуємо поставити на ноги...

— Ой, докторе, я вас озолочу. Буду вдячна на все життя.

— Вдячність — чудово, — сухо сказав лікар. — А золотити мене — ні до чого. Краще я буду в натуральному вигляді.

— Ну, це я так... фігурально...

— Я так і подумав.

Двері до кабінету відчинилися. Михайло заплющив очі. Краще не дивитися на неї тепер, не розмовляти. Хай везуть, куди хочуть, роблять, що бажають. Усе байдуже. Вона приходила, вона є, вона чекає його серед червоних маків.

Знову забуття. Гомін людей. Погойдування на носилках. Машина. Куди його везуть? Мабуть, у Павловську лікарню. Вважають, що збожеволів. Ну й хай. Усі потроху божевільні. Він божевільний з любові. Хай вони думають, що лікують його. А він знатиме своє. Ждатиме Ганнусю темними ночами. Вона знову прийде. І ніякі стіни не втримають їх, вони попливуть над землею, понад Дніпром, понад луками, до похмурого лісу.

Скрипить підлога. Білі стіни. Нікого нема поруч. Він сам. Спокій. Тиша.

Десь кричать люди. Голосно, люто. Потім жалібно плаче хтось. Вие вовком. Знову тиша.

Білою примарою пропливла санітарка. Поставила тацю з їжею на тумбочці. Щось говорила, вмовляла. Михайло не слухав.

Вона пішла.

Час зупинився. Думки кружляли по вузькій спіралі, ніби в ополонці. Все минуло. Тріснув глузд колишнього життя, розсипався на дрібні черепки. Не збереш. А збереш — нащо ті шматки? Краще ліпити нову амфору. Нову — нема з ким. В цьому житті — нема. А в тому? Лише в тому. Червоні маки. Сади. І вісім посестер. Він буде їм братом. Затишно, любо.

Що скажуть друзі? А, пусте. Скажуть, що нема іншого світу. Скажуть, що він учений, і йому треба повернутися до тверезого мислення. Скажуть — полікуйся. Він промовчить. Він збереже таємницю для себе. Червоні маки. І між ними Ганнуса. В ній цілий світ. І навіть більше. Не треба квазарів, не треба наднових зірок. Узяти за руку, поплинути понад садами. Білі, білі сади. І блакитні очі над ними...

Прошелестіли кроки. Думки — врозтіч. Затаїлися.

Хто це?

Хтось у білому. Лікар? Грива сивого волосся, довгі козацькі вуса, худе аскетичне обличчя. Добрі, втомлені очі з-під волохатих брів.

Він сів на стілець. Дивиться, мовчить. Помітивши, що Михайло розплющив очі, вітається.

— Добридень...

— Драстуйте, — прошепотів Сатайдак.

— Чому не їли?

— Не хочеться...

— Треба...

— Може, й не треба, — зітхнув Михайло. — Мені добре й так...

— Познайомимося, — сказав лікар лагідно. — Вас я знаю, Михайле Кузьмичу. А мене звати Григорієм. Григорій Васильович Сокіл. Лікар...

— Психіятр? — уціпливо запитав Михайло.

— Психіятр, — спокійно відповів Сокіл. — І психолог. І невропатолог. Ви ображені, що сюди попали?

— Ні, чого ж, — знизав плечима Михайло, одвертаючись. — Якщо божевільний — куди ж іще...

— Хто вам сказав, що ви божевільний? — суворо запитав Сокіл. — Не смійте думати про такі дурниці...

— Чув. Жінка казала...

— На чому вона ґрунтувалася?

— Нібито я галюцинації бачив... А це неправда! Неправда!

— Що неправда?

— Що я галюцинант. Я насправді бачив її...

— Кого?

— Ганнусю. Як от вас. І набагато яскравіше. Ми з нею вінчалися... Біля вогню. А посестри її співали...

Брови Сокола насунулися ще нижче на очі, здригнулися вуса. Він помовчав, коротко мовив:

— Далі. Далі...

— А далі вона зникла. Я біг за нею, шукав. Не знайшов. Потім мене взяли. Привезли сюди. Лікарю... Я відчував її руку, я чув пісні весільні її сестер. Вона розповідала мені про той світ, де вони живуть. Там червоні маки, сади. Яка ж галюцинація? Те відчуття яскравіше від цього. Якщо там ілюзія, то чому цей світ не ілюзія. Майя, як казав мені мій друг індус...

— Ви маєте друга в Індії? — пожвавився лікар.

— Маю, — сухо відповів Михайло. — Але чому ви нічого не скажете? Звідки вона прийшла? Чому така реальна? І я радів її появі, і мені не потрібно нічого, аби бачити її, відчувати... Якщо це божевілля, то хай буде так вічно. Аби з нею... Слухайте, лікарю! Багато віків люди вірили в потойбічні світи. Ми скептично відкинули їхні погляди. А може, зробили помилку? Того, хто заглядає в ту щілинку, — ми вважаємо божевільним. І людина попадає сюди. І наступають патологічні зміни. Дисгармонія між реальністю й оточенням...

— Ви мислите цілком нормально, — сказав лікар, розгладивши вуса. — Розкажіть мені все. Все, все, що було перед нашою зустріччю. Це дуже важливо. Якщо, звичайно, довіряєте мені. Подумайте...

— Я розповім, лікарю. У вас щире обличчя...

Сокіл сидів нерухомо годину. Чи дві? Закам'янів, пив серцем чужий біль, гнітив мозок чужим неспокоєм, розплутував павутину складного світовідчуття.

Вислухавши Сагайдака, сказав тихо, розважливо:

— Друже, ви цілком здорова людина. Єдина ваша вада, якщо це вада, — надзвичайна вразливість і незвичайна уява. В майбутньому,

коли світ стане гармонійним, такі якості будуть благословенням. А в нашу епоху чутливі організми горять, як свічки. Я давно працюю лікарем, бачу, як під молотом протиріч розпливаються тонкі душі. Ми входимо в нову епоху. Навала вражень, лавина інформації, а форма, мозок, свідомість — стара. Вона відстає. Зіткнення ідеологій. Наукової, релігійної, мистецької. Розкрилась безодня Космосу. Конечне ввійшло в конфлікт з безконечним. Поняття смерті, як остаточного знищення, вже не задовольняє людину, тим більше, що супроти цього повстає закон збереження. Нового визначення нема — старе ненаукове, інфантильне. Віковічні загадки Буття. Не ви перший, не ви останній. Тим більше, що домішалося особисте. Я розумію вас, друже. Така втрата не відшкодується нічим...

— Бачте... Ви самі сказали — невідшкодовна втрата...

— Якщо вона насправді безповоротна, — серйозно сказав лікар. — А якщо ні?

— Не треба загадок, — тихо попросив Михайло. — Я втомився від гри. Благаю вас, говоріть...

— Формул вам не дам готових, — мовив Сокіл, зітхнувши. — Та проте можу розповісти про себе дещо. Я теж пройшов той шлях, на який ви ступили...

— Ви?

— Так. Хочете — розповім. Вам буде цікаво. Може, ця розповідь стане відповіддю на ваше шукання...

СЛОВО ШОСТЕ. ЧАША АМРІТИ

Зустрівся світлий Ангел з темним. І сказав світлий Ангел:

— Гіркі слуги твої.

Усміхнувся темний, відповів:

— Мої гіркі, а твої — кислі. Обидва ми повинні шукати солодкого.

Похилив голову Ангел, бо не міг показати, де його слуги не прокисли.

Східня казка

Я народився на Чернігівщині, над Десною. Невелике затишне сільце, луки, ліси. Батько — дрібний дворянин Василь Сокіл, більше схожий на селянина, ніж на аристократа. Жили ми небагато, але батько дав мені широку освіту. Ще змалку запросив для мене гувернантку, з нею я вивчав англійську, французьку, німецьку мови. Потім гімназія, медичний факультет Петербурзького університету.

Чому я пішов на медичний? Мене вразила нагла смерть матері. Я її дуже любив. Вона була для мене невіддільна від Десни, від лісів, де я гасав з сільськими хлоп'ятами, видираючи совині гнізда або збираючи гриби. Тиха, спокійна жінка. Завжди в праці, в турботах про когось. І ще вона була дуже богомільна. Я бачив, як вона простояє годинами перед кіотом, ревню кладучи поклони і промовляючи беззвучні молитви. І я не смів порушити її зосередження, і відходив навшпиньки від кімнати, куди випадково потикався. А потім заздрісно думав, що, мабуть, мама одразу піде в рай. Не те, що я. Мені дуже тяжко було постояти перед іконами на колінах хоча б кілька хвилин...

Вона змерла на городі. Поралася біля порічок та агрусу, оббирає гусінь. І враз похитнулася, впала. Без зойку, без крику. Так і не прийшла до тям.

Втрата матері для мене була несподіванкою. Я ніколи не думав про реальність смерті. Мені здавалося, що мати житиме вічно, як і я, звичайно. Інтелектом усі припускають смерть, але як абстракцію. А коли вона приходить, — настає трагедія.

Батько мені не міг допомогти. Він ніколи не полюбляв філософії, віддаючи перевагу практичному життю. Смерть дружини його підтяла, знеохотила до дії. Він зачах, став відлюдним. І за рік помер.

Я успадкував небагате обійстя. Продав його місцевим селянам. Сам залишився в столиці. Закінчував навчання, відбував практику в клініках.

Лютий сімнадцятого року минув для мене неясково, тихо. За стінами клініки гриміли юрби, майоріли прапори, тріщали постріли. А потім — жовтень. Падіння Зимового. З тих днів, власне, й слід почати. Клініка припинила роботу. Лікарі розбіглися. Хворі теж розбрелися, хто куди. Почалася зима. Не ставало харчів, палива. Вихор підхопив мене. Ні оглянутись, ні подумати, ні розібратися в тому, що діялося. Я потрапив у армію Колчака. Каральні рейди, наступ на захід, розстріли, сутички з партизанами. Я не брав участі в боях. Не міг тримати зброї в руках, не міг цілитися в людину. Мене взяли до шпиталю, там я допомагав хірургові.

Так минав час.

Зрештою, прийшла катастрофа. Армію Колчака було розгромлено. Окремі загони розлетілися врізнібч, жорстоко мстяться за свою ганьбу на беззахисному населенню.

Я з невеликим штабним загonom опинився в передгір'ях Алтаю. Там нас наздогнав партизанський загін. Закипів бій. Козаки охоронної сотні розбіглися. Невелика група офіцерів люто одстрілювалася, ховаючись за скелями. Кільце партизанів змикалося. Жалібно іржучи, падали під кулями коні, впряжені у підводи. Я впав біля колеса, затуливши обличчя, тупо ждав фіналу. Хтось поруч зі мною люто закричав, щось упало, глухо гримнуло. Мене обпекло біля вуха. Задзвеніло в голові. Накотилася п'тьма...

Опритомнів я на підводі. Пахло сіно, цокали копита, наді мною похитувалися яскраві зірки, пропливали темні високі дерева.

»Живий, — подумав я радісно. — Все ще живий«...

Почувся глухий старечий голос:

— Дуже ти жаліслива, Ксеню. Хто він тобі?..

— Близній, — відізвався мелодійний жіночий голос. — Близній, батя...

Хитаються зірки, пахне солодким кінським потом, заспокійливо стукотять оковані колеса по кам'янистому шляху...

Мене привезли в далеке гірське село Мульту. З північного боку по долині протікала грізна Катунь. На півдні височів Катунський хребет.

Тьмяно синіли модринні та кедрові ліси, долини квітували, сповнювали повітря ніжними запахами.

Село було кержацьке. В ньому жили старовіри, предки яких ще за Петра втекли до цих благословених країв, щоб зберегти двоперсте знамення і батьківську віру...

Я поселився в невеликій охайній хатинці. Пахло смолистим деревом, на вікні стояв чималий ящик із густою м'ятою, вазони з великими рожевими квітами. Біля мого лежачка — широкий ослін. На ньому щоранку я знаходив глечик запашного молока, пухкий хліб, тарілку з медом. За дверима часто чулися приглушені голоси, але до кімнати вдень ніхто не заходив. А вранці знову я бачив на ослоні їжу, намащував на руках та на чолі свіжі пов'язки з тонкого полотна.

Незабаром я одужав. Дуже кортіло побачити свою рятівницю, та вона не приходила. За вікном зеленіли віти жодрини, стукали в шибку ласкавими м'якими пальцями, кликали в широкий світ.

Я вже підходив до вікна, тримаючись за стіну. Видно було ліс, блакитні зубці гір на обрії. Серед буйних трав паслися корови, бавилися діти. Мені хотілося до них, до трави, до сонця.

Якось до кімнати звійшов літній бородатий чолов'яга, сивий кремезень у простій полотняній одежі, в чоботях. За ним стояла висока струнка дівчина в довгій чорній сукні. Волосся її гладенько зачесане, на груди спадала зміюкою товстелезна руса коса. Сірі очі дивилися тривожно-дивно, вона не зводила погляду з мого обличчя. Чоловік, погладивши бороду, привітався, в синіх прозорих очах причаїлася настороженість.

— Ну, що ж, — озвався він. — Хто будеш, з якого роду-племіні? Я — Афанасій Григорович Лебідь. Це моя дочка Ксеня...

Я назвав себе, подякував за рятунок.

— Богові кажуй, — скупко сказав господар. — Та ще ось їй — Ксені. Я, правду кажучи, не дуже охочий втручатися в отакі справи. Білі, червоні — хто вас розбере? Брат на брата — хіба це діло? Кров, ворожнеча, пекло. Не може бути добра з того. Не може...

— Не наша справа розбиратися в тому, батя, — владно мовила дочка. — Зробити добро — інша річ. Сказано ж: »Хто думає, що Бога любить, а брата свого ненавидить — лжа єсть«.

Батько невдоволено покрутив головою, але в очах його майнули іскорки гордості. Він зирнув на мене, кивнув бородою.

— Чув? Письменна. Наслухалася. Ну, та гаразд! Ближче до діла. Ти, Григорію Васильовичу, людина вчена, розумієш... Не можна тобі тут бути. Хто, що? У нас тут суворо, на нашій сім'ї ще не було поголосу. Будь готовий. Уночі одвезу тебе до Усть-Кана. Там уже сам влаштуєшся, куди, як...

Він зітхнув, потупцював на місці, вийшов. Ксеня, сумовито глянувши на мене, і собі за ним.

Я лежав самотній, думав. Куди мені? До кого? В далекому Петрограді не лишилося жодної рідної душі, вся Росія у вихорі битви. Я не знайду одразу істинного шляху, мене розчавить той смерч, як хробака

на дорозі. Хочеться тиші, простого й зрозумілого життя. Заглибитися в себе, подумати... Та як тут залишитись, як увійти в цей старовірський світ, здобути їхнє довір'я?

Я сидів, тяжко роздумуючи, до сутінків. За вікнами вже блимали зірки. Нечутно відчинилися двері, до кімнати шаснула висока постать. Я схвильовано скочив на ноги.

— Ксеня Афанасівна?

— Тихо. — Вона підступила до мене, поклала свою долоню на мою руку. По моему тілу прокотився жар. — Ти пойдеш од нас?

— Не... знаю. Батя твій велить. Ти ж чула?..

— А ти, Григорію Васильовичу, ти хочеш їхати звідси?

Вона дивилася на мене якось дивно, в сутінках очі її полум'яніли синім вогнем. Я прошепотів:

— Мені добре у вас. У мене нема ніде нікого...

— Чи любя я тобі, Григорію Васильовичу? Така, як є, — проста, неосвічена? Не дивуйся, що перша кажу. Полюбився ти мені. Не знаю, чому. Серце каже, що кровинка ти моя. Нероздільна. Чи помилилася — скажи?

Невідоме досі хвилювання стиснуло моє серце, щирість дівчини осяяла щось у душі, до очей підступили сльози. Ось воно — веління долі. Я схилився і вдячно поцілував її руки...

Вона обпекла поцілунком мої вуста, метнулася до дверей. Зупинилася на мить.

— Батя сідає коней. Я зупиню. Зажди — приведу його...

За кілька хвилин господар уже був у моїй кімнаті. Він увійшов з палаючою скіпкою, ввіткнув її в щілину. Свердлив мене суворим поглядом.

— Так. Швидко. Що ж це, Григорію Васильовичу? Як це розуміти?

— Любо мені у вас, — глухо сказав я. — Нема мені куди йти. Ксеня ваша, знаю, достойна кращого, ніж я. Але я щирим другом буду їй. Нема хитроців тут, Афанасію Григоровичу. Нема обману. Судить, як знаєте...

— Батя, — озвалася Ксеня з-за його плеча. — Моє серце так велить. Не ставай на заваді!

— Цить! — грізно обірвав батько. — Серце! Багато ти розумієш у серці? Може, він безбожник! А ти — старої, благочестивої віри. Говори по совісті, як перед Богом, віриш у Бога чи ні?

— В якого Бога, Афанасію Григоровичу? — серйозно запитав я його. — Адже він не один?

— Як то не один? — спантеличено скрикнув господар. — Ти кощунствуєш! Творець усього сущого один! І Син Його — Спаситель людей — один.

— Чому ж тоді ворогують люди з-за віри? — сумно запитав я. — Всі вірують у єдиного Бога. Всі християни — в одного Христа. І розпинають один одного ім'ям Спасителя. Хіба Никон та цар Петро за-

гнали вас у хащі Алтаю не «ім'ям Христа»? А ви — хіба ви відстоювали свою віру не тим же ім'ям єдиного Бога?

— То — ересь никоніянська, — непевно відповів господар. — Ми берегли стару, прадідівську віру...

— В чому вона? — зітхнув я. — В двоперстому знаменні, в кількох незначних обрядах? Погляньте, Афанасію Григоровичу, на всю землю. Тисячі сект проголошують істину, любов, спасіння і гризуть горлянку одна одній ради єдиного Бога. Де ж голос Його, де Його воля, де рука всемогутнього й люблячого Творця світу? Навіщо він створив такий страшний, страдницький світ?

— Божа воля на це, — суворо перебив мене господар. — Не можна нарікати, ми не знаємо — для чого й куди. Ти спочатку покажи, на що ти здатний, пройди по землі людиною, а тоді — питай. Терпіти, молитися, ждати й дякувати треба...

— Це рабство, — заперечив я. — А Христос заповів: «Ви — боги». А Павло сказав — сонаслідники Христа. Афанасію Григоровичу, адже ви не підкорилися властям предержавним, як веліли апостоли, а повстали проти Никона та Петра, втекли до далекого краю. Не захотіли бути рабами ваші предки. Мужністю й працею вони оживили ці дики землі...

Господар мовчав. А в очах його я бачив схвальний вираз. Та в душі його панувала боротьба. Він, важко зітхнувши, мовив:

— У Біловоди тобі треба. Тільки туди. Там знають істину, там знають істинного Бога...

— Біловоди? Що це? Десь я чув таку назву. Читав у якійсь книзі...

— Біловоди, — царство правди, — тихо сказала Ксеня. — Там живуть посланці неба. Наші збираються йти до того царства...

— Казка, — всміхнувся я. — Ксеню, ти справді віриш?

— Вірю. Знаю...

Батько кашлянув, на стіні захиталася його тінь.

— Почали одне, іншим завершили. Григорію Васильовичу, сказати правду — ти мені до душі. Не нашої віри, далекий, але — до душі. Що ж, віра — твоя справа. Любіться, будете парою. Але — по-божеському. Вінчатися сьогодні ж, уночі.

Я з вдячністю схилив перед ним голову...

— А про Біловоди — потім. Ще почуєш. Тут прийшов один чернець, збирає людей. Сам побачиш. Ксеню, одягнись як слід. Дай судженому мою нову одіж. Я піду до отця Михайла...

...Ми йшли вулицями сонного села. Мов свічки весільні, палали над горами яскраві зірки, товпилися юрби темних модрин та ялин, привітно хитали верхів'ями. Було урочисто й тихо. Ми трималися за руки, відчували подих таємниці, яка незримими нитями поєднала нас у складній плутанині життя.

Ніжно й палко любила мене дружина. Я був щасливий.

Ми з Афанасієм Григоровичем почали класти над потоком новий зруб для хати. Ксеня допомагала нам. Інколи приходили бородаті кержаки з інших господарств, тоді робота йшла швидше.

Дружина часом ходила на якісь духовні зборища. Линули вісті про ченця-проповідника, який закликав іти в Біловоди. Я все ще не сприймав серйозно тих чуток. Та якось Ксеня прийшла до зруба і поклікала мене. Дивилася в очі благально й ніжно.

— Що тобі, Ксеню? — тихо запитав я. — Ти чудна якась останнім часом. Що сталося?

— Я йду в Біловоди, друже любий, — схвильовано сказала Ксеня. — Не можу інакше. Збагни. Там правда, там воля. Там знають, для чого живе людина. А я лише про це й думаю. Не можу не йти...

— А я?

— Тому й хвилююся, Григорію. За тебе. Бо люблю — і без тебе не можу. Ходімо разом. Що нам у цій хаті? Що нам у житті звичному? Хай умеремо на дорозі до Біловодів, та зате знатимемо, що шукали правду...

— А якщо це вигадка, Ксеню? Казка, вигадана людьми для втіхи, для обману душі? Що тоді?

— Не казка, — палко заперечила Ксеня, тиснучи мою руку, і очі її спалахнули фанатичним вогнем. Те полум'я передалося мені. Я мовчав, дивився на дружину, і вихор думок вирував у моїй свідомості. Знову незвичайність вторгалася в моє життя, ламала усталене, кидала у простір пошуків. Куди? Навіщо?

— Приведи його до нас... того ченця, — попросив я. — Я хочу сам послухати...

І ось настав вечір. Проповідник сидів у нашій кімнаті. Його слухачами були тільки я і Ксеня. Він ворухив пальцями густі парості м'яті, і тонкий дух котився в повітрі, очищаючи свідомість. Гість глибоко зітхнув.

— Перш за все, познайомимось. Ім'я моє — Юрій Сергійович. Інше — неважливо. Прізвище, титули — все це в минулому. Воно не повернеться, отже нікому не потрібне. Слухайте про Біловоди. Ви вчений, лікар, людина освічена, отже легенду про святий край так просто не сприймете. Вам потрібні докази... або пояснення...

— Чудно все, — сказала Ксеня, тривожно дивлячись на гостя. — Людям ви казали одне... тепер — інше... Хіба правда не одна?

— Одна, — лагідно відповів Юрій Сергійович. — Одна, Ксеню Афанасівно. Тільки розуміння її різні. Їх безліч. Я розповім кілька епізодів, судить самі...

У середні віки до римських пап часто надходили послання з Центральної Азії. В тих листах виявлялися злочини церкви, робилися попередження. Підписував послання пресвітер Іван. Певно, це був псевдонім. Папи кілька разів споряджали посольство, щоб зустрітися з Іваном. Ясна річ, що посли не могли нікого знайти. Зрозуміло й те, для чого вони посилалися... Далі. Серед народів Європи, в Росії теж, ходили легенди про індійського царя-священника Івана...

— Мрія людей про щасливі краї, — сказав я. — Вічна ідея про рай, про безтурботне життя...

— Народ не такий дурний, щоб мріяти про пусті побрехеньки. А ось перекази про якісь реальні події він зберігає віками, хоч уже давно забув про смисл тих подій. Згадайте казки й легенди всіх народів про джинів та девів, які зненацька з'являються і зникають, які мають дивні апарати, літають у просторі, бачать події на відстані у всевидючому оці. Згадайте вогняних драконів, яких зустрінете в будь-яких казках. Згадайте всі релігійні перекази про чудесне місто Сіон на горі, про Новий Ієрусалим, про город Кітеж, що пропав для людського ока. Згадайте описи Єзекиїла, де він дуже чітко малює деталі пристроїв небесних гостей: і тіла покриті сяючим металом, і довкола голови подoba кришталевої сфери, і крила, які підіймають та опускають тих істот, і колеса, сповнені очей спереду і ззаду, і промені, що освітлюють дорогу перед тими посланцями, і літаючі храми, сповнені неймовірних див...

— Згадую, — задумливо відповів я. — Читав колись. Але не надавав значення. Вважав просто туманною символікою древніх...

— Пустої символіки нема. Кожен символ створено для маскуванню суті або для її узагальнення. Алгебричний знак духу. Для неписьмених людей математичні символи теж абсурдні. Слухайте ж далі. Зверніть увагу на східні легенди, перекази, апокрифи. Індуси твердо вірять, що на Гімалаях живуть боги. Про це говорять Веди, Пурани, Махабхарата. Вся Азія знає про Шамбалу або Калапу...

— Шамбала, — повторив я. — Небесне царство. Швета-Двипа. Острів Світла, що літає в просторі. Я чув про це. Читав. Там живуть Кумари, безсмертні аскети, які повстали супроти Брами, верховного бога...

— От бачте. Ви запам'ятали. Ще один образ Прометея. Повстанці супроти сліпого закону Природи, революційні сили розуму. Чому всі народи світу дивилися на Схід, розповідаючи про оселю небесних істот? Чому вказувалися найвищі гори? Навіть наші билиці про Святогора-титана, який закам'янів у гірських ущелинах? Хіба вони не кажуть про те саме? І, нарешті, Біловоди...

— Який же смисл у їхньому перебуванні на планеті?

— О, великий. Уявіть, що їх взагалі нема. Уявіть, що нема казок про царство добра й правди. Нема легенд про чудеса, про добрих титанів. Нема образу Прометея, який одухотворив так багато творів. А хто скаже — що вони зробили, а чого ні? Може, вони є провідниками ідей Еволюції. Може, вони незримо допомагають людству наблизитися до єдності і братерства. Григорію Васильовичу, я вам усього, що думаю, не буду переказувати... всього й не передаси словами... Скажу ще лише: відтоді, як я почув про чудесний край у Гімалаях, — це сталося ще в експедиції, — вже не було мені спокою. І вдень, і вночі мрію потрапити до дивних пришельців. Не для себе, а для людей. Не знаю — приймуть вони мене чи ні, не знаю — чи дістануся... а не можу не йти. Ось і закликаю людей, щоб йти разом. Дорога далека, треба друзів. Таких, щоб вірили. Вчені — переважно

скептики. Інколи краще прості немудрящі люди. Тут саме такий випадок, ви розумієте?

Ксеня приклала руки до грудей, полегшено зітхнула.

— Слухала вас, слухала... наче казку якусь. Не все розумію. Мудро дуже... але радісно... Є ж Біловоди? Я так зрозуміла?

— Є, Ксеніє Афанасівно, — засміявся гість. — То нічого, що ви не все збагнули. Серце ваше давно збагнуло істину. А істина одна — добро й правда. Пуť довга. Навчимо вас дорогою грамоти, дійдете до Біловодів письменною жінкою. Хочете?

— Дуже...

— То й гаразд. А тепер — ближче до діла. Мені приємно, що зустрівся на путі вчений, друг. Знатимемо, що шукаємо. А залишимося живими — передамо своє знання людям. Не містичні вигадки, а наукові факти. Григорію Васильовичу, як вирішуєте? Будете супутником?

Я вагався недовго. Навіщо мені пусте животіння? Ксеню не зупиниш. Без неї не життя. Повертатися? Куди? Вир, з якого мене викинула стихія революції, ще не заспокоївся. Мені тяжко в ньому відшукати своє місце. Я люблю свій народ. Хочу послужити йому. Доля посилає мені дивовижну можливість. Я вчений. Піду назустріч поклику. Може, на цьому шляху буду корисний людям...

Юрій Сергійович простягнув свою руку. Моя рука й Ксенина лягли в його долоню...

Ми вирушили в серпні. Батько умовляв Ксеню, просив, щоб вона подумала, чи варто йти в невідомі краї. Тут рідні землі, тут милий серцю Алтай. Народяться діти, прийде радість, життя ввійде в звичний потік. Богові бажано, щоб ми жили й працювали там, де народилися...

— Ні, батя, ні, — вперто відмовлялася Ксеня. — Хто, як не Бог, вклав мені до серця бажання піти в святий край? Не можу, рідимий, не можу лишитися. Змарнію, пропаду. Не умовляй...

Старий Лебідь з сумом благословив її й мене. Пожитки нав'ючили на коня. З села вийшло, окрім нас, дев'ятеро людей.

Перейшли Катунське пасмо. З перевалу видно було сліпучі верхів'я Білухи, блакитні хвилі гір. А далі, на півдні, бовваніли в мареві грандіозні масиви таємничих хребтів, заповітні краї.

Шість жінок і трое чоловіків, які покинули Мульту, були запеклими старовірами. На привалах вони окремо готували собі їжу, окремо молилися, мали окремий посуд. Ішли мовчазно, урочисто, з фанатичним огнем в очах.

Настала зима. Ми зупинилися на краю пустелі. Найнялися працювати до китайських поселенців. Впали сніги. Ми рубали в лісах високі товсті модрина, пиляли, обтісували тверді стовбури для нових будівель.

На весні рушили далі, придбавши харчі та трохи грошей. Юрій Сергійович повернув караван на південний схід, щоб минути Джунгарію.

— Розбійницькі племена, — пояснив він. — І небезпечні болота...

Нас зустріла мовчазна сувора пустеля. Нескінченні бархани, глинисті урвища, кам'яні схили. Де-не-де саксаул, колючі трави, невеликі пишні оази. Біля тих оаз скупчувалося птаство, тварини, росли зелені кущі та дерева.

Минув рік. Нас лишилися шестеро та ще один тибетський буддист, що пристав до гурту і обіцяв провести до святого краю.

Ми обносилися, схудли. Їли те, що щастило діставати за невеликі запаси грошей. Другого літа перевалили величний Алтин-таг, вийшли до Кокушілі.

Буддист весело поглядав на білосніжні хребти, співав якісь гімни і все бадьоро повторював:

— Скоро, вже незабаром. Недалеко — священні місця. Чуете — запахи Калапи...

Минав другий рік нашої мандрівки. Перед нами постали хребти Трансгімалієв. Тяжко захворів Юрій Сергійович, померли чоловіки-старовіри, дві жінки. Лише Ксеня йшла поряд зі мною мовчазно, не нарікаючи, не жаліючись на здоров'я. Обличчя в неї схудло, загострилося. Очі запали, потемніли. Та ще трималася старовірка Марина — невисока міцна жінка.

Юрія Сергійовича ми залишили в монастирі. Він кашляв натужно, на вустах з'являлася червона піна. На прощання вчений потиснув мені руку, прошепотів:

— Жаль... Не пощастило... Поклонись за мене... Скажи, що вмер у дорозі... до світла... І ще... Григорію, пам'ятай про вітчизну... послужи їй... Що визнаєш, передай нащадкам... Хай несуть легенду далі, далі... Без легенди не можна...

Ми пішли втриьох за буддистом. Довкола нас виростали, громадилися кришталево-крижані піки, приміли потоки. Ішли через хисткі місточки над прірвами. Внизу клубочилися тумани, безодня кликала до себе, завмирало серце.

Марина не витримала неймовірного шляху. В неї серце билось, ніби крило пташки, ноги підгиналися.

— Недостойна ввійти в Біловоди, — прошепотіла вона. — Серце підказує, щоб зупинилася... Йдіть самі...

Ми залишили її в непальській сім'ї, серед чудових простих людей. Вони не розпитували, куди ми йдемо, навіщо. Певно, знали самі. Обіцяли доглянути жінку.

Нарешті в глибокому узгір'ї буддист залишив нас. На прощання сказав:

— Ідіть далі, ущелиною. Я — не можу. Коли вам належить побачити таємницю, — ввійдете до неї. А ні — краще вертайтеся. Хай далі вас веде ваша карма...

Він рушив назад. Ми залишилися з Ксенею самотні серед грізного громаддя Гімалайських гір. І досі та путь здається мені нереальністю, сновидінням...

Ущелина ставала все вужчою. Скелі змикалися високо над головою, закриваючи сонце. Було темно й сиро. Тиша, страшне, непроникне мовчання огортало нас.

Ксеня зупинилася, притулилась до кам'яної стіни. Заплющила очі. Важко дихала. По щоках її текли сльози.

— Грицю, не можу... Серце рветься з грудей... Не дійду...

— Ксеню, голубко... Треба йти... Ми повинні зустріти кого-небудь... інакше...

— Що?

— Смерть...

Ксеня жалібно всміхнулася.

— Що нам смерть?... Все'дно... колись померемо... Мої подруги померли... Юрій Сергійович при смерті... Тільки кортить... дуже хочеться... хоч одним оком глянути... які вони — Біловоди...

— Я нестиму тебе, Ксеню...

— Ти сам ледве йдеш, любий... Щоки ввалилися, руки, як цівки... Дай відпочити... Вранці підемо далі...

Довкола густішав туман. Не видно було навіть вузької стежини, по якій ми йшли. Молочний морок огорнув скелі. Нам, справді, не лишалось нічого іншого, як заночувати.

Я знайшов навпомацки заглибину в скелі. Прилягли. Поклав під голову Ксені торбу з рижом, сам сів біля неї. Хвилі видінь пливли в моїй свідомості. Заграви на обрії... Чорні вершники... Близь шабель, вибухи, заплакані діти... Хрести, хрести... Мільйони хрестів на просторах землі... А на тлі тих видінь зненацька виникла біла постать. Великі чорні очі, спокійне обличчя. І тихий голос: »Усе залежить від тебе«. Чому з'явилася дивна постать тут, серед гір?

Я розплющив очі. Ксеня лежала, скулившись у клубочок, стогнала в забутті. Хвиля жалю підкотилася до мого серця. Я осягнув свідомістю тяжкий шлях, який пройшла моя дружина. Я зміряв жертву, яку вона принесла в ім'я дивної, таємничої ідеї. І збагнув, що ця проста жінка несла в собі дух титана. Битва душі вимірюється не лише зовнішнім зусиллям, переважно двобої відбуваються в грозі й тиші серцець.

Де ти, світлий краю правди? Де ви, Біловоди? Осяйна Калапа, древня мрія східніх народів, тяжка стежина веде до тебе. Така тяжка, що мільйонам людей ти здаєшся невлотним фантомом, вигадкою казкарів та співців...

Десь у тумані проспівав півень.

Я здригнувся, протер очі. По ущелині, як і раніше, котився сірий туман. Звідки півень? Чи мені причулося? Галюцинація?

Знову почулося дзвінке, урочисте:

— Ку-ку-рі-ку!

Ксеня заворушилася, звелася на лікоть.

— Ти чуєш? — прошепотів я.

— Півень, — несміливо вимовила вона.

— Отже, правда. Не мара. Ти теж почула. Деся близько люди... Ходімо...

Ми хутко зібралися, рушили далі. Туман розсіювався, підіймався вгору. Високо над ущелиною грали на скелях рожеві полиски. Певно, зійшло сонце.

Здалеку долинув шум. Він могутнів, сповнював ущелину потужною мелодією сили. Незабаром ми побачили водоспад. Він зривався з гори, вдарявся в стежину, по якій ми йшли, потім грізно мчав по скелях, у прірву.

Ксеня розгублено глянула на мене.

— Далі не можна...

Я мовчав. Думав. Розумів, що таку грізну перепону не подолаєш. Знав також, твердо знав, що водоспад тут не випадково. Деся у глибині серця чувся голос, який вимагав чекати. Назад все́дно не пройдеши без провідника. Шлях лише вперед... Вперед...

Ми сіли на камені. Мовчали. Вологі бризки срібlistою хмарою сповнювали ущелину, рівномірний грім потоку навіював спокій. Тиха радість опанувала мене. Розцвіло й обличчя Ксені. Вона тихо запитала:

— Чи й тобі добре, Григорію? Я ніби відпочила... наче хтось напоїв мене радістю...

Я мовчки потиснув їй руку.

Шум водоспаду почав стихати. Потік меншав, швидко скочувався вниз по камінню, щезав. Відкрилася стежина, вона вела в темний скелястий прохід. Я роздумував недовго, схопив Ксеню за руку, кинувся вперед.

— Біжімо!

— А якщо там нема путі?

— Мовчи! Біжімо!

Ковзаючи по мокрому камінні, ми проминули місце, де тільки-но клекотів водоспад, добилися сухої стежини. І в ту ж мить позаду знову загриміло. Шлях до відступу одрізав грізний стовп води.

— Григорію, це не простий водоспад... Ти бачив? Вони знають про нас...

— Бачу, Ксеню... Тихо... В мене серце завмирає...

Ми помалу йшли вузькою стежиною. Дрібні камінці зривалися з-під ніг, з шелестом котилися в прірву. Нарешті, зупинилися перед глухою стіною. Густі кущі покривали схили, не видно було ні стежини, ні знаку якогось сліду.

Ми стояли перед горою, знесилені, але сповнені невимовної надії. І враз... несподівано... свідомість навіть не встигла збагнути, коли

і як... на тлі скелі виникла постать. Висока, спокійна, велична. Вона ворухнулася, почувся тихий, але чіткий голос:

— Ти прийшов. Мужність і прагнення перемогли. Ввійди в тайну.

Я не міг відповісти ні слова. Тіло мое тіпалося в пропасниці, наче крізь нього проникали потоки незримой енергії. Незнайомець усміхнувся ласкаво, в очах мигнули блискавиці.

— Відкиньте страх. Ви — у друзів...

Він торкнувся рукою скелі. Захитався великий гранітний валун. За ним відкрився чорний хід. Звідти дихнуло тонким ароматом квітів чи трав.

— Ходімо.

Незнайомий узяв мене за руку. Ксеня трималася за мене. Ми ввійшли до підземної печери. Камінь із шурхотом ліг на своє місце. Стало темно...

Слова безсилі, щоб описати все, що сталося потім. Ми вийшли з підземелля на перевал. Навколо білили сніги, крижані верхів'я гір. А внизу лежала чудесна казкова долина. Над озером зеленіли кедрі, могутні дуби. Стояло кілька монументальних будівель із чорного каменю, вони зливалися з рельєфом гір. По стінах повзли в'юнкі рослини з рожевими й блакитними квітами. Блишали невідомі сферичні пристрої. Над долиною летіло химерне створіння чи, може, апарат, схожий на диск.

— Біловоди, — прошепотіла Ксеня, тримаючись рукою за груди. — Господи, за що така радість? Чим заслужила?..

Провідник уважно й печально глянув на аскетичне обличчя Ксені, на її побиті ноги і, зітхнувши, просто відповів:

— Заслужила, жінко. Щирістю, працею, мужністю. Ходімо...

Ми почали спускатися вниз...

Кілька днів ми відпочивали, спали, пили запашне молоко яків, їли пахучий хліб. Можна було виходити, але з вікон кам'яного будиночка, де нас залишив провідник, не видно нічого, крім невеликого густого гаю та дзвінкого прозорого потоку.

Ксеня занедужала. Почалися болі голови, лихоманка. Я теж відчув, що в цій долині діють якісь могутні енергії, ще не відомі людям. Може, надзвичайна радіоактивність? Може, невизначений магнетизм? А хто вони, дивні люди, чому не з'являються? Чому не пояснять таємницю?

Нарешті я дочекався незнайомого друга. Він прийшов тоді, коли Ксеня заснула, сів біля мене. Радісно застукало серце, я зрозумів, що він прийшов не дарма.

— Чого хочеш, шукачу? — пролунало запитання.

— Правди, — палко сказав я.

— Для кого?

— Хіба вона не одна-єдина?

— Безумовно, ні, — всміхнувся він. — Єдина правда панує в збратаному світі. Ваш світ — розбратаний.

— Наш світ? Ви сказали так, ніби для вас він не ваш?

— Він став нашим. Надовго. Ніхто не скаже, скільки ще нам тут бути...

— То ви з іншого світу?

— З іншого. Але яке це має значення?

— Мені здається — вирішальне. Якби люди знали, що на Землі є могутні пришельці...

— То що було б? — сумовито-іронічно запитав незнайомець.

— Вони прийшли б до вас, щоб знати істину. Це прискорило б еволюцію планети...

— Ми робимо все, що можна. Але якби відкрито з'явитися на Землі — воля людства була б паралізована. Люди надто легко віддають свою свободу, вони охоче вклоняються деспотам.

— Але ж ви не бажаєте влади...

— Рабство в душі. Раб завжди знайде для себе господаря, обоготворить навіть нерухомого мертвого ідола. В історії досить прикладів. Чого ти прагнув сюди? Чому йшли сюди твої супутники — старовіри? Кожен хотів бачити Бога — більш чи менш витонченого. Тут нема богів, ми ваші брати. Єдина наша перевага чи, може, привілей — але привілей страждання — відсутність ілюзій. Чуєш — ми нещадно відкидаємо найбарвистіші ілюзії. Недостойно для мислячої істоти жити в рабстві умовності, навіть найприємнішої. Ми хочемо, щоб ви зруйнували курники ваших ілюзій...

— Прийдіть, скажіть!

— Хай цей наказ пролунає у ваших серцях. Ви ще занадто палко бажаєте насолоди і задоволень. Ви повинні звідати їхню нікчемність і повернутися обличчям до справжньої реальності.

— В чому вона?

— Єдність суцього. Ви протиставили їй культ самості. Кожен проти кожного. Один проти всіх.

— Приходили мислителі, герої. Вони кликали людей до єдності. І нині йде бій за цю ідею.

— Знаємо. Але шлях ще довгий. Не виключена й катастрофа. Планета серед Космосу, вона — клітина вселенського організму. Ти розумієш, що трапляється, коли клітина хворіє?

— Тоді хворіють інші, здорові.

— Так. Усе інше тобі підкаже уява. Ще раз запитую — чого бажаєш?

— Збагнути шляхи для правдивої дії. Допоможіть.

— Усе в тобі. Є сила, є вміння. Поле сумує за добрими зернами, серця людські прагнуть любови. Іди, сій, лікуй хворих. Там, серед клекоту бою, знайдеш правду. Правду жертви. Бідні люди — вони молять Бога, щоб врятував їхню душу. Треба насамперед мати душу. А маючи, віддати її людству... Іди, допоможи. І неси спогад про нас, братів, які поруч з вами, які підтримають, коли ви самі захочете цього.

— Ви могли б прискорити вихід людей у Космос...

— Прискорити? Навіщо? Вихід у Космос — це народження в інший світ. Передчасне народження — катастрофа. Політ до інших планет не вирішує проблеми людяності. Розгадка у ваших серцях. Відкиньте божків — зникнуть раби. Станьте титанами. Безмежність породила вас, вона чекає творящих синів, а не забобонних марновірних істот, принижених ілюзорним безсиллям. Повертайся до вітчизни, наближай прекрасне майбуття...

— А тут... чи не можна нам лишитися тут?..

— Безліч людей шукають священних Біловод, щоб припасти до ніг небесних пришельців. Вони жадають спокою. Сліпці. Ми не маємо спокою. Що вище в космічну безмір, то битва з хаосом напруженіша. Станьте спочатку воїнами на Землі. Не вміючи володіти сталієм мечем, як ти втримаєш полум'яний? Ми могли б дати тобі Чашу Амріти, ти станеш безсмертний. Але що ти обезсмертиш? Обмежене тіло, хисткий розум, несформовану душу. Таке безсмертя — прокляття. Справжня Амріта — у вічній трансформації, у нескінченному прагненні до абсолютного. Все у всьому — запам'ятай...

Ми ще довго розмовляли з незнайомим другом. Відкривалися переді мною нові обрії, танули стіни нерозуміння, приходив спокій впевненості, надії. Не можу передати всього, неспроможний знайти відповідні слова, бо найголовніше лишилося в тиші серця, у неказаних чуттях...

Я розпитував про інші світи, про життя в Космосі, про принцип руху їхніх апаратів. Мені про те нічого не розповіли.

— Чуже знання шкідливе, — сказав друг. — Настане час — ви побудуете власні кораблі.

Ми вирушили назад. Мовчазні провідники супроводили нас до караванної стежки. Чудесна долина лишилася в пам'яті, як фантом, як міраж серед пустелі. Перед нами лежала невимовно тяжка путь додому. Чи доберемось? Чи не загинемо десь у пустелі?

Потім... провідники зникли. Туман, тиша. Ми знову були самотні, серед хаосу скель. Я йшов, прислухався до звуку власних кроків, оглядався, і в серці моему ворухився сумнів: «Чи не приснилося? Чи було це з нами насправді?» Занадто неймовірна різниця між звичним світом і тим чарівним відблиском неземної реальності.

Ну, не стану описувати всього, що ми витерпіли. До Алтаю таки добралися. Старого Лебедя не застали — він помер — чи від хвороби чи, може, з туги за донькою. Невдовзі після повернення померла й Ксеня. Я божеволів від розпачу, а вона танула, як свічечка, і, всміхаючись жалібно, шепотіла:

— Прощай, мій єдиний друже. Я щаслива. Розкрилися очі, спала полуда... Та вже простяглася дорога — далека... далека... Нема їй кінця. Розум не вміщає. А — радісно. Я вму спокійно. А ти йди далі... Допоможи іншим. І не забудь мене... Не забудь свою Ксеню... на новій дорозі...

Потім — самотина. Роздуми. Арешт. Мене обвинувачували в шпигунстві. Багато років працював у таборах лікарем. Зрештою, перевірили, виявилось, що злочину я ніякого не вчинив. Випустили.

Я приїхав на Україну. Працюю лікарем-психіатром. Дивлюся на дітей, на юнацтво. Мрію, жагуче сподіваюся, що, може, їм відкриються нові обрії буття. Вірю, що мої мрії не даремні, адже стільки крутих стежин позаду. Людство заплатило страхітливу ціну за кожне відкриття, за руйнування ілюзій. Серед ураганів долі, серед розчарувань, серед битви страшної росте нова свідомість. Космічна... Вже не земні шляхи мріють перед очима сучасників — вже вони прагнуть у безмір...

Ну от... я розповів вам, Михайле Кузьмичу, про себе... Може, недоладно, може, плутано... зате щиро. Чи допомогла вам моя розповідь? Чи розвіяла сумніви?

Вислухавши сповідь лікаря, Михайло замислився. Він був дуже вражений. Складна і трагічна доля Сокола затьмарювала власну драму, вносила нову співмірність у розуміння свого лиха, розтоплювала егоїзм особистого болю. І десь у глибині свідомості Сагайдака вже зароджувалися нові сподівання, немислимі, химеричні...

— Дивно, — прошепотів він. — Ніби казка...

— Для мене все життя казка, — озвався лікар. — Я дивуюся досі всьому, що стрічається в моєму житті. Квіткам, щебетанню птахів, дитячим іграм. І радію, що не став песимістом. Життя важке, сповнене протиріч, але воно й прекрасне. Чим? Боротьбою! Відчувати опір стихій, коли ти прагнеш до прекрасної мети, — що може бути радісніше?

— Я розумію, — згодився Михайло. — Розумію... і погоджуюся... Але квітку, й дитину, і птахів можна зустріти щодня, а те, про що ви розповіли, — легенда. Чому ж ви не опублікували своїх спогадів? Тепер безліч гіпотез про пришельців, про контакти з іншопланетним розумом. Ви, як очевидець...

— Очевидець? — скептично запитав Сокіл, поворушивши сивими бровами. — А що моє свідчення допоможе істині? Ви гадаєте, що пришельці мають потребу в моєму свідченні? Якби вони хотіли — давно б здійснили маніфестацію своєї могутності. Цього нема. Отже, вони не хочуть. Яке ж я маю право діяти всупереч їхній волі?

— Це правда. Я не подумав. А може...

— Що?

— Ви не думали над тим, що це вам...

— Приснилося? Привиділося? — якимось дивно всміхнувся лікар.

— Так...

— Думав. І досі інколи майне думка... Ущелина... Туман... Наше гаряче прагнення... Я побачив те, чого прагнуло моє серце... Тим більше, що матеріальних, речових доказів я не захопив...

Лікар помовчав, задумавшись. У його очах ясніли іскорки радості.

— Лікарю, я вдячний вам. Мені легше. Біль зі мною — нікуди не подінеш його. Зате я збагнув: не можна замикатися в шкаралупі егоїстичного болю. Життя єдине — різні форми. Безсмертна форма —

то смерть життя. Тяжко втрачати кохану істоту... але жити ілюзією ганебно...

— Чому ж втрачати? — тихо озвався лікар, задумано дивлячись у вікно. — Наука не зупинилася на місці, розкриває нові таємниці буття. Може, вже не так далеко розгадка безсмертя...

— Безсмертя? Але ж ви самі сказали...

— Що я сказав? Що безсмертя статичної форми — абсурд? Безсмертя динамічного потоку — прекрасно. Ми зберігаємо єдину свідомість від дитинства до старості, але практично — ми вічно вмираємо. Адже тіло наше в дитинстві, в юності, в старості — не одне й те саме. Цілком інше. А свідомість — єдина. Знайти можливість переносити свідомість в інші форми, витончувати ті форми — ось прекрасна ідея для шукачів...

— Так мріє Рішідєва, — прошепотів Михайло.

— Рішідєва? — перепитав Сокіл. — Я чув це ім'я. Індійський біопсихолог?

— Так. Це мій давній друг. Ми зустрілися в тяжкі часи. З ним і ще з одною людиною. Вони стали моїми побратимами. Лікарю, я до речі згадав про них. Дайте мені папір, чорнило. Я напишу ім. Це конче потрібно...

Незабаром прийшла відповідь з-за кордону. В телеграмі з Америки було кілька фраз:

«Любий друже Михайле,

тримайся мужньо. Так, як тоді, перед лицем смерті. Все життя — подвиг. Так я розумію покликання Людини. У мене — радість і тривога. Новий рубіж. Лечу на Місяць. Сам розумієш — певності нема, чи повернуся. Віритиму. Пошли мені щирю думку добра. Пройду над безоднею, як проходили ми тоді втрюх під кулями ворогів. До зустрічі, Михайле. Дай мені руку свою.

Гаррі».

Свамі писав у листі:

«Мій брате Михайле,

засмучений твоїм листом. Знаю, як тобі тяжко. Не втішатиму, ти — сильний, сам втримаєшся, не впадеш.

Правду кажучи, я радий, що ти не йдеш легким шляхом. В горі зростають воїни життя. Ти — з таких.

Ти запитуєш про пришельців? Тепер це модно. Я не люблю моди.

Ми в Індії давно знаємо про них. Але індуси не полюбують сенсаций. Вони вмюють оберегати прекрасні поняття. Краще змовчати, ніж профанувати. Твій знайомий лікар правильно сказав: буде потреба, вони самі з'являться. Шукати їх? Треба. Тільки шукачі повинні в серцях своїх сформулювати чітке розуміння необхідності такого контакту. Цікавість? Цього недосить. Жадоба нової інформації? Замало й цього. Ми ще не впоралися з власною інформацією. Отак, перебираючи одну за одною всі проблеми необхідності, шукач дійде до основного. Про основне — не скажу. Подумай сам.

Прийдеш до Індії — поговоримо серйозніше, глибше. Сподіваюся, що це станеться незабаром.

Ти питаєш, чи можна воскресити людину з анабіотичного стану засобами сучасної науки? Можна. Ми провадили деякі досліді. Але я не схвалюю такого методу вирішення довголіття чи безсмертя. Чому? Тому, що в даному разі ігноруються основні закономірності життя. В замерзлому тілі (я не називаю в якому, але знаю, про кого ти писав) вже нема тієї особи, Михайле. Адже особа, індивідуальність — це не лише тіло, а й неповторна інформація її життя, досвіду, плюс неосяжний досвід минулих поколінь, переданий їй генетикою. І все це зв'язане не лише з клітинами організму, а й з динамічним електромагнітним комплексом людини, який складає особистість. У замороженому тілі вже нема ні психічного поля індивіда, ні живої динаміки чуття. Їхні імпульси вже пішли далі, поєднуючись в нескінченному потоці еволюції з новими енергіями, з новими виявами Єдиного Життя. Отже, воскресле тіло вже не буде тією особою. Воно може навіть стати ідіотом, таку істоту треба буде вчити заново. Знаю — така перспектива гірша за смерть.

Не засмучу тебе. Бо вірю, знаю про інші шляхи досягнення безсмертя. Ми працюємо саме над цим. Скажу коротко: кібернетика тонких енергій. Тобі що-небудь говорить таке поняття? Подумай. Це — з термінології сучасної науки. Певні досягнення є. Можна буде створювати нові тіла для людей, оновлюючи їхню психіку, елементи їхніх організмів відповідно до потреб еволюції. Можна буде повернути до життя і померлих людей, але це незрівняно складніше. Багато залежатиме від живих. Більше нічого не скажу. Все інше — при зустрічі.

Збережи тіло дівчини, про яку ти писав. Не хочу обіцяти зайвого, але залишаю для тебе надію. Ми вступаємо в епоху нечуваних здійснень, в еру легенд. Все можливо...

Жду, мій брате... Жду...

Свами Рішідєва«.

Сльози текли по щоках Михайла. Він притиснув листа до грудей, ніби хотів утримати схвильовані удари серця. Невже можливо? Невже станеться коли-небудь? Хай навіть не скоро, хай хоч тоді, як він буде зовсім, зовсім старим і немічним. Побачити знову неповторні блакитні очі, почути любий голос. За таку мить можна віддати багато життів...

А за кілька днів прийшла трагічна вістка: при експериментальному польоті до Місяця загинув американський астронавт Гаррі Ф. Совн. Радіо передавало драматичні подробиці катастрофи, а Михайло невтішно ридав, як дитина, вражений новою втратою.

— Лікарю, як же це? Як же так? Хіба може людина витримати... та й навіщо? Лікарю, може, ми з вами граємося в оптимізм? А кривава Калі насміхається над нами...

Сагайдак з тугою простягав руки до старого Сокола, а лікар, суворо насупившись, кидав скупі слова:

— Михайле Кузьмичу... для мене це ще один доказ нашого нерозуміння буття. Щось ми не додумали, чогось не збагнули... Заждіть, не хвилюйтеся... Людина народжується, людина вмирає. Народжується — радіють, вмирає — плачуть. Дивно. Адже це фази єдиного процесу. Ми абсолютизували смерть. Зробили з неї страховище. А може, це не так? Чуйте, друже? Може, це зовсім не так...

Сагайдак мовчав, затуливши обличчя долонями. А слух його вбирав останні слова диктора Інтермовлення:

«...метеорит пробив стінку «Аполлона», розгерметизувавши кабіну. Смерть астронавта наступила миттю. Навігаційні прилади пошкоджені. Корабель минув Місяць і безповоротно заглиблюється в космічний простір. Попередні розрахунки показують, що він за два місяці впаде на Сонце...»

Впаде на Сонце! На Сонце! На Сонце! Невеликий сплеск... мініатюрний протуберанець... Все, що було колись Гаррі Совном, безстрашним щирим американським хлопцем... А може, це й добре? Може, це прекрасно, лікарю? Він впав не на землю з в'єтнамського неба, вмер не в кремаційній печі Бухенвальду... Його смерть прекрасна! Сонячний спалах, повернення до того вогняного лона, яке породило Життя...

СЛОВО СЬОМЕ. САМАДХІ

І уже весь безмір стане
Перед моїми очима,
Наче карта розікрита,
Ніби світло, що не блима,
А спокійно, чисто летіть;
Щезнуть загадки і межі,
І полетять щастя в душу,
Мов безмірний блиск пожежі.
Я ростиму й сам в безмежність,
Все скуштую, все прогляну...
Іван Франко

Сагайдак вернувся додому. Його зустріла радісна, щаслива дружина. Трохи збентежена, трохи грайлива, вона метушилася довкола нього, обнімала, садонила за стіл, накладала перед ним всілякої всячини.

— Їж, Михасику! Випий, Михасику! Я така рада, така рада, що з тобою все гаразд. А то привезли тебе з села, мати, як з хреста знята, — каже: гарячка, марення. Я ж так не хотіла, щоб ти їхав у ту яму... Ах, пробач, я не про батьків, а про село. Я винна — не догледіла, що ти був хворий... До речі, ти чув про трагедію? Гаррі Совн загинув?! Він же був, здається, твоїм другом? Яке нещастя. Залишилася вдовою дружина з чотирма дітьми! Як їй, бідній, пережити? Правда, вони, американки, досить легковажні! Поплаче, заплаче, та й нового знайде...

— Ніно! — з притиском мовив Михайло, важко глянувши на неї. — Ну, як ти можеш?

— А що я сказала? Життя є життя. Ну, гаразд, не буду. Ти ж у мене досі хворий, невірноважений. Треба було й тоді не допустити захисту, перенести. Ну та я вже все залагодила. Домовлено. Старе забудеться, незабаром — захист. Ти радий?

— Я не бажаю захисту, — байдуже озвався Сагайдак, відсовуючи тарілку з котлетами. — Я працюватиму так, без докторського звання. Навіщо воно мені?

— Як то навіщо? — обурено скрикнула Ніна, округлюючи очі. — Ти все якісь коники викидаєш! У тебе сім'я, у тебе син...

— Мені вистачає. Ми не бідуємо. Є люди, які отримують вдсятеро менше. І живуть. Краще від нас...

— Чому ти рівняєшся на тих, які живуть гірше? Що це за реакційний світогляд? Чим більше — тим краще! Михасику, я не жартую з тобою! Ти мій чоловік, і повинен...

— Я нічого нікому не винен, — суворо відказав Михайло, встаючи з-за столу. — Лише народові. Йому я поверну свій борг працею. Сповна. Доки матиму силу — працюватиму. А для грошей не хочу. Наукове звання не додає розуму. Заслужу — дадуть мені звання без захисту. Оце й усе...

— Тоді я не дружина тобі, — різко кинула Ніна. — Я гадала, що ти трохи опам'ятався, а ти...

— Що я?

— Оригіналом хочеш бути? Це не модно тепер...

— Я не ганяюся за модою. Я хочу бути собою.

— Будь собою поза сім'єю. Розійдемося...

— Будь ласка. Я сьогодні ж залишу квартиру. Поруч можуть жити друзі, а не шукачі життєвих благ. Я вчений...

— Я теж вчений...

— Ти — споживач науки. Я — хочу її творити...

— Іди, — з ненавистю сказала Ніна, бліднучи від образи. — Твори. Павловська лікарня відчинена, туди завжди є можливість потрапити...

— Краще з порядним божевільним, — сухо відказав Михайло, прямуючи до дверей, — аніж з нормальним негідником...

— Аліменти сам платитимеш чи подавати в суд? — крикнула навздогін Ніна.

— Сина я заберу.

— Ніколи. Я не хочу, щоб і син став шизофреніком...

— Запитаю його. Захоче — хай живе тут. Я допоможу, чим зможу. Прощай, Ніно. Все залишиться тобі, не турбуйся — квартира, меблі. Крім моїх книг і рукописів...

Підходив до обсерваторії з якоюсь дивною полегкістю. Ніби виконав давній, заборгований обов'язок. Ніби скинув обридливий тягар.

У кабінеті Сагайдака чекала купа кореспонденції. Він почав поволі перебирати листи. З Чехо-Словаччини, Угорщини, Англії, Іраку... Як довго він все ж не був на роботі. Тепер доведеться днів зо три потратити лише на відповіді... Сполучені Штати... ні, це не від Гаррі,

вже не буде листів од нього... Мехіко... Японія... Індія... Індія? Від кого ж це? Почерк незнайомий... адреса Рішідєви...

Серце схвилювано стрепенулося. Він розрізав товстий конверт. Звідти випав невеликий зошит у глянцевої палітурці і зеленкуватий листок паперу. На зошиті почерком Свамі написано: «Для Михайла Сагайдака, Київ, астрономічна обсерваторія, Україна». Українською мовою, а трохи нижче — англійською. А лист написано іншим почерком. Хто ж це?

»Дорогий містер М. К. Сагайдак!

Ви були другом мого чоловіка Свамі Рішідєви. Він багато мені розповідав про Вас...»

Це пише, напевно, Ліла. Але чому «був»? Чому пише вона, а не він?

»Свамі Рішідєва залишив землю. Виконую його останню волю, надсилаю деякі записи Вам. Смерть настала три дні тому. Він не вийшов із стану нірвікальпасамадхі. Він працював над дослідженням цього психічного переживання і був готовий до того, що сталося...»

Що вона пише? Свамі залишив землю. Чому залишив? Навіщо така лямбіна трагедій?

Михайло підійшов до вікна, відчинив його. Душно, нема чим дихати. Сів на підвіконня, здалека почувся тужливий крик журавлів, у саду падали на землю жовті листки дерев.

Сагайдак розгорнув зошит, ще не вірячи тому, що він прочитав у листі, ще відмовляючись визнати свідчення очевидності.

»Мій любий брате Михайле,

напевне, ми разом з тобою почули про трагедію в Космосі. Трагедія, чи, може, початок нового шляху? Кожен сприймає по-своєму. Я бачу в сонячній короні спалах квітки. Можна чекати сонячного плоду. Такий апотеоз життя нашого брата.

Незабаром наступить і мій час. Твій теж, мій брате! Хто поклявся віддати життя для спільного блага, той звідає прірви відчаю й піднесення. Ти не забудь, Михайле!

Тепер про цей зошит. Він потрапить до тебе лише тоді, коли мене вже не буде на Землі. Поясню, чому це може статися...

Здавна я обрав мету — розгадати таємницю смерті. Вічний сфінкс — які загадки чуються в його байдужій посмішці? Яким шляхом іти? Фізіологія? Психологія? Парапсихологія? Я перебирав багато розділів наук і псевдонаук. Зупинився на самадхі. Самадхі — це стан самозагальнення, контакту з космічними енергіями. Ти прочитаєш про це в моїх записах, адресованих тобі. Ти працював над проблемою космогонії, космології. У моїх записах знайдеш деякі ідеї цього напрямку нетрадиційної форми. Може, це допоможе тобі, інколи треба виводити свій розум із звичної стежки.

Я завжди з тобою. Чуєш, Михайле? Що б не сталося, ми разом. Породжені Сонцем — повернемося до нього...»

Дивно. Незвичний стан. Свамі нема, а серце не хвилюється. Чи, може, у нього є певна межа навантаження? Западно багато хвилювань

і втрат. І серце ставить незримий бар'єр. Ні, ні! Тут щось інше. Розум ще не може згодитися, традиційне мислення клекоче, бунтує, плаче... та вже народжується нове, ще юне відчуття... Так треба, так здійснюється прекрасна тайна життя... Свами, тебе нема? Який абсурд! Ось я відчуваю поруч твій подих, читаю твої слова. Ти живий... Чуєш, ти живий...

»Загадка смерті — то і загадка життя. Вони невіддільні. Власне, то загадка Буття в найвищому розумінні, загадка появи нашої свідомості, виникнення явища індивідуальності, яка назвала себе — Я.

Отже, проблема Пізнання. Щоб розв'язати завдання древнього Сфінкса, треба володіти могутньою зброєю. Пізнання. Ця зброя — почуття (інстинкт), розум, інтуїція. Велична тріада. Та тільки ми нехтуємо двома членами цієї тріади. Почуття вважаються чимось нижчим, ніж розум. Інтуїція вважається винятковим рефлексом мислення. Їй не надається самостійного значення. А даремно!

Отже, розум. На нього покладено тягар Пізнання. Чи універсальна ця зброя?

Людський розум — дитя Природи. Отже, частка Природи. Чи може частка пізнати ціле, залишаючись часткою?

Ціле пізнає себе через частки. Ми — одна з ланок Пізнання. Природа не могла обмежитися творенням лише одного потоку Розуму — людського. Це було б занадто чудесно, занадто виключно. Тут вже неминуче відбувається ідеалізація земної людини, її мозку, її можливостей і місії. Це — не наука. Це — область ортодоксальної віри.

Чи є на Землі (поки що на Землі) інші вияви розуму, крім нашого, людського? Ми вирішили — нема. А чому?

Що таке розум? У чому він виявляється?

У трансформації великих мас речовини, в глобальних переміщеннях, в зміні лику планети?

Але ж так діють і рослини, комахи, тварини, хоч і в менших масштабах. А в Космосі відбуваються титанічні переміщення матерії, про які й не снилося людському розумові, — утворення зоряних асоціацій, вибухи наднових зірок, формування планетарних туманностей, пульсації галактичних ядер, розбігання галактик.

Скажуть — людина пересуває речовинні маси свідомо, цілеспрямовано. Все інше — лише сліпе переміщення матерії, без мети, без потреби. А як це довести? Ми ж не можемо прикласти свою, людську міру до нелюдських процесів.

Відкиньмо цей аспект Розуму. Візьмімо найголовніший його вияв. *Самоусвідомлення*. Привілей самоусвідомлення ми приписали лише собі. Чому?

Що ми знаємо, скажімо, про флору планети? Що вона собою являє в сукупності? Цілком ймовірно, що дерева, трави, ліси, квіти є спільним *організмом*, який має *самосвідомість* у планетарному масштабі, а звідси й Розум. У чому життя такого надорганізму? Хто скаже? Він створює киснево-азотну атмосферу, очищає її, синтезує сонячну енер-

гію в міріадах зелених приймачів, годує незліченну лавіну тварин і людей. Практично, рослинний надорганізм є основою навіть людського Розуму, ланкою між Сонцем і нашим життям та мисленням.

А комахи? А птахи, які безупину мігрують над плянею? Що ми знаємо про їхні функції? Нам здається — лише сезонні перельоти, а насправді — носії ще не зрозумілої нам всепланетної інформації. Хто заперечить?

А саме життя планети? Її невідомі надра? Землетруси, які так тісно пов'язані з ритмікою Сонця? Її грози та інші електричні явища? Чи не є грози якимось всепланетним процесом мислення? Може, й у нашому мозку гримлять свої громи, блискають електричні розряди, коли мислитель розв'язує складне завдання або герой повстає супроти сваволі!

А Сонце? Його промені, якими воно годує планети, людей, істот, рослини? Ми вважаємо його діяльність механічною, несвідомою. Хто дав право так думати? Лише те, що ми не можемо ввійти в контакт з свідомістю планети або Сонця?

Ми — ланка незміряної системи Світів. Наш розум теж є ланкою в системі безлічі інших розумів. Поки що ми — ворожа Природі ланка. А жаль. Природа лікує. Ми — руйнуємо...

У чому справа? Де хибність нашого шляху? Може, в абсолютизації наших методів? Нашого мислення?

Ми досліджуємо частки Єдності. Частки, а не саму Єдність. Аналітичний підхід до розуміння Спільноти неправомірний. Аналіз — лише один з безлічі аспектів Пізнання. Ми нагромаджуємо багато пояснень про те чи те явище, забуваючи, що багатослів'я віддаляє від Істини. В слові «Сонце» більше інформації про Сонце, ніж в астрономічному довіднику, де перелічуються параметри Сонця, його характеристики чи гіпотези про його походження. В слові «Людина» (в його сокровенному змісті) більше значення, ніж в описові травного чи сердечного тракту людського організму, функцій мислення чи руху.

А ще більше — в мовчанні. Жодні слова не передадуть суті. Суть — поза словами. Це знають мислителі. Це знають поети. І ось тут ми підходимо до інтуїції...»

Задзвонив телефон. Сагайдак здригнувся. Що таке? Хто втручається в його розмову з другом? Так близько він відчував його присутність, так гарно було серцю. І знову — розбіглися думки, розірвана Єдність. Єдність... Вона є, доки є думка того, з яким еднешся. А думка безсмертна... Безсмертна...

Михайло підняв слухавку.

— Хто?

— Мишко, це ти?

— Я.

— Нарешті, я спіймав тебе. Драстуй...

— Хто це?

— Лігосов. Євген...

— Женя... Пробач, не впізнав. Голова, як в тумані...

— Розумію, розумію, старик. Складна ситуація. Як же це в тебе з Ніною? Ні складу, ні ладу...

— Женю, справа вирішена. Нема потреби ворухити її...

— От біда з вами. Таке подружжя. Який приклад для молоді — ти подумав про це?

— Женю, не тобі про це говорити. Одна кіберсистема не вжилася з іншою кіберсистемою — звичайна справа...

— Не дурій! Я серйозно. А втім, дивись. Я з приводу іншої справи...

— Якої?

— Ну, ти здогадаєшся. Там, у підвалі, лежить...

— Розумію, розумію, — задихнувся Михайло. — Ради Бога, що таке? Що сталося?

— Та ні, нічого. Ти не хвилюйся. Просто, я хотів попередити. Ситуація така: наш відділ розформують. Може, я перейду в Інститут Кібернетики. Тоді я не зможу гарантувати, що вона...

— Розумію, Женю. Що ж робити?

— Подумай. Завтра даси відповідь. Або хай лишається, як експонат, але тоді хто зна, куди й кому вона потрапить у руки. Не хотілося б, аби з нею експериментували. Хоч я й сухар, як ти кажеш, та все ж... Або... забери її, поховай...

— Женю, ти ж казав, що не можна...

— Я домовився. Сказав, що знайшлися друзі. Коротше — можна забрати, документи оформимо... Дивися...

— Я подумаю... Я подзвоню, Женю. Дякую...

— Нема за що. Чекатиму завтра. Я розумію... справа тонка...

Михайло одійшов від столу. Серце стукало гучно, тривожно. Що йому сталося? Хіба ще не в спокоїлося! Не звикло?

Він, звичайно, її забере. І повезе в Карпати. Десь на перевалі, проти зірок, проти сонця, вона спочине, Вічним сном. Можна попросити Юрка, він допоможе. Навколо будуть смереки, високотрав'я, сині хвилі Чорногори...

»Вічним сном? — дзвінко засміялася Ганнуса. — Ой, який ти дивний, Михайле! Хіба є вічний сон?

Що це? Звідки? Може, то вітер за вікном? Чи далекий гук потягу? Чи пташиний спів? Не збагнути, не розпізнати...

Падають жовті, багряні, червоні листки за вікном. Нечутно ступає по осінній землі Ганнуса. Легко, як хмаринка, сідає на підвіконня. Всміхається.

— Тіло поховай, — шепоче вона. — А любов залиши. Любов — з тобою, коханий. Ти хотів воскресити мене? Смішний. Навіщо?

— Так мало я був з тобою, — жаліється Михайло. — Хотілося знову торкнутися руки твоєї, глянути в очі, пройти поруч...

— Але ж рано чи пізно наступить розлука, — похитала головою Ганнуса. — Яка ж різниця — один раз ми стрічалися чи сто разів? Яка різниця?

— Справді... — шепоче Михайло. — Ти й так назавжди зі мною...

— От і добре, Михайлику. Ти зрозумів. Я рада. Я ждатиму тебе...»

Тане туман в очах. Щоки вологі. Чому б то? Нікого нема. Тиша. До кабінету заглядає Валя. Побачила на столі купу листів, охнула.

— Михайле Кузьмичу! Ай-я-яй! Таких марок ще в мене нема! Голубчику, не відмовте!

— Беріть, беріть! Всі ваші, Валю!

Сагайдак усміхається. Радій, дівчинко, захоплюйся. Найменше захоплення приховує в собі дивовижні скарби відчуття, якщо воно йде від прекрасного. Люби все — марки, хмаринки, хлопців, дерева, метеликів, захід сонця... Тільки люби, а не колекціонуй!

Щаслива Валя вийшла з кабінету. Сагайдак знову взявся до записів Свами.

»Інтуїція — це синтеза свідомості. Розум, інтелект — порівнює, оцінює, інтегрує, складає з часток якусь модель Пізнання. А інтуїція блискавично охоплює Ціле, пізнає суть, стає цією суттю. Ми ще не знаємо таємниці цього дивовижного процесу. Та розгадка його може бути надзвичайно проста.

Ми — частка Цілого, я вже писав. Частка може об'єднуватись з іншими частками. А об'єднавшись, отримати усвідомлення Цілого або його аспекту. Ніби раптовий контакт з іншим світом. Ніби передіт на казковому килимі-самольоті в країну легенди. Як же опанувати дарунком інтуїції? Занадто рідкісна це жар-птиця. Чи не можна її зробити ручною?

Самадхі. Стан самоконцентрації. Давно його знають на Сході. Навколо цього поняття виникло багато легенд, вигадок, метафізичних, містичних пліток. Самадхі віднесли до категорії самонаркозу, схожого до тих явищ, які викликає споживання наркотиків. Напевне, в деяких випадках це так і є — тоді, коли до екстазу приходять свідомість примітивна, фанатична. Я ж маю на увазі високий стан самадхі, який приводить до відкриття світових законів, творення геніальних поем, соціальних прогнозів, епохальних винаходів. Але навіть такі величні досягнення все ще знаходяться в сфері звичного. Самадхі дозволяє заглибитися так далеко в надра Буддизму, що мислитель може збагнути закони нових ступенів Світобудови, на яких наші таємниці, наші трагедії чи радощі з приводу народжень і смертей — лише хвилі на поверхні Океану Життя.

Ти писав мені, Михайле, про свою гіпотезу замкнутих світів. Це прекрасна і глибока ідея. Я зустрічав у старовинних манускриптах про космогенез подібні ідеї, щоправда, в символічній формі.

Езотеричні записи індуїзму повідомляють, що Брама — творець світу — створив наш світ незаконно, що він приховав його від Маха-

деви (Верховного Духа). Вішну і Шіва розкрили цю таємницю і змушують Брахму повернути світ у єдине лоно.

Чудово — чи не так? Досягнення сучасної мислі дозволяють розшифрувати дивний символ. Брама — наша світ — замкнений (так вважаєш і ти), Шіва (імпульс вибуху) — змушує його розімкнутися, розлетітися, Вішну (закон Еволюції) — пізнає закони цього замкнутого світу і шукає виходу з нього, щоб синтезувати Єдність.

Виходячи з цих міркувань, можна збагнути невіддільність Людського Мікрокосму з Неосяжним Макрокосмом Буття. Людина, ніби крапля, яка відбиває в собі, в своїй свідомості, серці, інтуїції всю складність Буття. Всесвіт пізнає себе через нас, через Людину, і в нас він пізнає себе. А Людина, охоплюючи думкою Вселенський Безмір, практично пізнає сама себе, свою нескінченну суть. Так змикаються два потоки Пізнання: один бере початок від мікробезмежності, другий наповнюється джерелом Мегабезмежності. Все єдине в Океані Вічності.

Ми живемо в дивовижний час. Можуть відкритися нові, несподівані можливості. Не треба заперечувати жодного напрямку в Пізнанні, якщо він відкриває двері Свободи. Свобода Розуму, Духу — це єдине поклонання Науки...

Ось що таке для мене самадхі, брате Михайле...

Багато вже шляхів позаду. Були прірви, були вершини. Жаль, що не можу всього передати тобі. Хочу ще спробувати дослідити стан нірвакальпасамадхі. Це — стан осягнення Цілого. Не знаю, чи вміщу, чи досягну. Не знаю, чи повернуся. Тому залишаю тобі ці записи...»

Михайло всміхнувся, а в очах стояли сльози. Можна позаздрити такому життю. Мов орел у небі, пролетів Свами по життю, не жахаючись його клекоту, його безодней, його незбагненності. Так треба й мені! Як тоді, в далеких Альпах. Серед п'їтьми, під кулями, по вузькому кам'яному карнизу...

Свами, Гангусю, Гаррі, я не забував вас, я йду...

До кабінету заглянув Сашко. Побачив сльози на обличчі Михайла. Ніяково затушчував на порозі.

— Михайле Кузьмичу, драстуйте, — тихо мовив він. — А я...

— Що, друже? — приязно всміхнувся Михайло і простягнув йому руку. — Ти не звертай уваги на мене. Я щасливий... Знаєш — від щастя теж плачуть...

— Тоді добре, — сміливіше сказав Сашко. — Бо я прийшов запросити вас...

— Куди?

— На вечір. До нашого товариства...

— «Космос і Я»? — запитав Сагайдак, ховаючи листи до шухляди.

— «Космос і Я», — серйозно відповів Сашко. — Сьогодні буде багато молодих. Дуже цікаві хлопці й дівчата. Не пожалкуєте, там такі воїни ростуть, ого!

— Веди, Сашко! — схвильовано сказав Сагайдак. — Хочу до молодих. Разом шукатимемо!...

Вони йшли вулицями Києва, під багряними кронами дерев. Природа одягалась у барвисті осінні шати, готуючись до зими, але смутку не було в її урочистому плінні. Не смуток, а радісне чекання нового воскресіння, нової весни...

— Все — попереду, — думав Михайло, бадьоро крокуючи поруч із Сашком. — Нічого не скінчилося, нічого не втрачено. Хіба, може, лише ілюзії. А все прекрасне — не згине. Та й куди воно може підітися з єдиного лона безміру? Не згине мати моя, батько мій, які дали мені життя, розум, ніжність і любов. Не згине мова співуча моя, що принесла мені в чарівному звучанні своєму відгомін тисячолітніх борінь та шукань коханого народу, путь якого — в Безсмертя.

Мати моя, ну як ти можеш вмерти, щезнути, коли ти невмируща в мені, в любові твоїй, що породила мене, моїх дітей, майбутніх онуків, у праці великій, яка оновлює і оновить рідну планету!.. Мамо, ти можеш з повним правом сказати: *«Я єсмь!»* Тільки тобі пасує ця древня формула безсмертя!

Мово моя! Чарівне джерело мудрості й натхнення, пізнання й надії на громове прийдешнє! Не зглумили тебе вікові потуги недругів, не сплюндрували неукі, не зганьбили покручі. Ти несеш у надрах своїх невимовні багатства, скарби минулого і майбутнього для цілої планети, для всього людства. Ти впевнено речеш: *Я єсмь!*

Україно моя, казкова земле, пісенна мати наша! Не здолала тебе кормиґа шляхетська, не задушила каторга отоманська, не стоптала твого рясту в'язниці царська, не переїхали орди ногайські. Ти впевнено виходиш на полум'яну дорогу безсмертя в могутньому колі вільних народів і владно-урочисто промовляєш: *Я єсмь!*

Земле — плането згорьована! Ти палаєш на вогнищах злоби, ти потрясаєш своїми раменами, щоб попередити буйних дітей своїх, ти прагнеш звільнитися від марева воєн і безумств, щоб увійти в чудодійну мелодію Космосу акордом Любові і Людяности. Воскресни, Мамо-Земле, з смертельної недуги звірства, розквітни в зорянім вінку братерства вселенського. І скажи разом з людством збратаним:

— *Я єсмь!*

Такий час настане. Неминуче.

А до того — хай клекаче бій. Не боюся нічого. Прийму все: що є, все, що буде. Бо знаю, куди йду.

Небезпеки стверджують рішимість досягти мети.

Іду — нескорений, непереможний; творець і творення, іду із лона Матері-Землі до Лона Матері Вселенської. І скажу їй — Матері Безмірності:

Я єсмь! Не пилинка, Мамо, не ефемера, не нікчема! Син твій рідний! Відкрий обличчя, хочу бачити тебе у всій красі невимовній. Дай напитися з єдиного джерела Істини. Мамо, я вертаюся з довгих мандрів і блукань. Відчини двері до рідної хати, забутої з давніх-давен. Хочу поглянути в рідні очі твої, послухати правічну казку...

Я єсмь, Мамо!

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

(34)

1-го вересня. Понеділок. Цілих два тижні я не записував щоденника, бо маю багато праці. Знайшов »Труди петергофського біологічного інституту«, в яких є добрий матеріал про »Алопекурус«, себто про наш »Лисохвіст«. Ввесь час і всю увагу віддаю дисертації.

Дружина має відпустку і ми сьогодні їздили до Інвалідської оселі. Я збирав гербарій, зібрав багато цікавих рослин, але свого »Лисохвоста« не знайшов ні одного колосочка.

Дружина залишилася в Оселі на два тижні, а я вернувся додому.

12-го вересня. П'ятниця. Працюю над дисертацією, вже надрукував на машинці понад сто сторінок.

Одержав листа від проф. М. Ветухова, він бажає мені успіху і обіцяє у потребі чимось допомогти. Я вдячний йому за добрі наміри.

Сьогодні в мене велика подія: купив мікроскоп! Щоправда, не новий, а вживаний вже, але ще добрий — німецький »Цайс«. Тепер зможу почати анатомічне і цитологічне вивчення свого »Лисохвоста«.

14-го вересня. Неділя. Ще вчора приїхав до Інвалідської оселі й зустрівся із своєю дружиною. Вона відпочила, поправила і каже, що написала цілий розділ своєї дисертації.

Сьогодні гарний соняшний день. Ми з самого ранку ходили по лісі, гуляли понад річкою і провели час дуже приємно.

По обіді виїхали додому. Їхали автобусом довго, але були задоволені, бо околиця гарна, всюди багато зелені. Додому приїхали вже зовсім увечорі.

Відпустка дружини закінчилась і завтра вона піде до праці, а я буду вивчати анатомічну будову свого »Лисохвоста«.

16-го жовтня. Четвер. Тепер рідко пишу щоденник, бо дуже зайнятий. Від напруженої праці з мікроскопом болять очі, що й турбує мене. Все, що спостерігаю під мікроскопом, змальовую, насамперед олівцем, а потім спеціальним чорним чорнилом. Сьогодні всі ці свої малюнки показував проф. А. Мелдерису і він був задоволений, радив далі працювати так, як дотепер. Він показав мені гербарій, зібраний у Петербурзі ще в 1780-1820 роках. Цікаво, чому англійські дипломати в Петербурзі займались гербарієм? З того часу пройшло вже багато років, але всі рослини на диво добре збереглися.

Показував мені ще один цікавий старий гербарій у вигляді великого і дуже гарного альбому. Варто було б запозичити цю ідею. Спробую зробити альбом з британських видів Алопекуруса.

Увечорі, вернувшись додому, застав листа з ПЕН-клубу. Мене запрошують взяти участь у з'їзді ПЕН-клубу, що має відбутися наприкінці листопада цього року в Мюнхені. На жаль, не можу скористати з цього запрошення, бо мушу тепер інтенсивно працювати над дисертацією.

18-го жовтня. Субота. В бібліотеці Британського музею знайшов «Помертні писання Митрофана Дикарева». Книга видана у Львові 1903 року. Для мене незвичайно цікавим є перший її розділ «Знадоби до української народної ботаніки».

23-го жовтня. Четвер. Сьогодні влаштував свою робочу кімнату. Накупив дерев'яних скриньок і зробив з них полиці для гербарія, книжок і паперів. Впорядкував бібліотеку, забрав всі книжки з комори і переніс їх до кімнати. Тепер буде зручніше працювати.

По полудні, відпочиваючи, прочитав статтю В. Сварога «Подорож у минуле» («Н. Д.», ч. 7-8, 1958). Тут мова про твір «Чорноморці» Василя Чапленка. Стаття довга, але цікава, кінчиться таким висновком: «...Читачі, що їх мав на увазі В. Чапленко, читають його твір з інтересом і користю, бо написаний він прекрасною й барвистою мовою, дає пластичні й мальовничі картини давноминулої доби та, нарешті, примушує плідно замислитись над наукою нашої минувшини».

Так, «Чорноморці» Василя Чапленка — твір цікавий, я читав його колись із великою приємністю. Особливо подобаються мені ті епізоди, що описані з гумором.

26-го жовтня. Неділя. Рано переглядав свої праці з етнографії, особливо розділи «Зима» і «Весна» — з моєї готової до друку книжки «Звичаї нашого народу».

Українська етнографія це не тільки мій фах, а й улюблена наука. Велика шкода, що я не можу повністю віддатися їй.

По полудні знову взявся за ботаніку, читаю «Експериментальні основи систематики рослин». Матеріал цікавий і важливий для моєї дисертації, над якою тепер інтенсивно працюю.

Дружина також працювала над своєю дисертацією з історії України. Допоможи, Боже, довести наші дисертації до щасливого кінця.

27-го жовтня. Понеділок. У бібліотеці Британського музею знайшов цікавий матеріал з біології злаків, що його використаю у майбутньому.

Вертаючись з Британського музею, зайшов у парк. Тут уже справжня осінь: листя пожовкло, опадає на землю. Кущі й дерева поникли, збідніли. Навіть горобці ніби тихішими стали.

Осінь... Колись я любив цю пору року, захоплювався нею. Вона й тепер мене хвилює. Мені подобається оцей особливий осінній сум, оця своєрідна тиша, спокій... Але час іде і моє захоплення осінню вже не те, що було колись.

Вдома мене чекала дружина, вже хвилювалася. Я щасливий, що нас двоє. Дуже співчуваю самотнім людям, допоможи і їм, Боже, знайти друзів!

Увечорі мені докучали спогади. Пригадалося моє дитинство, юнацькі роки, мої студії, моя праця... А далі — мандри під час війни разом із дружиною. Скільки ми зазнали труднощів, поневірянь! Нарешті, ми в Англії, в Лондоні! Але, покищо, не щастить нам і тут, особливо мені.

І ось ми знову розпочали студії — і дружина, і я. Щоправда, нам тяжче студіювати, ніж молодим людям, але мусимо поборювати всі труднощі, щоб своєю наполегливістю вибороти собі місце і в чужому світі.

22-го листопада. Субота. Займаюсь ботанікою, треба прочитати ще багато матеріалу, щоб потім знову взятися за мікроскопічні роботи. Пляную до серпня наступного року закінчити бодай основні пункти дисертації. Знаю, буде тяжко, але мушу поспішати, бо без постійної праці не влаштую свого життя.

В ботанічній літературі є чимало цікавих матеріалів про рослини чи — краще сказати — про відношення людей до окремих рослин.

Ось сьогодні читав про мак. Виявляється, в багатьох народів мак завжди користувався особливою пошаною і я пригадав собі нашу народну приказку: «Нема цвіту цвітіншого над маківочку, нема й роду ріднішого над матіночку». А чи можна забути наші степи, як жита половіють, а серед них блимають червоні вогники дикого маку?! Яка краса!

Так, колись напишу про «рослини у звичаях і віруваннях українського народу», ця тема не дає мені спокою, але тепер мушу працювати над своїм «Лисохвостом» і, взагалі, над злаковими травами.

Увечорі в нас був земляк, пан Б. Він із степової України, з Херсонщини. І почалась розмова про лани пшениці, про жита, що половіють, про маки, що червоніють... Говорили до пізнього вечора про Україну, про рідні місця, що тепер, на чужині, викликають особливі хвилювання. Спогади...

1-го грудня. Понеділок. Працював кілька днів підряд з мікроскопом і вивчав анатомію стебла, листя й коріння «*Alopecurus pratensis* L.». Інших видів цієї рослини мені не пощастило знайти в природі, хоч і шукав їх кілька разів. Вони є у Природничому музеї, але як ними користуватися?

10-го грудня. Середа. Рано читав «Вчення про вид». Проблема виду також належить до кола моїх студій. Вид — вічна проблема в біології взагалі, а в ботаніці зокрема. Я працюю над тим матеріалом з особливим зацікавленням.

О год. 3-ій по полудні поїхав до Природничого музею і зустрівся з проф. А. Мелдерисом. Сказав йому, що маю тільки один вид «Лисохвоста» — *Alopecurus pratensis* L., інших шукав, але безуспішно. Про-

фесор, вислухавши мене, дав мені по одному екземплярові таких видів «Лисохвоста»: *A. utriculatus*, *A. aequalis*, *A. geniculatus*, *A. intermidum*, *A. alpinus*, *A. myosuroides* і *A. bulbosus*.

Я щиро вдячний професорові Мелдерисові за таку цінну прислугу, бо тепер маю всі ті види «Лисохвоста», які ростуть на території Великої Британії.

15-го грудня. Понеділок. Почав писати розділ «Географічне поширення роду *Alopecurus* L.». Матеріал дуже цікавий і працюю над ним охоче.

Рано одержав книгу «Вступ до ботанічної мікротехніки» — це переклад з німецької мови. Я замовив її вже давно і ось щойно сьогодні одержав.

Увечорі ми з дружиною були в Алберт-голі на концерті Капелі бандуристів Григорія Китастого.

Концерт — чудовий. Англійська публіка захоплювалась нашими бандуристами і раз-у-раз зривалися бурі оплесків.

Після концерту ми зустрілися з Григорієм Китасти́м, як давні знайомі, ще з Берліну, де виступала його капеля в грудні 1944 року. Тоді я написав про нього і його капелю велику статтю, що була надрукована в українській газеті «Голос». Тепер він уже «американець», приїхав з Америки. Постарішав, посоліднішав... Час і обставини зробили своє.

28-го грудня. Неділя. Закінчилися святкові дні, минуло латинське Різдво і знову починаються будні, праця і турботи.

Ми з дружиною провели вільні дні дуже приємно, хоч і не зовсім весело. В нас були гості, говорили, жартували, а потім із сумом згадували минуле, зокрема рідних і близьких, що залишилися десь в Україні.

Наш гість, пан Б., згадував свою дружину, моя дружина згадувала свою матір, а я — сестер.

29-го грудня. Понеділок. Одержав листа від Софії Парфанович. Читаю:

«...Пишу, бо думала не раз про Вас і про Авгсбург. Часто, коли беру до рук свою «Загорілу полонину», нагадую собі обставини, серед яких творилася і закінчувалась ця книжка в Авгсбурзі. Це були ще ненайгірші часи, а гірші прийшли потім, зокрема для мене в Америці. Хоч людям здається, що це країна, де є тільки добро і нічого більше, але воно не завжди так. Та почнім з кінця: бажаю Вам і Валі веселих, щасливих Свят і Нового Року. Дякую за такі ж побажання від Вас.

Ваші неуспіхи зовсім не дивні, бо так буває у чужому світі. Є люди, що легше до нього пристосовуються, а є й такі, що їм важко. Та думаю, що як людина молодша, то їй легше, а тому надіюся, що Ви вилізете на суше з тою ботанікою. Я її завжди любила і далі люблю. В

хаті в мене повно всілякого хабазя, тільки біда, мабуть, клімат такий, що все пожирають оці дрібні павучки. Кропимо різними ліками, але, видно, ті bestii сильніші за нас, а рослини слабші, бо вкінці гинуть, як не від павуків, то від ліків.

Далі: «... Я самотна і всі труднощі життя мушу поборювати сама. Мусіла повторити іспити і медичну практику, а потім відкрила, як тут кажуть, «офіс» і загрузла по шию в роботі. Не думайте, що ця робота приносить золото! Вона ледве прогодувала мене, зате повністю пожирає, бо треба читати фахову літературу, полагоджувати фахову пошту, вести бухгалтерію, якої, мабуть, немає в цілому світі. А ще треба і купити, і зварити, і якось жити. Крім цього, переживала погані часи, бо хворіла, ломила ноги, лежала в лікарнях. І то зовсім сама. Ясно, що все це б'є по людині і їй не з медом. В такому буденному змагу тяжко допасти до літератури, це мене журило і журить. Успіхи все ж мала. Мою новелу «Буря» помістили в збірнику НТША, а це вже успіх не абиякий. З моєї «Лісничівки» передрукують цілі частини до шкільних читанок і діти знають моє ім'я. Тут і там щось пишуть та кидають до журналу чи часопису.

Але з друком іде пиняво, нема можливості друкувати книжок, тому автори засипають матеріалом часописи і вони там лежать. Так лежить від літа мій репортаж із подорожі до країни Гайзерів, а як видрукують у «Свободі», то будете з цікавістю читати.

Всі ці справи кажуть мені задуматись і на щось рішитись. Почала я шукати посади в шпиталі, аби забезпечити собі життя і покинути практику. Хотіла б знати, що своє відробила і можу спокійно братися до писання. Та ледве чи вдасться це мені, бож я вже стара, а до праці беруть тільки молодих. Крім цього, докучає мені самота, бо не маю до кого і слова сказати. Найчастіше мовчу або говорю до речей, зокрема до свого авта, що є моїм приятелем. Може пошлю вам знімок: мій і мого «Каруся», так називаю своє авто... Он скільки написала про себе...»

Лист цікавий, але й сумний. Самотність на чужині — велике горе для людини старшої віком. В Америці багато наших людей, багато українців, та ось Софія Миколаївна не знайшла собі друзів і залишилася самотня. Шкода, дуже шкода мені її, тим більше, що нічим не можу їй допомогти.

31-го грудня. Середа. Сьогодні вже останній день 1958 року. Дивно, як швидко він проминув, що я й не зоглядівся. Навіть англійська погода — цього року особливо погана! — не надокучила мені, бо ввесь час був зайнятий: збирав гербарій і писав дисертацію з ботаніки.

1-го січня, 1959 року. Четвер. Вчора, коли о год. 12-й уночі в радіо оголосили, що вже настав 1959 рік, ми з дружиною випили по склянці вина, примовляючи: «На щастя, на здоров'я та на Новий Рік, щоб було ліпше, як торік. Дай, Боже!»

Так, дай, Боже, щоб в цьому році здійснилась бодай народна приказка: »На Новий Рік прибавиться щастя на заячий скік«.

Сьогодні одержали кілька новорічних поздоровлень. Ось пан С. П. пише: »Вітаю Вас з Новим Роком і новим щастям. Бажаю, щоб здійснились всі Ваші пляни і наміри...« Дай, Боже, мої пляни і наміри такі: закінчити дисертацію з ботаніки і знайти відповідну працю.

2-го січня. П'ятниця. Був у бібліотеці Британського музею і шукав матеріалів про проблему виду в біології. Тема складна, але цікава.

Увечорі, коли вже виходив із бібліотеки, зустрів одну знайому пані, що сказала мені »комплімент«:

— Сьогодні ви подібні на поета! Ви пишете вірші?

Я відповів:

— О ні, шановна пані, я далекий від поезії, бо займаюся біологією і працюю над проблемою виду.

Пані, посміхнувшись, сказала:

— А я була ліпшої думки про вас.

4-го січня. Неділя. Переглядав свої книжки і натрапив на брошуру »Інформатор про Англію«. У розділі »Дещо про звичаї англійців« оповідається про англійський »вікенд«, про »гобі«, про спорт тощо. А наприкінці є й таке: »Англійський пудинг — це мішанина тіста, баранячого лою, цукру, сушених сливок та ананасу. Тому, що це англійська національна страва, радимо її завсіди похвалити, але багато не їсти«. Шкода, що не подано причини, чому »багато не їсти«. А похвалити треба, це знаю з власного досвіду.

Далі »Інформатор« радить у розмові з англійцями бути стриманим, більше мовчати ніж говорити, не виявляти великого темпераменту. Я також такої думки.

Взагалі, »Інформатор« дуже корисний, він коротко подає відомості про історію і географію цієї країни, про національний склад населення, про політичні партії, які тут існують, тощо. Тільки нічого не згадує про те, як чужинцеві знайти відповідну працю і влаштувати своє життя? Я особливо зацікавлений таким питанням, але мушу сам шукати його розв'язки.

9-го січня. П'ятниця. Вже минули й наші Різдвяні Свята. Ми з дружиною відсвяткували їх дуже скромно і тільки обоє, бо гостей в нас не було.

Сьогодні, відпочиваючи, я прочитав »Народні оповідання« Марка Вовчка. Вони дуже цікаві, письменниця показує духову красу й силу нашого народу в тяжких умовах старої кріпаччини. Особливо добре описані в них жінки, всі оті Горпини, Одарки й Олесі, що викликають велике співчуття. Тому не дивно, що Тарас Шевченко, прочитавши »Народні оповідання« Марка Вовчка, в своєму щоденнику записав: »Яке високе прекрасне створіння ця жінка. Треба буде їй написати листа і дякувати їй за радість, яку дало читання її надхненної книги«.

»Народні оповідання« Марка Вовчка вперше вийшли друком в 1858-му році. Із січня до квітня 1859 року Марко Вовчок жила в Петербурзі й там познайомилась із Тарасом Шевченком. Тоді закінчила свою повість »Інститутка«, присвятивши її Т. Шевченкові. В квітні 1859 року вона виїхала закордон і жила в Парижі. Хоч оповідання М. Вовчка написані сто років тому, проте вони й тепер захоплюють читача. Так, час іде, все міняється, але вартісні речі, твори справжнього мистецтва — залишаються назавжди.

18-го січня. Неділя. Вже кілька днів не записував щоденника, був дуже зайнятий своєю дисертацією, працював над розділом »Поняття виду«. Розділ невеликий, має 50 сторінок машинопису, я закінчив його таким підсумком: »В останні три десятиліття проблему виду починають глибоко вивчати з різних точок зору. Порушується питання про вид, як про географічну, екологічну і цитологічну проблеми. Ботанічні й генетичні конгреси присвячують окремі засідання для розробки проблеми виду, обговорюють питання виду, як питання про певну систему; критично переглядають раніші твердження і висувають нові вчення про вид«.

Дав я і своє власне визначення виду, але до щоденника його не записую.

Тепер почну працювати над розділом про »Шляхи виникнення і мінливості виду«.

Відпочиваючи, переглянув книжки Володимира Русальського, мого доброго приятеля. Він помер у травні 1957 року на 45-му році життя, в Австралії, куди поандрював із Німеччини.

Книжки В. Русальського — це збірки новель: »Місячні ночі«, »Соняшні дзвони«, »Сміх Іскаріота«, »Після облоги міста«. На жаль, у жодній із згаданих книжок немає нічого про автора, а це велика шкода. Ось він помер і не залишив про себе ніяких відомостей для майбутнього історика літератури. Я приятелював з В. Русальським, але дуже мало знаю про нього, бо він не любив розповідати про себе. Знаю тільки, що його справжнє ім'я і прізвище Іван Гевеленко, народився в 1912 році. Походить з Уманщини, з хутора Тузівка. Закінчив зоотехнічний технікум. Вдома був одруженим, але не відомо, що сталося з його жінкою. В Австралії одружився вдруге і мав донечку. Цікаво, що тепер з нею?

Володимир Русальський — був талановитим новелістом і велика шкода, що його життя так рано обірвалось.

21-го січня. Середа. Рано одержав листа від Михайла Ореста з Німеччини. Читаю:

»Вчора вислав Вам книгу літературної спадщини мого брата Миколи, яка недавно вийшла за моєю редакцією. Академік Д. Зеров — мій брат теж, другий по старшині. Він ботанік, його вузький фах — мохи. Докторська його праця була присвячена болотам України. Його дру-

жина, Марія Яковлівна, теж науковець, її фах — гриби і їх хвороби. Я ще маю брата Костя, теж ботаніка, а наймолодший наш брат Юрій, інженер за фахом, помер два роки тому...»

Книги Миколи Зерова я ще не одержав, може, прийде пізніше. Отже, Академік Д. К. Зеров, відповідальний редактор «Українського ботанічного журналу», є рідним братом Михайла Ореста.

24-го січня. Субота. 8-ма година увечері. Я щойно вернувся з нашої Інвалідської оселі, дружина залишилася там ще на кілька днів. Вона сподівається, що за той час закінчить писати свою дисертацію. Поможі їй, Боже!

28-го січня. Середа. Я самий удома, дружина ще не вернулася, але часу не марную, працюю над розділом «Шляхи виникнення і мінливості видів». Тема досить складна, про походження видів є багато літератури, автори якої намагаються розгадати причини їхнього виникнення і дивергенції. В один час, на початку нашого століття, великою популярністю користувався погляд, що більшість видів виникла завдяки гібридизації. Таку гіпотезу висловлював ще Ліней, а потім — його учні... Ну, але я захопився і забув, що пишу щоденник, а не дисертацію.

30-го січня. П'ятниця. Вчора ввечері дружина вернулася з Оселі, де пробула п'ять днів і закінчила писати свою дисертацію.

Її дисертація має такий заголовок: «The Hetmanate of P. P. Skoropadsky in the Ukraine in 1918».

Сьогодні рано дружина передрукувала ще кілька останніх сторінок на машині й по полудні завезла свою дисертацію до університету і там здала проф. Сігон-Вотсонові. Дуже хвилювалася, але, покищо, все добре.

31-го січня. Субота. Сьогодні ми з дружиною займалися господарськими справами. Я їздив на базар і скуповував все, що треба, а дружина мала багато справ у хаті. Нарешті, упорались із господарськими справами і відпочиваємо.

Увечері ми читали книжку про «Нічний Лондон». Книжка цікава, проте в окремих місцях у ній змальовані неприємні картини життя «нічного Лондону».

Для нас Лондон — це Британський музей, Природничий музей, університет та інші «вогнища культури» Британської імперії. Все ж є ще інший Лондон, якого я не хотів би знати.

6-го лютого. П'ятниця. Сьогодні працював у бібліотеці Природничого музею над новим розділом моєї дисертації: «Взаємовідношення видів». Отже тепер буду писати про значення цитологічної аналізи, про встановлення числа, морфології і величини хромосом, а також і про значення редукційного ділення.

15-го лютого. Неділя. Відпочиваючи від «хромосу» та «редукційного ділення», я прочитав брошуру І. Бучинського п. з. «Чи змінюється клімат України» (Київ, 1957). Це цікава розвідка про суворі зими на півдні Європи. Ще в 177 році до Р. Х. мороз на півдні Європи був такий сильний, що всі дерева вимерзли, а вітри зносили цілі будинки. В 433 році по Р. Х. величезний сніг лежав півроку, наслідком чого загинуло багато худоби і людей.

У 605 році всі дерева і виноград вимерзли, тоді був великий голод. У 670 році знову прийшла суворя й довга зима, загинуло багато людей і корів.

У 764 році, в лютому, вітер приніс з Чорного моря у Костянтинопільське гирло такі великі крижини, що вони пошкодили багато міських стін. Зима того року почалася сильним морозом і на Чорному морі був лід затовшки 30 футів.

В 801 році Чорне море знову замерзло. У 823 році була суворя й довга зима, під час якої гинули люди й худоба. У 859 році замерзло навіть Адріатицьке море, до Венеції можна було дістатися пішки. У 992 році знову прийшла дуже холодна й довга зима.

Отже, подані автором відомості свідчать про те, що в давні часи навіть на півдні Європи були випадки дуже суворих і довгих зим, які повторялися потім у 1621-му і в 1669-му роках, коли замерз Босфор, а також у 1709 році, коли замерзло Адріатицьке море.

Особливо великі морози лютували в Україні 1646 року, коли — за словами очевидців — «холод був не менш пекучий і сильний у руйнуванні всього живого, ніж вогонь». Рятуючись від морозу, люди вживали тричі на день гарячу страву, яка складалася з гарячого пива, з домішкою невеликої кількості масла, перцю і кришеного хліба, що захищало організм від надмірного холоду.

Цікаві відомості подає автор і про теплі зими. Так, у 1303 році снігу зовсім не було, а в 1371 р. сніг розтав у лютому. У 1404 році, як описує літописець, «зима була небачена досі: гола, без снігу, ріки скресали у березні». Особливо теплою була зима в 1493 році, коли в січні і лютому цвіли сади, виросла велика трава, а птахи звили гнізда. Але прийшов такий холодий березень, що від морозів все вимерзло.

Наприкінці автор пише: «Причиною цього є посилення соняшної активності. Проте ми ще далекі від повного розуміння причин коливань клімату. Науці необхідно ще з'ясувати і вивчити цілий ряд природних явищ, щоб дістати вичерпну відповідь про причини кліматичних змін і коливань».

На питання «Чи ж змінюється клімат України?», автор відповідає так: «Коливання клімату є звичайним явищем у природі. У багатьох людей воно створює уявлення, нібито клімат на наших очах змінюється. Однак, ця гадана зміна клімату є не що інше, як його коливання, а не стійка зміна в одному напрямі».

В Англії цього року зима досить лагідна, сьогодні навіть сонце ви- зирало з-за хмар. Але з України пишуть, що там холодно: сніги, мо- рози, бо в нас зима жартувати не любить.

19-го лютого. Четвер. Одержав журнал «Нові Дні» (січень, 1959) і прочитав у ньому про «Перший з'їзд українських письменників на еміграції». Стаття починається так: «6 і 7 грудня 1958 року в Нью-Йорку з ініціативи об'єднання письменників «Слово» відбувся з'їзд письменників, поетів, критиків та літературознавців. Разом з'їхалось 59 осіб...»

А далі: «З'їзд відкрив голова «Слова» Григорій Костюк, який під- креслив, що дві дати спонукали скликати з'їзд саме в цьому році: те- пер припадають двадцять п'яти роковини масового винищення пись- менників в Україні, і кінчається десять років від часу, як перестав діяти МУР».

Потім говорив Улас Самчук, заявивши, що «МУР (Мистецький Ук- раїнський Рух) був майже всеобіймаючою літературною організацією». Занепад цієї організації спричинений розселенням письменників, осо- бистими поглядами її членів та новими умовами життя. Але необхідна тяглість традиції, бо література — це синтез, і об'єднання літерато- рів повинно також бути синтезом.

Б. Кравців прочитав доповідь про українську літературу в окупован-ій Україні. Говорив про реабілітованих письменників, як ось Чумак, Микитенко, Ірчан, Кулик та інші, а потім поділив поетів в окупован-ій Україні на три групи: старших «лауреатів» і «орденоносців», се- редніх, що ще змагаються за ордени, і молодших, які, покищо, пишуть про зорі й кохання. Прозаїки, на думку доповідача, радо втікають в історію й пригодницькі романи, тому партія мусіла почати боротьбу «за сучасність у літературі».

Наприкінці Б. Кравців сказав, що в Україні існує і підпільна літе- ратура, як приклад прочитав вірша: «Їдемо, їдемо...». Вірш дістався нелегально до Америки, в ньому описується, як вертаються із зас- лання колишні в'язні «із сухотами в легенях, з трохою в очах».

Другого дня Ю. Дивнич прочитав доповідь про «Нашу тутешню лі- тературу», «...говорив уривчато, розкидано, категорично, і про все...»

Потім виступали окремі письменники, що порушували різні проблеми.

Галина Журба казала, що переживаємо добу автобіографічних тво- рів, кожний письменник спішить зафіксувати те, що він бачив і знає, бо воно може пропасти безслідно.

Леонід Полтава підкреслив вагу і велике значення дитячої літера- тури, закликав письменників працювати в цій галузі більше й уважніше.

Ф. Мелешко підкреслив «трагедію українського письменника — ві- дірваність від читача. Іноді доводиться відчувати, що читача немає».

На мою думку, на еміграції, за межами рідного краю, повинна віді- гравати головну роль мемуарна література, не тільки автобіографії,

а й спогади, щоденники, записки. Навіщо нам вигадки, коли можемо писати правду про всі ті події, що їх ми бачили й переживали самі: війна, боротьба проти окупантів, втеча на Захід, життя на чужині... Ми ж повинні все це зафіксувати і залишити для наших нащадків, як документи часу і важливих історичних подій. Саме тому мемуаристика повинна бути головним жанром нашої літератури на еміграції. Писати не вигадки, а правду! — ось головне наше завдання на чужині.

Репортаж кінчиться таким висновком: »З'їзд досягнув своєї мети: згуртував в одній організації письменників, яким доля судила творити вільну українську літературу поза межами України«.

На жаль, це не так, з'їзд згуртував хіба письменників, що живуть в Америці, бо ті, що живуть в інших країнах, в ньому участі не брали.

17-го березня. Вівторок. Цілий місяць нічого не писав у своєму щоденнику. Ввесь час і всю увагу віддав дисертації. Розділ »Взаємовідношення видів« уже готовий, а разом з цим я закінчив і першу частину дисертації. Сьогодні зробив підсумки, які починаються так:

»Перша частина нашої праці »Проблема виду та процесів видотворення з увагою на модерну цитогенетику« складається з таких трьох розділів: »Поняття виду«, »Шляхи виникнення і мінливості видів« та »Взаємовідношення видів«.

У підсумках про поняття виду, я зазначив: »Одночасно із змінами в понятті виду, наприкінці ХІХ-го і на початку ХХ-го століть з'являються зміни і в розумінні структури виду. До цього часу структура виду ґрунтувалася тільки на морфологічних подібностях або різницях, а під впливом еволюційних ідей у структуру виду запроваджено принцип філогенетичного дослідження. Експериментальна генетика, яка починає розвиватися з перших років ХХ-го століття, вносить ще нові зміни в поняття і структуру виду... На початку ХХ-го століття виникає новий напрямок у дослідницькій роботі: експериментальна або нова систематика рослин. Тут підкреслюємо, що наше дослідження видів »Алопекурус« теж пов'язане з експериментальним дослідженням систематики рослин«.

Отже, »Проблему виду« я вже закінчив, тепер знову візьмуся за свого »Лисохвоста«.

22-го березня. Неділя. Вчора рано одержав від Українського Видавництва у Мюнхені 1-ий том моїх »Звичайв нашого народу«. Покищо, тільки два перші примірники, один у твердій полотняній обкладинці, а другий — у м'якій. Видання дуже гарне. Книга має 450 сторінок, добрий друк, добрий папір. Вчора і сьогодні я читав її, переглядав і не можу натішитись. Для мене це велика радість! Я так хотів, щоб ця книга вийшла, так її чекав і ось, нарешті, дочекався. Я дуже вдячний видавцям за їхній труд і добру волю. Вірю, що книжка розійдеться між читачами і принесе користь нашим людям.

Тепер мрію підготувати до друку 2-ий том «Звичаїв нашого народу», але це можливе щойно тоді, коли напишу дисертацію, як упораюсь із своїм «Лисохвостом».

А покищо треба все відкласти і написати листа до Видавництва та подякувати за добре діло.

28-го березня. Субота. Вчора і сьогодні був на 14-их Річних Загальних Зборах СУБ-у. Мене вибрали членом Ради СУБ-у. Що ж, дякую за довір'я! Боюся тільки, чи виправдаю його, бо я без праці, переважаний дисертацією і ледве чи зможу так активізуватися, щоб принести користь громаді своєю діяльністю. Все ж маю добру волю і буду старатися працювати.

30-го березня. Понеділок. Сьогодні день святого Олексія, чоловіка Божого, або — як кажуть у народі — «Теплого Олексія». Отже, це день і моїх іменин, але так якось повелось, що я нічим не відмічаю його.

В нашого народу існує повір'я, що в день «Теплого Олексія» пташка-вівсянка засвище свою пісеньку: «Покинь сани, бери віз!» А шукариба хвостом лід розіб'є. Іншими словами, в цей день починається весна. Так вірили колись наші предки.

Сьогодні й справді гарний весняний день: тепло, без вітру і час від часу з-за хмар визирає сонце.

Працював у Природничому музеї, переглядав гербарні зразки свого «Лисохвоста» та інших злакових трав. Бачив проф. А. Мелдериса і почув від нього приємну вістку — моя праця йому подобалась.

1-го квітня. Середа. День першого квітня — день обману майже у всіх народів Європи й Азії. Тут, в Англії, це «день усіх дурнів» (All fools day). Того, кого обманять сьогодні — називають «квітневим дурнем» (April fool).

У нас, в Україні, в містах також існує звичай обмановати (жартом) своїх друзів і знайомих у день 1-го квітня. Але це звичай не наш, він запозичений у німців, приблизно, в XVII-му столітті, тому в наших селах він незнаний і в українському фолклорі його нема.

В моїй книжці «Звичаїв нашого народу» (том 1-ий) є розділ «Перше квітня — день обману», в якому подаю історію цього звичаю в різних країнах Європи й Азії.

Але день 1-го квітня славний ще й тим, що тоді прийшов на світ Микола Гоголь. Народився він 1-го квітня 1809 р. в селі Великі Сорочинці на Полтавщині. Саме сьогодні минає півтора століття від дня народження цього велетня літератури. Хоч Миколу Гоголя зараховують до «російських письменників», проте у нього душа цілком українська. Я знайшов про нього цікаві матеріали в бібліотеці Британського музею. Дуже жалую, що тепер зайнятий «Лисохвостом» і не маю часу написати про М. Гоголя. Все ж відчуваю, що мушу написати статтю про його український патріотизм.

Увечорі в нас був гість — Іван Антонович Сапун-Деснянський. Розповідав про свої «пригоди» на фабриці, яка «робить» каву, а він тягає мішки і носить скриньки.

6-го квітня. *Понеділок*. Рано працював далі над «історією роду Лисохвоста» — це невеличкий розділ моєї дисертації, який уже кінчаю.

В цьому розділі я зазначив, що «моя праця ставить собі за завдання дати критичний огляд видів *Alor securus*» на підставі анатомо-цитотаксономічного та морфолого-географічного дослідження роду... Після критичного використання даних, що вже існують в науковій літературі, перейду до власного дослідження тих видів *Alor securus*, які ростуть на території Британських островів.

Наступний розділ моєї дисертації — «Цитологічне дослідження роду *Alor securus*», він особливо трудний.

По полудні був у Природничому музеї і зустрів там проф. А. Мелдериса. Спочатку ми говорили про мою дисертацію, про «Лисохвоста», а потім він сказав, що вчора був на концерті українського співака Михайла Мінського. Концерт дуже сподобався йому, він пригадав собі, що колись, ще в Києві, чув «Рече та стогне Дніпр широкий...» і не може забути цієї пісні, просив дати йому її текст.

Сьогодні проф. А. Мелдерис мав добрий настрій, розповідав про своє життя в Києві, як ходив там до школи, як учився. Свою розповідь закінчив так: «Київ — дуже гарне місто і я згадую його завжди з приємністю».

7-го квітня. *Вівторок*. Сьогодні велике свято: Благовіщення. Згідно з віруванням нашого народу, Благовіщення — таке велике свято, що в той день і птиця не в'є свого гнізда. «На Благовіщення і птиця не несеться і кубла не в'є». «Зозуля тому й несе яйця в чуже гніздо, що колись вила кубло в день Благовіщення». «Ніяка птиця не в'є гнізда в цей день, один тільки горобець не знає свята Благовіщення, бо він, бач, бусурмен між птицями». — Так розповідають народні перекази про свято Благовіщення.

Я також, як горобець, «бусурмен між птицями», бо сьогодні був у бібліотеці Британського музею і працював. Спочатку шукав матеріалів для дисертації, а потім почав писати статтю про український патріотизм Миколи Гоголя. Ось її початок:

«Письменник світової слави Микола Васильович Гоголь народився 1-го квітня 1809 року в містечку Великі Сорочинці на Полтавщині. Отже, був українцем з народження, але умови того часу примусили його жити в Петербурзі, де він і почав літературну кар'єру. Писав російською мовою, що й стало причиною постійної дискусії про те, чи Микола Гоголь був свідомий своєї окремішності як українець і чи знав він українську мову? На ці питання знаходимо відповідь у польському журналі *«Przewodnik naukowy i literacki»* (додаток до *«Gazeta Lwowska»*) з 1901 р. (т. XXIX, зошит VI, 466). Тут надрукований лист польського поета Богдана Залеського, що народився на

Київщині. Написав він його у Фонтинебльо (біля Парижу, Франція) 19-го лютого 1859 року до польського письменника Францішка Духінського».

Стільки написав сьогодні, почуваю себе втомленим цілоденною працею і статтю закінчу іншим разом.

18-го квітня. Субота. Майже два тижні не писав щоденника, був дуже зайнятий роботою з мікроскопом. Цитологічне дослідження мого «Лисохвоста» не йде мені легко. Від напруженої праці з мікроскопом болять очі і, взагалі, я швидко тепер утомлююсь.

Сьогодні вже працював у бібліотеці Британського музею і продовжував статтю про Миколу Гоголя.

»Отже, Залеський починає свій лист з того, що дякує Духінському за книжку, ймовірно за «Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich». А потім пише: »Твоя книга, шановний земляче, позначена вченістю, повчальністю та патріотизмом. Твій загальний погляд на історію поляків, споріднених народів і москалів видається мені правильним. Те, що здавна думали окремі голови, ти пояснив своїм дослідженням майже до очевидності. Не сумніваюся, що як в цій частині твоєї «Історії», так і в інших ти з однаковим успіхом доведеш свою головну думку на загальну користь і на користь Польщі. Не буду розглядати окремих твоїх здогадів і опіній, бо не маю для цього ні місця, ні часу, натомість додам до них невеличку подробицю, яка може придатися тобі в дальших дослідженнях. Років тому 25 гостював у Парижі відомий російський поет Гоголь. З Міцкевичем і зі мною, співукраїнцем, він тісно подружив, ми часто збиралися разом на вечірки для літературно-політичних розмов. Розуміється, говорили переважно про москалів, які викликали відразу як у нас, так і в нього. Питання про їхнє фінське походження було безперервно предметом обговорення. Гоголь підтверджував його із всією своєю українською завзятістю. Мав у себе під рукою чудові збірники народних пісень різними слов'янськими мовами. І ось у справі фінського походження москалів він писав і читав нам свою знамениту невеличку працю, в якій доказував, на підставі порівняння і детального співставлення пісень чеських, сербських, українських і т. д. з московськими, очевидні різниці в духовості, звичаях та в моральних поглядах між москалями та іншими слов'янськими народами. Для характеристики кожного людського почуття він підібрав особливу пісню: з одного боку нашу, слов'янську, приємну, лагідну, а з другого московську — понуру, дику, часто канібальську, отже, чисто фінську. Шановний земляче, ти легко можеш собі уявити, як ця праця щиро втішила Міцкевича і мене».

Залеський пише, що пізніше він хотів дістати згадану працю від Гоголя, але йому не пощастило.

А далі: »Яка ж доля цієї праці? Невже в посмертних збірниках творів Гоголя немає нічого подібного? Вона послужила б чудовим під-

твердженням твоїх висновків. У всякому разі, знайдеться чи не знайдеться ця праця між творами Гоголя, і тепер не трудно скласти подібну паралелю. Та дуже велика шкода багатьох характеристичних анекдотів про москалів, анекдотів, які міг знати тільки сам Гоголь, що їх тільки він міг розповідати з особливою, властивою йому дотепністю».

Зближення Гоголя з Богданом Залеським і Міцкевічем стосується до часу його перебування в Парижі в 1836-му році. Розмовляв М. Гоголь з Б. Залеським, як свідчить Данілевський, українською мовою. До нас дійшла невеличка записка М. Гоголя до Залеського:

»Дуже-дуже було жалко, що не застав пана земляка дома. Чув, що на пана щось напало — не то соняшниця, не то завійниця (хай їй присниться лисий дідько), то тепер, спасибі Богові, кажуть, наче-то пан зовсім здоров. Дай же Боже, щоб надовго, на славу всій козацькій землі давав чернецького хліба усякій болізни і злидням, та й нас би не забував, писульки в Рим слав. Добре було б, коли б туди колинебудь примандрував. Дуже, дуже близький земляк, а по серцю ще ближчий, чим по землі. Микола Гоголь» (Письма Н. В. Гоголя, том 1, стор. 431, 1902. Ця записка вперше була надрукована в «Київській Старині» з 1899 р., X, стор. 284).

19-го квітня. Неділя. Дружина поїхала до церкви. Я залишився вдома і продовжую статтю про Миколу Гоголя:

»Один з кращих біографів Миколи Гоголя, Володимир Шенрок, теж пише про товариські зустрічі з Адамом Міцкевічем та про веселі оповідання Гоголя: »Товариські зустрічі не раз супроводилися гумористичними оповіданнями Гоголя. З нагоди зустрічі з різними «комічними» особами Гоголь завжди любив пожартувати або придумати різні забавні ситуації, в яких яскравіше виступали їхні комічні прикмети...» (Шенрок В. И., »Матеріали до біографії Н. В. Гоголя», том III, стор. 214).

Коли мова про невеличку Гоголеву працю про слов'янські пісні, що про неї згадував Б. Залеський, то її нема в повному збірнику творів Миколи Гоголя. Правда, є невеличка стаття про українські пісні («О малороссійских песнях»), в якій письменник виявляє свою палку любов до українського народу та його пісень, а в одному місці, посилаючись на М. Максимовича, порівнює українську музику з російською музикою:

»Російська сумовита музика виявляє... те, що вона забуває життя: вона намагається відійти від нього і заглушити щоденні потреби й турботи; а в українських піснях вона злилася з життям: звуки її такі живі, що, здається, не звучать, а говорять». (Н. В. Гоголь, Собр. соч., том 6, стор. 74, М., 1953. Переклад мій).

Дуже ймовірно, що це уривок або перерібка Гоголевої невеличкої праці, про яку згадує Б. Залеський у своєму листі до Духінського, бож чому тут порівнюється українська музика з московською, а не порівнюються самі пісні, їхній історичний зміст, що — як бачимо із

статті — особливо цікавило автора? Вперше ця стаття була надрукована в «Журнале Министерства Народного Просвещения», де «цензурні рогатки» були особливо жорстокі й могли «обрізати» її. Було це в 1834-му році, отже, більш-менш, в той час, коли Гоголь зустрічався із Залеським і Міцкевичем...»

Дружина вернулася з церкви, почалися розмови, і я мушу залишити працю. Статтю про М. Гоголя закінчу іншим разом.

26-го квітня. Неділя. Цілий минулий тиждень був зайнятий новим розділом дисертації: «Цитологічне дослідження роду *Alorocurus* L.».

Сьогодні, відпочиваючи від свого «Лисохвоста», закінчу статтю про український патріотизм Миколи Гоголя.

«Для доповнення характеристики Миколи Гоголя як українця, подамо кілька уривків із його листів до Михайла Максимовича. Так, наприклад, в листі з 2-го липня 1833 року читаємо таке:

«Щиро дякую вам, земляче, за «Наума» і «Размишлення»*, а також і за прикладений до них ваш лист. Все я прочитав з великим апетитом... Шкода мені дуже, що ви хворієте. Киньте насправді Кацапію та приїжджайте в Гетьманщину. Я сам думаю зробити те ж саме і в наступному році махну звідсіля. Дурні ми справді, як посудили добре! Для чого і кому ми жертвуємо всім? Їдемо! Скільки ми там позбираємо всякої всячини! Все викопаємо!...»

В листі з 9-го листопада 1833 року він пише: «Тепер я взявся за історію нашої єдиної, бідної України. Нічого так не заспокоює, як історія. Мої думки починають литися тихіше і спокійніше. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, чого до мене не говорили...»

А 20-го грудня 1833 року Микола Гоголь писав до Михайла Максимовича: «Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини та інше. Уяви собі, я теж думав. Туди, туди! В Київ! В стародавній, у чудовий Київ! Він наш, він не їх, чи ж не правда? Там, або навколо нього, діялись діла старовини нашої. Я працюю. Я всіма силами стараюся, але на мене знаходить страх: може бути, що не встигну. Мені надокучив Петербург, або, краще, не він, а проклятий клімат його: він мені допікає. Так, це добре буде, якщо ми займемо з тобою київські катедри. Багато можна буде наробити добра. Нове життя серед такого доброго краю! Там можна обновилися всіма силами. Хіба ж це дрібниця? Але мене бентежить думка, що буде, як ті сподівання не здійсняться...» (Н. В. Гоголь, Собр. соч., том. 6. Переклади мої).

Отже, наш великий земляк, Микола Гоголь, був щирим українцем, тож не дивно, що Тарас Шевченко — найбільший патріот України — назвав Гоголя своїм другом:

*) Книги Михайла Максимовича: «Книга Наума о великом Божием мире» і «Размишления о Природе». Етнограф і фолклорист Михайло Максимович у той же час був і біологом (ботаніком); він написав чимало добрих праць з природознавства.

»Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже«.

28-го квітня. Вівторок. Сьогодні ще раз перечитав статтю про український патріотизм Миколи Гоголя. Треба було дещо справити, дещо додати, а потім передрукувати на машинці. Хочу послати її до науково-літературного журналу «Визвольний Шлях», що виходить у Лондоні. Було б дуже добре, щоб ця стаття появилася друком саме тепер, цього року, коли минає 150-річчя з дня народження Миколи Гоголя.

30-го квітня. Четвер. Сьогодні Страсний або Чистий четвер. Згідно з віруванням нашого народу — це день весняного очищення. Колись у нашій Україні ще вдосвіта, до сходу сонця, селяни чистили в стайнях, коморах, на подвір'ї, в хатах, бо все мало бути чистим і виглядати по-святковому.

В садах, на городах палили торішні листя і сухий бур'ян, »щоб очистити землю від морозу, зими, смерті і всякої нечисті«, при цьому вимовляли таке заклинання: »Смерте, смерте, іди на ліси, іди на безвісті, іди на моря. І ти, морозе, великий і лисий, не приходи до нас із своєї комори. Смерть з морозом танцювала, танцювала і співала, і за море почувалася«.

Про все це докладно описую в моїй книжці »Звичаї нашого народу«. Дуже жалую, що мушу витрачати час і енергію на інші справи, а звичаї нашого народу, фолкльор, етнографію — такі мені близькі й рідні предмети — відкладаю на непевне »потім«. Щоправда, я і рослини люблю, тому працюю над своїм »Лисохвостом« із задоволенням.

1-го травня. П'ятниця. Травень у багатьох європейських народів називається »май«. Існує кілька пояснень щодо походження цієї назви, але найчастіше виводять її від латинського »Majus«, бо так називався у римлян стародавній обряд на честь »Bona Dea« — доброї богині.

В українській мові слово »май« означає не місяць, а зелені гілки дерев, як ось у народній казці: »І за образами май, і по гвіздочках май...« У творах Федьковича є таке речення: »Підгір'я, що ся маєм крило, в шовкові трави спать ся клонило«.

В моїй книжці »Звичаї нашого народу«, що недавно вийшла з друку, в розділі »Травневі свята« описую стародавні українські звичаї, зокрема »Майові рекреації«, що »були веселим святом і велика шкода, що ця традиція серед нашої студіюючої молоді втрачена«.

Взагалі, травень — цікавий місяць, це ж бо найкращий місяць року в багатьох європейських народів. Існують цікаві травневі традиції і в Англії. У день першого травня тут молоді люди ходили колись у гаї і танцювали, співали, веселилися довкола »травневого дерева«

(Maupole). В окремих місцях Англії травневі традиційні заборони збереглися й дотепер.

4-го травня. Понеділок. Другий день Великодніх свят. Рано ми з дружиною поїхали до нашої Інвалідської оселі.

День теплий, соняшний. В оселі дуже гарно: дерева в цвіту, навколо будинку різнобарвні квіти, всюди багато зелені. Ми приємно й весело провели кілька годин в товаристві людей, що тут живуть і працюють.

Гуляючи понад річкою на лузі, я шукав за «Лисохвостом» і знайшов тільки «*Alopecurus pratensis* L.», інших видів тут нема. Думаю, що для однорічних ще рано, вони можуть бути пізніше.

«Лисохвіст луговий» я викопав з коренем, обережно обгорнув папером і взяв із собою.

Дружина залишилася в Оселі ще на кілька днів, а я вернувся додому. Приїхав о год. 8-ій увечорі. Як тільки прийшов до хати, відразу «посадив» свого «Лисохвоста лугового» у вазонний горщик, щоб ріс. Думаю, що прийметься. Буде ще один матеріал для анатомічної аналізи під мікроскопом.

8-го травня. П'ятниця. Дружина вернулася з Оселі, вона там відпочивала, а я господарював удома разом із котиком. Він бавився, я писав... Писав про диплоїдні види «Лисохвоста», а потім про характер мейозу тетраплоїдних видів. Написав за ті дні понад сто сторінок.

11-го травня. Понеділок. Був у бібліотеці Природничого музею і шукав нових матеріалів про гібридизацію злакових трав. Знайшов багато матеріалу, щоб тільки були час і можливість його відповідно простудіювати.

Заходив до проф. А. Мелдериса, заніс йому платівку з пісню «Реве та стогне Дніпр широкий...» та Шевченків «Кобзар». Нехай має пам'ятку від українця.

Говорили ми й про «Лисохвоста». Я розповів йому над чим і як працюю, скільки чого вже написав і який матеріал знайшов сьогодні в бібліотеці.

Професор показав мені новий вид «Лисохвоста» — «*Alopecurus japonicum*», що потрапив до гербарія Природничого музею з Азії. Я бачив його вперше.

Далі проф. А. Мелдерис заявив, що в серпні він буде в Канаді на Інтернаціональному Конгресі Ботаніків. Такі конгреси відбуваються що п'ять років у різних країнах світу.

— Сподіваюся, — сказав він, — що на наступному Конгресі ботаніків вже будете і ви.

Поживемо, побачимо! Може стравді мій «Лисохвіст» виведе мене в люди?!

(Далі буде)

Софія НАУМОВИЧ

БАЛЬЗАКІВСЬКА ПОВІСТЬ

Здається, до таких повістей можна зарахувати повість О. Керч «Такий довгий рік» (вид. «Гомону України», Торонто, 1972 р.). Після побутових, історичних, психологічних, а навіть модерно-абстрактних, нарешті маємо «бальзаківську» повість з українського середовища. Що ж розуміємо під таким окресленням? А саме те, чого шукав французький читач минулого століття у Бальзака: свого портрета, хай і в кривому дзеркалі, на тлі того часу — дрібних, нищих, суєтливих заходів і змагань до слави, маєтку і влади серед конкретного середовища дрібної чи й великої буржуазії.

Коли в Бальзака ця буржуазія вже вироджується, то в О. Керч її відповідник — еміграційне міщанство — щойно у першому поколінні, отже в примітивному, згущеному і яскравому відображенні.

Коли в Бальзака це середовище міцно спаяне різними «інтересами» і родинними зв'язками, розсварене інтригами, то в нашої авторки — це збирання випадкових людей із різних земель України, яких тільки спільна ідея й дія могли б пов'язати в міцне середовище.

І як у Бальзака роман звичайно починається приїздом якогось «провінціала» до Парижу, так в О. Керч цілу подію започатковує приїзд «парагвайця», біля якого зосереджується дія — будова. Це може бути «народний дім» чи церква, що їх будують наші громади, а може бути і втілення єдності, яку важче збудувати. Врешті, будинок із символічною назвою «Україна» може мати значення і державної ідеї...

Та як не розшифровувати ті ідеї чи символи, темою твору є не переживання персонажів-героїв, а розвій чи занепад цілого середовища. Підтвердження цієї думки маємо в багатьох рецензіях, що появились з приводу появи згаданої книжки:

Ось І. В. у статті «Такий довгий рік» («Гомін України», 19. 2. 1972) пише: «У повісті... літературною формою змальована наша еміграційна дійсність... цікаві образи родинного і громадського побуту, наші національні позитиви і негативи, наша національна і людська вдача...»

Інший автор, Я-ч, у статті «Книжка про нас» («Шлях Перемоги», 21. 6. 1972) приміщує той твір серед подібних у світовій літературі: «Маємо діло із збірним героєм... клітиною еміграційного суспільства у поземому і прямовисному перекроях. У ній відбилися всі проблеми, що нуртують у всій діаспорі від Європи до Австралії... Для свого задуму (авторка) вжила неореалістичної манери... а реалізмом послуговувалися такі «соціальні» письменники, як Бальзак і Голсворті».

Наступна рецензія М. Л-и (оголошена у радіо Шарвана і надрукована в «Гомоні України» з 3. 6. 1972) «Такий довгий рік Оксани Керч» підкреслює те ж саме: «Особи напевно взяті з життя, з середовища, яке

аж надто добре було знане письменниці... часто підмальовувала вона свої образи сатирою... Зрештою, ціллю письменниці було вивести на фон свого твору не так окремих людей, а *громаду*... негативами якої були: амбіціонерство, всякі інтриги... Твір... пов'язаний із життям т. зв. нової української еміграції в ЗСА. Творів з такою тематикою у нас ще дуже мало. Тому сміло можемо назвати Оксану Керч в цьому відношенні одною з піонерів...»

Юрій Тис в статті «Новий твір Оксани Керч» («Америка», 7. 7. 1972) називає авторку «оригінальною», бо «кожний її твір різниться від попередніх і тематикою, і середовищем героїв і, врешті, стилевими засобами». В цьому випадку авторка вибрала «найтрудніше для виведення середовище *пересічної еміграційної громади*». Це «малі люди з великими оцінками власної особи», і життя, «в якому банальні люди в банальних ситуаціях розв'язують свої банальні проблеми». І Юрій Тис стверджує: «Оксана Керч взяла на себе мистецький обов'язок, повний труднощів і небезпечних засідок. На диво — розв'язала його позитивно».

О. Воропай (замітки в «Гомоні України» з липня й у «Визвольному Шляху» з серпня-вересня 1972) також підкреслює змалювання середовища: «Тут переплітаються розповіді про кілька українських родин, про їхнє життя, їхню громадську працю... про відносини між «новими» і «старими» емігрантами...» Далі рецензент-етнограф зазначає: «В творі гарно описані деталі побуту наших людей, як ось: «Така хата як у всіх скитальців — вишиті подушки, килими з старого краю, глечики й тарілки... Цей твір має і велике історичне значення, як літопис, як документ часу і життєвих умов наших людей на еміграції».

В. Гаврилюк у статті «Нова повість О. Керч» («Свобода», 18. 8. 1972) пише таке: «Є в цій повісті щось від славетних Ібсенових «Основ суспільства»... психологізмів майже нема, тільки рух ситуацій, до речі, подекуди кіносценарний... Видається, що *героєм повісти ціле середовище*... і поза негативами того середовища, воно все таки приналежить читача своєю живучістю, якої все менше навколо нас...»

Радіопрограма Є. Блавацької передала статтю Лева Шанковського (надруковану в «Гомоні України», 26. 8. 1972) «Нова книжка Оксани Керч». Автор підхопив інший аспект зображеного середовища: «На вулицях лиш авта мчать, але вони теж якісь безлюдні, за керівницею сидять не люди, а профілі, і ті зникають перед новими і все новими профілями... Авторка вміє повернути ці профілі обличчям до себе... із цього споглядання виникають персонажі роману... з усіма хитами, реалістично, інтимно і психологічно вірно. На такі книжки... які б змалювали *сучасне наше життя*, давно вже пора, на них чекав український читач... Серед буднів роману, здається, нема визначних подій, але скільки через цю книжку переходить людських долей, несучи за собою великі і дрібні драми життя, радощі й трагедії... «Такий довгий рік» — це не тільки мистецький успіх нашої прози, а й один з доку-

ментів доби... філософська інтонація чергується з динамічною розповіддю... інтелектуальна гра, яка навчає сучасників пізнавати справжні цінності».

Два із згаданих рецензентів обговорили також проблему молодого покоління у книжці. Юрій Тис порушив моральний бік: «Вимога до літературного твору викликати морально-етичні почування в цьому творі здійснена задовільно, головню у взаєминах Богуславця та Вікторії. Для контрасту... московська інтрига...»

М. Л-а розглядає радше суспільний бік: «Провідну роль у святі перебрала молодь... Можна припускати, що для цієї постаті письменниці підбрала ім'я Вікторія, бо, крім перемоги громадської, досягнула вона ще перемогу над собою... Вікторія з'ясувала собі нерозважність свого кроку і завершила з цієї неправильної дороги... Оксана Керч закінчила свою хроніку громадського життя вірою в молодь. Не даром присвятила вона свій твір двом своїм синам: Яркові та Миколі...»

Цитати із згаданих рецензій різних авторів однозгідно підтверджують сказане напочатку: хоч із великим запізненням, українська проза стала тим, чим повинна бути — якщо не картиною життя цілого народу однієї епохи (як це бачимо в Бальзаковій «Людській комедії» про Францію 19-го стол.), то хоч мистецьким зображенням одного українського середовища на еміграції. Думаємо, що «Такий довгий рік» захопить українських прозаїків продовжувати цей «бальзаківський жанр» у нашій літературі. Зокрема, вони зосередять свою увагу на середовищі молодого українського покоління, що вже виросло на еміграції, але має у своїй духовості вщеплене українство своїх батьків.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

1. Інж. Юрій Тис-Крозмалюк (США)	— 2
2. п. О. Сорока (Вел. Британія)	— 2
3. п. Б. Кашуба (США)	— 1
4. п. Д. Павлів (Вел. Британія)	— 1
5. п. І. Рожак (США)	— 1
6. п. Б. Петрук (Аргентина)	— 1
7. п. В. Заставний (Аргентина)	— 1
8. Адм. «Шляху Перемоги» (Німеччина)	— 1

Щиро дякуємо нашим активним Приятелям за приєднання нових передплатників! Хто черговий?

3 листів до Редакції**У 25-річчя «Визвольного Шляху»**

Хвальна Редакціє,

З нагоди 25-річчя «Визвольного Шляху» маю велику честь скласти якнайщиріші побажання всім Співробітникам, Видавцям і, особливо, Головному редакторові п. Г. Драбатові за те, що вже на протязі 25 років невтомно служить українській визвольній справі.

Бажаю Вам усім багато здоров'я, витривалости та ще більших успіхів у Вашій благородній праці.

Нехай Бог Вам допомагає.

Одночасно залучую 10 фун., як скромний дар на Ювілейний фонд «Визвольного Шляху».

4. 10. 1972 р.

З глибокою пошаною до Вас

О. Красій

*

Хвальна Редакціє,

Від імені нашого членства Відділу СУБ-у, а через нього й від цілої патріотичної громади Лондону, маємо шану привітати Вас із 25-річчям Вашого цінного журналу, що стояв, і стоїть, непохитно на позиціях визвольної боротьби української нації за її визволення.

Окремо вітаємо головного редактора «Визвольного Шляху» п. Григорія Драбата і бажаємо йому кріпкого здоров'я, багато сил і витривалости у його відповідальній праці.

Щиро вітаємо всіх Працівників і Співробітників та бажаємо найкращих успіхів в Вашій праці для добра українського народу.

Щастя Вам Боже!

Залучуємо чек на суму 25 фун., як дар для Ювілята.

8. 10. 1972 р.

З правдивою пошаною до Вас

За Управу Відділу СУБ-у в Лондоні

М. Шептицький
(Голова)

М. Андрійв
(Секретар)

*

Високоповажані Панове,

Пересилаю Вам чек на 136 дол. із збірки на Ювілейний дар «Визвольному Шляхові», в тому є і моя передплата на 1973 рік. . .

Щиросердечно бажаю, щоб «Визвольний Шлях» із своїми Співробітниками, з Головним редактором на чолі, наступний Ювілей «Виз-

вольного Шляху» вже відзначали у Золотоверхому Києві, у вільній соборній Україні...

21. 9. 1972 р.

З глибокою пошаною до Вас

Ілько Рожак (Дітройт)

*

Вельмишановні Панове,

Пересилаю чек на суму 16 ф., як вирівняння передплати за «В.Ш.» і «Ш.П.» за минулий і передплату на 1973 рік...

З нагоди 25-ліття «Визвольного Шляху» бажаю Редакції та всім Співробітникам кріпкого здоров'я і успіхів у дальшій розбудові журналу.

Щастя Вам Боже!

Залишаюсь із висловами глибокої пошани

9. 10. 1972 р.

В. Гуменюк

ПОЖЕРТВИ З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Український Товариський Клуб і Відділ СУБ-у в Ноттінгемі — 25 ф.

Український Товариський Клуб «Діброва» в Манчестері — 10 ф.

З нагоди громадського відзначення Срібного Ювілею подружнього життя П-ва Петра і Марії Криворук, що відбувся 13 травня ц. р. у Вінзорі (Онтеріо, Канада), Шановні Ювіляти пожертвували на українські національні й церковні потреби — 800 дол., у тому — 25 дол. на «Визвольний Шлях».

Пам Ілько Рожак (Дітройт, США) з власної ініціативи провів збірку на Ювілейний дар «В.Ш.» і зібрав 124 дол. Пожертву склали: І. Рожак — 10 дол., по 5 дол. — Г. Озарків, В. П., Б. Крук; по 2 дол. — І. П., І. Котелка, В. Савка, Я. Кульчицький, С. З., Я. В., Г. Філь, Е. Кританівський, М. Ільницький, М. Кіпаш, Л. Росявинський, В. Рижий, К. Ранащук, Г. Омельченко, І. Віщур, М. Ровенчук, І. Філійович, Я. Стеткевич, І. Ровенчук, П. Домчук, І. Б., А. Цісарук, М. Мозола, І. М., В. Плутак, Будучність, П. Музижа, Я. Дужий, М. Мандух, М. Дмитрів; по 1 дол. — М. Край, Г. Т., М. Петуша, І. Яришів, Т. П., Р. Ростюк, В. Голошко, І. Коваленко, П. Питтик, Д. Сулима, П. Ткач, М. Оліяр, В. Коцелко, Г. Дідунчик, М. Гвозд, П. Блонський, Н. М., М. Маланюк, П. Кальчук, В. Яремчук, Я. Гамовальський, В. Стрілецький, М. Феш, І. Глива, О. Михайляк, В. Антоноук.

Збіричок п. І. Мартинюк (США). Жертвували: по 1 дол. — І. Мартинюк, М. Симчич, А. Ясний, І. Підгасцький, В. Абрамюк, М. Д.

Велика Британія

Збіричок п. Лука Демчук. Жертвували: ЛУКА ДЕМЧУК — 20 ф.; по 1 ф. — І. Янковський, І. Космірак, М. Стасюк, С. Будний, М. Лучинський, І. Петро-

нюк, В. Галин; по 50 п. — В. Бобінський, С. Рибак, М. Дзюнька, С. Ботданович, М. Мілян, М. Барабаш, В. Ванчарський, О. Дідора, С. Танчак, М. Веселівський, Гринішак, Д. Сем'янух, П. Дюк, Т. Іванців, С. Фещук, С. Собашук, Я. Михайлишин, М. Мороз, С. Поггачич, Г. Герелюк, М. Карач, П. Ватраль, Ю. Слободян, Н. Н., М. Камінський, І. Шоган, М. Кундеревич, П. Гнатушко, М. Меленів, І. Ленцишин, М. Середа, І. Білик, В. Цапар, М. Синиця, С. Завальський, Ю. Мандзюк, М. Пісковий, І. Олійник, М. Гринаш, І. Габанович, Г. Кернос, І. Космірак, М. Фляк, М. Пантела; І. Гресько — 30 п.; по 25 п. — П. Пісковий, І. Запаранюк, О. Варський, С. Сенів, І. Ілюк, С. Прислята; по 20 п. — А. Ширий, І. Вербицький, М. Гриньків, Д. Боянівський, В. Шкатуляк, П. Савич, І. Галик, Т. Танасійчук, Т. Петрів, В. Лепак, І. Дробиж; Д. Данчук — 15 п.; по 10 п. — С. Хомицький, І. Романович, В. Андрушків, С. Меуш.

Бельгія

Збірщик п. О. Верхоля. Жертвували: Г. Чубик — 500 б.ф., по 10 б.ф. — О. Верхоля, В. Голуб, В. Феденяк, І. Талько, В. Матвій.

Збірщик п. Г. Трубич. Жертвували: по 100 б.ф. — Г. Трубич, І. Баранник.

Індивідуальні пожертви

С. Кучерак (Лондон) — 3 ф.; С. Безкорований (Ноттінгем) — 2 ф.; П. Смерека (Карлай) — 1 ф. 95 п.; В. Бойчук (Брадфорд) — 1 ф. 25 п.; М. Луців (Сляв) — 1 ф. 25 п.; І. Труш (Дербі) — 1 ф. 25 п.; Г. Марків (Брадфорд) — 1 ф. 25 п.; Т. Парацак (Тодморден) — 1 ф. 25 п.; Д. Мельник (Рочдейл) — 1 ф.; І. Шестака (Донкастер) — 1 ф.; В. Дубіль (Кіхлей) — 1 ф.; В. Верхоля (Вотфорд) — 1 ф.; О. Шкорута (Тодморден) — 1 ф.; М. Веселович (Лютон) — 75 п.; М. Ковалюк (Биртон он Трен) — 70 п.; М. Ковецький (Ноттінгем) — 50 п.; Ю. Дунець (Ковентрі) — 50 п.; М. Панів (Катворт) — 50 п.; Д. Панчак (Глоссоп) — 50 п.; І. Слобода (Балдок) — 30 п.; Т. Андрушко (Едінбург) — 25 п.; М. Яцків (Стокпорт) — 25 п.; Т. Ванат (Лідс) — 25 п.

В. Палагнюк (США) — 20 дол.; М. Воробець (США) — 10 дол.; П. Бреславець (США) — 10 дол.; Н. Савченко (США) — 3 дол.; П. Пічкур (США) — 3 дол.

Д. Хоман (Канада) — 10 дол.; О. Гузан (Канада) — 4 дол.; В. Кажнич (Канада) — 2 дол.

З. Новосілський (Австралія) — 10 дол.; С. Максимович (Австралія) — 5 дол.; А. Данилюк (Австралія) — 5 дол.

Пані С. Майстер (Німеччина) — 19 н.м.; В. Мосса (Німеччина) — 5 н.м.

С. Якубовський (Франція) — 6 ф.ф.

На хрестинах Івана-Михайла у П-ва Гладунів (Бірмінгем), гості склали на пресовий фонд 14 фунтів, з цієї суми — 4 фун. на «Визвольний Шлях».

Всім Вельмишановним Збірщикам і Жертводавцям — складаємо щирі подяку!

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАТИВА

У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

»НОВА ФОРТУНА«

(Гуртівня: імпорт і експорт)

ДАЄ ВИСОКІ ДИВІДЕНДИ.

ВСТУПИВШИ В ЧЛЕНИ

КООПЕРАТИВИ,

ДОПОМОЖЕШ СОБІ

Й УКРАЇНСЬКОМУ

ПІДПРИЄМСТВУ.

ВСІ В ЧЛЕНИ КООПЕРАТИВИ

»НОВА ФОРТУНА«

Адреса Централі: 49 Linden Gardens,
London, W2 4HG, Great Britain